

**T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

İSLAM HUKUKUNDA ZİHİNSEL ENGELLİLER
(Yüksek Lisans Tezi)

Yasır TÜRKYILMAZ

Doç. Dr. Ali KUMAŞ
Danışman

RİZE
2018

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Yasır TÜRKYILMAZ tarafından hazırlanan “İslam Hukukunda Zihinsel Engelliler” başlıklı bu çalışma, 13.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI

Üye: Doç. Dr. Ali KUMAŞ (Danışman)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Şenol SAYLAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

29/06/2018

İmza

Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 13/06/2018

Yasir TÜRKYILMAZ

ÖN SÖZ

Toplumumuzda zihinsel engellilerle ilgili farkındalık maalesef yeterli düzeyde değildir. Ayrıca birçok ilim sahasında ve toplum nezdinde zihinsel engelliler konusunda yanlış birtakım bilgilerin ve algıların olduğu, buna karşın bu yanlışları düzeltme hususunda yeterli çabanın sarf edilmediği aşikardır. Ülkemizde diğer ilmi sahalarda olduğu gibi İslam hukuku alanında da zihinsel engellilik konusu yeterince ele alınmamıştır. Bunun sonucunda da zihinsel engelli kişilerin aileleri ve eğitimciler, birçok soru ve ihtiyaç karşısında cevapsız kalmıştır. Oysaki zihinsel engelliler de diğer kişiler gibi İslam dininin herkesi kuşatan nuruyla tanışma ihtiyacı içerisindedir. Buna karşın hali hazırda İslam hukuku alanında zihinsel engellilerle ilgili ortaya konan çalışmalara bakıldığında, bu sayının yok denecek bir seviyede olduğu görülmektedir. Bunların da ötesinde farklı ilim sahalarında zihinsel engellilerle ilgili farklı yaklaşım modelleri ortaya konmuşken İslam hukukunda henüz bir yaklaşım modeli bile ortaya konamamıştır. Bizler de bu nedenlerden ötürü zihinsel engelliler hususunu bu çalışmada inceleme konusu olarak seçtik ve alana bir katkı sunma gayreti içerisinde olduk.

Bu alanda bir çalışma kaleme almış olan değerli hocam Doç. Dr. Ali Kumaş'ın da tespitlerinden hareketle bu çalışmada, öncelikle zihinsel engellilerin akıl hastalarından farklı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaya çalıştık. Bunun yanı sıra bugün ülkemizde yaygın olarak kullanılan zeka testlerini değerlendirerek bu testlerin başta ayırt etme gücünü, analitik düşünmeyi ve zeka seviyesini nasıl ölçtüğü hususunda tahliller yaptık. Zihinsel engellilerle ilgili ortaya konulan farklı zeka grupları üzerinde değerlendirmeler yaparak, İslam hukukuna ve Türk hukukuna göre bu kişilerin ehliyet ve mükellefiyet durumlarını tespit etmeye çalıştık. Bu noktadaki tespitlerimizi kadim fukahânın; “En doğrusunu Allah bilir, ancak bize malum olan şudur” prensibine bağlı kalarak, cumhûrun ya da diğer fakihlerin görüşlerine dayanmak suretiyle ve İslam hukuk usulünün mantığından hareketle ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmayı kemale erdirmem yalnız Allah'ın takdiri ve tevfiğiyle olduğundan öncelikle Yüce Mevlâ'ya hamd ile niyaz ediyorum. Beni bu alanda çalışmaya sevk eden ve çalışma esnasında bana rehberlik edip yol gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Ali Kumaş'a özellikle teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmama katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı ve Dr. Öğretim Üyesi Şenol Saylan'a da teşekkür ediyorum. Tıbbi sahada bana konuyla ilgili yardımlarda bulunan ve kaynak temin eden Uzman. Dr. Aykut Karahan'a, zihinsel engellileri sahada inceleyip gözlemlene noktasında bana imkan sağlayan Rize Zehra Usta Özel Eğitim Uygulama Merkezi Müdürü Mehmet Sadık Cengiz'e ve Müdür Yardımcıları Feyyaz Şentürk ile Nazım Alagöz'e, Rize Özel Eğitim-Mesleki Eğitim Merkezi idarecileri ile özel eğitimci Tuğrul Adıyaman'a, katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmam boyunca benden hiçbir desteğini esirgemeyen ve her zaman yanımda olan başta annemle babama ve değerli aileme teşekkür ediyorum.

Bu çalışmanın, öncelikle zihinsel engellilere ve bu alanda meslekî ya da akademik çalışma yapan kişilere faydalı olmasını umuyor, İslam ve Türk hukukunda zihinsel engellilerin durumunu anlama noktasında, bir nebze olsun katkıda bulunması temenni ediyorum.

Yasır TÜRKYILMAZ

RİZE - 2018

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	10
ABSTRACT.....	11
KISALTMALAR.....	12
GİRİŞ	13
Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırları.....	13
Araştırmanın Önemi ve Amacı	14
Araştırmanın Hipotezi.....	14
Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ VE ZİHİNSEL ENGELLİ KAVRAMLARI

I. ENGELLİ KAVRAMI VE ENGELLİLERİN TASNİFİ.....	16
A. Engelli, Özürlü ve Sakat Kavramlarının Sözlük Anlamı	16
B. İslam Hukukunda Engelli Kavramı	17
C. Kur'an ve Sünnette Engellilerin Yeri	17
D. Türk Hukukunda Engellilerin Yeri	19
E. Engellilik Konusunda Toplumsal Motivasyon	19
F. Engelli Türleri.....	20
II. ZİHİNSEL ENGELLİ.....	22
A. Zihinsel Engelli Türleri	23
1. Zeka Geriliği (Mental Retardasyon).....	23
a. Zeka Geriliğinin Sebepleri.....	26
b. Zeka Geriliğinin (Mental Retardasyon) Türleri.....	27
1) Kromozomal Anomaliler	27
a) Down Sendromu	27
b) Frajil X Sendromu	28

c) Pradder-Willi Sendromu	28
d) Cri-du-Chat (Kedi Ağlaması) Sendromu	29
2) Diğer Genetik Etkenlere Bağlı Zeka Geriliği	29
a) Fenilketonüri	29
b) Lesch-Nyhan Sendromu	30
c) Rett Bozukluğu	30
2. Yaygın Gelişimsel Bozukluklar (Otizm).....	30
B. Zihinsel Engelliliğin Ağırlık Dereceleri.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

ZİHİNSEL ENGELLİLERDE TEMYİZ

I. TEMYİZ VE TEMYİZLE İLGİLİ KAVRAMLAR	36
A. Temyiz Kavramı.....	36
B. Temyizle İlgili Kavramlar	39
1. Bilinç	39
2. Şuur ve Va'y.....	39
3. Akıl.....	40
4. İrade.....	41
a. İhtiyar.....	42
b. Rıza.....	42
c. Kasıt ve Amd (Taammüd)	42
d. Niyet	43
II. ZİHİNSEL ENGELLİLERDE TEMYİZİN VE ZEKA YAŞININ TESPİTİ...45	
A. Zeka Geriliğinin Tespiti	45
1. Wechsler Zeka Skalası (WISC-R ve WISC-4).....	46
2. Stanford-Binet Zeka Testi	50
3. Peabody Resim Kelime Testi (PRKT)	51
B. Uyumsal İşlevselliğin Tespiti (Vineland Uyum Davranış Skalası).....	52
III. EHLİYET VE EHLİYETLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	56
A. Ehliyet Kavramı	56
B. Ehliyetin Türleri	58
1. Vücûb ve Hak Ehliyeti	58
2. Edâ ve Fiil Ehliyeti.....	60

C. Ehliyetle İlgili Kavramlar.....	66
1. Kişi/Şahıs ve Kişilik/Şahsiyet	66
2. Mükellef Kavramı	67
D. Ehliyet Açısından Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu	69
IV. TEMYİZİ VE EHLİYETİ ETKİLEYEN DURUMLAR	72
A. Yaş (Küçüklük)	73
B. Akıl Hastalığı ve Akıl Zayıflığı (Cunûn ve Ateh).....	74
C. Sefahat (Sefeh)	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA ZİHİNSEL ENGELLİLERİN DURUMU

I. ORTA, AĞIR VE İLERİ DERECE ZİHİNSEL ENGELLİ	81
A. Vücûb/Hak Ehliyetinin Durumu	87
B. Edâ/Fiil Ehliyetinin Durumu	88
1. Hukuki İşlem Ehliyeti	88
a. Mal Varlığına Etki Eden İşlemler	90
b. Statü İşlemleri.....	92
c. Ölüme Bağlı Hukuki İşlemler.....	93
d. Yetki İşlemleri	93
2. Haksız Fiilden Sorumlu Olma Ehliyeti	95
a. Doğrudan (Mübaşeretten) Haksız Fiiller	97
b. Sebebiyet Yoluyla (Tesebbüben) Haksız Fiiller.....	99
c. Dolaylı Haksız Fiiller.....	99
3. Dava Ehliyeti	101
4. Ceza Ehliyeti	102
5. İbadet Ehliyeti	104
C. Velâyet ve Vesâyet Durumu.....	108
II. SINIRDA VE HAFİF DERECE ZİHİNSEL ENGELLİ	115
A. Vücûb/Hak Ehliyetinin Durumu	123
B. Edâ/Fiil Ehliyetinin Durumu	123
1. Hukuki İşlem Ehliyeti	124
a. Veli veya Vasînin Onayına Bağlı İşlemler	124
1) Mal Varlığına Etki Eden İşlemler.....	124

2) Statü İşlemleri.....	127
b. Bizatihi Yapabilecekleri İşlemler	127
1) Mal Varlığına Etki Eden İşlemler.....	127
2) Yetki İşlemleri	131
c. Asla Yapamayacakları İşlemler	132
1) Mal Varlığına Etki Eden İşlemler.....	132
2) Ölüme Bağlı Hukuki İşlemler.....	134
2. Haksız Fiilden Sorumlu Olma Ehliyeti	136
a. Doğrudan (Mübaşeretten) Haksız Fiiller	136
b. Sebepiyet Yoluyla (Tesebbüben) Haksız Fiiller.....	136
c. Dolaylı Haksız Fiiller.....	137
3. Dava Ehliyeti	137
4. Ceza Ehliyeti	138
5. İbadet Ehliyeti	139
C. Velâyet ve Vesâyet Durumu.....	142
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	143
KAYNAKLAR	149
ÖZ GEÇMİŞ	157

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Ali KUMAŞ

Hazırlayan: Yasır TÜRKYILMAZ

Yıl: 2018

Sayfa Sayısı: 157

ÖZET

İSLAM HUKUKUNDA ZİHİNSEL ENGELLİLER

Zihinsel engellileri konu edinen bu çalışma, İslam hukukuna ve Türk hukukuna göre zihinsel engelli kişilerin ehliyet ve mükellefiyet durumlarını incelemektedir. Bu çalışmada konuya ehliyetin unsurları açısından bakılmış ve zihinsel engelliler, ayırt etme gücüne göre değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda orta, ağır ve ileri derece zihinsel engellilerin ayırt etme gücüne sahip olmadığı görülmüş ve bu nedenle cünûn kapsamında değerlendirilmelerinin daha isabetli olacağı düşünülmüştür. Hafif zihinsel engellilerin, ayırt etme gücüne sahip olduğu; ancak bulûğ konusunda şüpheli bir durumda oldukları tespit edilmiştir. Bu nedenle ma'tûh kapsamında değerlendirilmeleri gerekli görülmüştür. Ancak ibadetler hususunda cumhûrun ma'tûh hakkındaki görüşünden farklı olarak bu kişilerin, sınırlı da olsa ibadet mükellefiyetine sahip olduğu belirtilmiştir. Sınırdaki zeka geriliğine sahip kişilerse; temyiz ve bulûğ şartına sahip olmalarına karşın, rüşden yoksun olmaları sebebiyle sefeh kapsamında kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, zihinsel engelli, ehliyet, mükellefiyet.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Doç. Dr. Ali KUMAŞ

Author: Yasır TÜRKYILMAZ

Year: 2018

Pages: 157

ABSTRACT

MENTAL DISABILITIES IN ISLAMIC LAW

In this study people with intellectual disabilities are investigated into the status of liability and license according to Islamic law and Turkish law. This subject is examined in terms of the factors of license and mental disabilities are evaluated according to their ability to distinguish. The results showed that aggressive middle and advanced mental retardation did not have the distinguish. The results showed that aggressive middle and advanced mental retardation did not have the distinguish power and for this reason it would be more appropriate to evaluate the extent of insanity. Mild mental reterdation has the power to distiguish but it is doubtful about puberty. For this reason, it should be assessed within the scope of senile. But unlike the view of society about senile of worship these people have a limited obligation to worship. These who have intelligence reterdation at the border despite having the condition of distinction and adolescence due to lack of puberty accepted within the scope of mindless.

Keywords: Disabled, mentally disabled, license, liability.

KISALTMALAR

AAMD	: American Association Mental Deficiency
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
K.H.K.	: Kanun Hükümünde Kararname
M	: Miladi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Basım tarihi yok
TCK	: 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (2004)
TMK	: 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu (2001)
y.e.y.	: Yayın evi yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırları

İslam dini insanın doğumundan ölümüne kadar tüm hayatında itikad, ibadet ve ahlak esaslarını belirleyen ve insanın sosyal, siyasal, kültürel hayatıyla ilgili kurallar koyan ya da hayatın bu boyutlarıyla ilgili genel çerçeveler sunan bir dindir. İslam, bu özelliği sebebiyle kadın-erkek, zengin-fakir, genç ya da yaşlı ayrımı yapmaksızın tüm insanlığa bir takım ibadetler, görevler, yasaklar ve öğütler sunmaktadır. Akıllı ve bâliğ olan insanları öncelikle inanmakla, sonra inandığı bu dinin esaslarını yerine getirmekle mükellef kılmıştır. İslam'la tanışan herkes bu inanç çağrısına olumlu cevap vermekle yükümlüdür.

İslam'ın kişiye yüklediği yükümlülükler herkes için aynı mıdır? Çeşitli zihinsel veya fiziksel engellere sahip olan müslümanların bu görevlere karşı durumu nedir? Konusunu zihinsel engellilerin teşkil ettiği bu çalışmada, bunlara benzer soruların cevapları verilmeye çalışılmıştır ve zihinsel engellilerin ehliyet durumu üzerinde durularak, mükellef olup olmadıkları incelenmiştir.

Bu inceleme esnasında zihinsel engellilerin edâ ehliyeti; hukuki işlem, haksız fiilden sorumlu olma, dava, ceza ve ibadet ehliyeti olarak beş ayrı başlıkta ele alınmış, muamelât, ibâdât ve ukûbât çatısı altındaki tüm meselelere yer verilerek konuya geniş bir kapsamda değinilmiştir. Tüm bu hususlarda zihinsel engellilerin ehliyet ve mükellefiyet durumları Hanefî fihına göre ve diğer mezheplerin görüşlerine de atıfta bulunmak suretiyle işlenmiştir. Ayrıca konu, Türk medeni hukuku ve ceza hukukunun da bu hususlardaki hükümlerine yer verilerek mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır.

Bu çalışmada engelli türleri içerisinde yalnız zihinsel engellilere yer verilmiş ve fiziksel engellilerle ruhsal engelliler konunun dışında bırakılmıştır. Ayrıca çalışmada zihinsel engellilerin, engelin kaynağı açısından ruhsal engellilerden farklı olduğu ve onlar gibi değerlendirilemeyeceği ifade edilmiştir.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Psikiyatri alanında yapılan çalışmalarda bile hakkında az sayılabilecek derecede bilgi bulunan, İslam hukukunun klasik kaynaklarında ve modern çalışmalarda yeterli düzeyde işlenmemiş olan zihinsel engellilerin mükellefiyet konusu, şu an bu insanların İslam fıkhındaki sorularına cevap bulmaları açısından son derece önemlidir. Türkiye'deki yüksek zihinsel engelli oranına rağmen bu insanların fihki durumları hakkında sorulacak olan sorulara yanıt verecek türden çok fazla kaynak ve çalışma mevcut değildir. Yapılacak olan bu çalışmada bu sorulara cevaplar aranacağından gerek zihinsel engelli kişiler, gerekse onların aileleri ve bu alanda çalışma yapan ilgililer için bu çalışmanın önem arz ettiği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın sonucunda sınırdaki, hafif, orta, ağır ve ileri derece zihinsel engelli gruplarının, mükellef olup olmadıkları, hangi konularda ehliyet sahibi oldukları, mükellefiyet ve ehliyetlerinin kapsam ve sınırlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın sonucunda zihinsel engellilerin dini ve hukuki hak ve sorumluluklarının ortaya konularak gerek kendilerinin, gerekse ailelerinin bu hak ve sorumlulukların bilincinde olmaları amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Hipotezi

Bu çalışmada yapılan ön çalışmaya göre aşağıdaki hipotezlerden hareket edilmiştir:

Zihinsel engelliler, akli melekeleri açısından ruhsal engellilerden farklıdır ve buna binaen bu kişilerin ruhsal engellilerden farklı değerlendirilmesi gerekir.

Zihinsel engelliler içerisinde yer alan orta, ağır ve ileri derece zihinsel engelliler, cünûn kapsamında değerlendirilirken; hafif zihinsel engellilerin, normal insanlar kadar olmasa da sınırlı bir mükellefiyete tabi olmaları gerekir.

Sınırdaki zihinsel engellilerin ise; diğer zihinsel engelli gruplarından farklı olarak sefeh kapsamında değerlendirilmeleri gerekir.

Bu hipotezlerle ilgili ulaşılan sonuçlar, sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada zihinsel engellilerin ehliyet ve mükellefiyet durumlarının tespiti için modern kaynaklardan klasik kaynaklara doğru bir kaynak taraması yöntemine başvurulmuştur. Başta ehliyet arızaları ve hacr konuları incelenmiş,

İslam hukukuna göre mümeyyiz ve gayr-i mümeyyiz çocuk ile mecnûn, ma'tûh ve sefih hakkındaki hükümler araştırılmıştır.

Konunun tıbbi yönünü ele alan ve şuan Türkiye'de psikiyatri uzmanları tarafından temel kaynak olarak kabul edilen Benjamin James Sadock ve Virginia Alcott Sadock'a ait *Kaplan&Sadock's Concise Textbook of Clinical Psychiatry* adlı eserle Yaşar Bilge'ye ait *Adli Tıp* ve Salih Yaşar Özden'e ait *Adli Psikiyatri* adlı eserler, konuyla ilgili tahlillerde son derece faydalı olmuştur. Bu kaynaklar ışığında zihinsel engellilerle ilgili ortaya konulan bilgiler, modern ve klasik İslam hukuku eserlerinde ortaya konulan bilgilerle analoji (kıyas) yöntemine göre tahlil edilmiş ve zihinsel engellilerin İslam hukukundaki mecnûn, ma'tûh, sefih, mümeyyiz ve gayr-i mümeyyiz çocuk ile bağlantısı incelenmiştir.

Çalışmalar esnasında engelliler konusunda İslam hukuku alanında yapılan diğer çalışmalardan da istifade edilmiştir. Doç. Dr. Ali Kumaş'a ait *İslam Engelliler Hukuku* adlı eser, bu çalışmada en çok istifade edilen kılavuz eser niteliğindedir. Ayrıca engelliler konusunda yapılan Neslihan Çetinkaya Görmüş'e ait *İslam Fıkında Engellilerin İbadet Hukuku* ile Münür Tezcan'a ait *Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı ve Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar* adlı tez çalışmalarından da yöntem ve içerik açısından istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ VE ZİHİNSEL ENGELLİ KAVRAMLARI

I. ENGELLİ KAVRAMI VE ENGELLİLERİN TASNİFİ

A. Engelli, Özürlü ve Sakat Kavramlarının Sözlük Anlamı

Engelli, özürlü ve sakat terimleri genel olarak aynı şeyi ifade eden ve zaman zaman birbirinin yerine kullanılan kelimelerdir.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’te, engelli kelimesi “engeli olan, manialı”;¹ özürlü ifadesi, “özrü olan, eksik, sakat, kusurlu veya defolu”;² sakat kelimesiyse “vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan, bozuk veya eksik”³ şeklinde tanımlanmıştır.

Kanunda yapılan tanıma göreyse engelli; “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplardan dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak ifade edilmiştir.⁴

Bu kelimelerin kullanım oranları açısından bakılacak olursa günümüzde engelli kelimesinin artık resmi kurumlar ve toplum tarafından daha çok tercih edildiği görülmektedir.⁵ Bu durumun, özürlü ve sakat kelimelerinin etimolojik açıdan daha çok olumsuz ifadeler için kullanılmaya başlanmasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, engelli kavramının kullanılmasına özen gösterilmiştir.

¹ Hasan Eren - Nevzat Gözaydın - İsmail Parlatur, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, (Ankara: Basım Evi, 1988), 1: 458.

² Eren vd. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 2: 1246.

³ Eren vd. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 2: 1150.

⁴ 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun (2005) mad. 3.

⁵ 25.04.2013 tarihli ve 6462 Sayılı Kanunla, kanun, K.H.K. ve tüm mevzuatta geçen “Özürlü, Sakat” ibareleri “Engelli” olarak değiştirilmiştir.

B. İslam Hukukunda Engelli Kavramı

Modern Arap dilinde engelli terimini karşılayan kelime “مُعَوَّق” (muavveq) kelimesidir. Bu kelime عَوَّقَ يَعْوِّقُ تَعْوِيقًا bâbından gelmektedir ve alıkoymak manasına gelir.⁶ Kur’an-ı Kerimde, Hadis-i şeriflerde ve klasik fıkıh kaynaklarında engellilik terimini karşılayan manada مُعَوَّق (muavveq) kelimesi veya başka bir kelime kullanılmamıştır. Bu kelime sadece Ahzap Suresi’nde geçer ve engelli kavramını karşılamaktan ziyade alıkoymak manasına gelir.⁷

Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde مُعَوَّق kelimesinin geçmemesi, bu kaynaklarda engellilerin zikredilmediği anlamına gelmez. Tüm engelli gruplarını karşılayan ve engellileri genel olarak ifade eden bir kavram kullanılmasa da âmâ⁸ ve ekmeğ gibi farklı özel kavramlarla Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde birçok engelli türüne yer verilmiştir. Ancak bunlar arasında zihinsel engellileri doğrudan ifade eden bir kavram bulunmamaktadır. Bunun yanında zihinsel engellilerle ilişkili olabilecek manada, mecnûn ve ma’tûh gibi kavramların zikredildiği söylenebilir.⁹

C. Kur’an ve Sünnette Engellilerin Yeri

İslam’da üstünlük sebebi olarak sayılan takva dışındaki; dil, ırk, cinsiyet, mal ve soy gibi kavramların insana bir ayrıcalık katmaması gibi, engellilik ya da sağlıklı olmak da insana bir üstünlük sağlamayacaktır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.); “Allah, sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.”¹⁰ diye buyurmaktadır.

Hz. Peygamber engelliler ve herhangi bir sıkıntıya düşenler için; “Bilin ki hoşlanmadığımız şeylere sabretmekte çok hayır vardır. Başarı sabırla olur.”¹¹ diye buyurmuştur. Şüphesiz ki Allah-ü teâlanın insanlara verdiği nimetlerin ve

⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisanü'l-Arab*, “Avega” mad. (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990), 10: 279.

⁷ Ahzap 73/18-19.

⁸ İki gözü kör olmak suretiyle görme kabiliyetini bütünüyle yitirmiş bulunan kişi manasına gelir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Âmâ” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 553.

⁹ Ayette geçen örnekler için bk. Zâriyat 51/52; Bakara 2/282; Hadiste geçen örnekler için bk. Buhâri, “Talâk”, 11, “Hudûd”, 22, Ebû Davut, “Hudûd”, 17; Tirmizi, “Hudûd”, 1; İbn Mâce, “Talâk”, 15.

¹⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 9; Müslim, “Birr”, 34.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, 1: 300.

imkanların da vermediği imkanların da hepsi birer imtihan vesilesidir. İnsanın yapması gereken verilen nimetler karşısında şükretmek, verilmeyenler karşısındaysa sabretmektir. İnsanın böyle bir duruma karşılık sabretmesi, başına gelen sıkıntılara ve hastalıklara rağmen isyan etmemesi halinde Hz. Peygamber; “Allah yolundaki mümine isabet eden bir diken ya da daha fazlası için Allah onun derecesini yükseltir.”¹² diye buyurmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde insanlara isabet eden hastalıklar ve sıkıntılar karşısında feryat figan etmemeleri istenmektedir. İnsanın başına gelen bu sıkıntılar başta kendi hataları sebebiyle olabileceği gibi, aile veya arkadaş çevresi sebebiyle ya da yalnızca ilahi imtihana tabi olması sebebiyle de olabilir. Çünkü Allah-ü teâla Kur’an’da; “insanlara zerre kadar zulmetmeyeceğini”¹³ bildirmiştir. İnsanın başına gelen sıkıntıların Allah’ın sebepsiz zulmü olmadığı, kendi hataları ya da ilahi imtihana mazhar olduğu için bu sıkıntılara maruz kaldığı açıktır.

Ayrıca Hz. Peygamber; “Kim başına gelene rıza gösterirse Allah ondan hoşnut olur, kim de rıza göstermezse, Allah’ın gazabına uğrar.”¹⁴ diye buyurarak bu sıkıntılara karşı sabırla rıza gösterilmesi ve isyan edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Hz. Peygamberin bu hadisi, durumun bir ilahi imtihan olduğunu vurgular niteliktedir. Bu nedenle çeşitli engellere sahip olan bireylerin ve ailelerinin bu durum karşısında öncelikle Allah’a sığınarak sabır göstermeleri en doğru tutum olacaktır.

İnsanın başına gelen bu sıkıntılar her ne sebeple olursa olsun ilahi bir imtihan bile olsa, bu sıkıntılara karşı tedbir almamak, başa geldikten sonra çaresini, çözümünü aramamak düşünülemez. Çünkü Allah Kur’an-ı Kerim’de; “Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır.” diye buyurmuştur. Başa gelen sıkıntı ne olursa olsun Allah, onun zorluğuyla beraber bir çaresinin de olduğunu belirtmektedir. Ayrıca doğuştan ya da sonradan başa gelen bir hastalık için de Hz. Peygamber; “Cenab-ı Hak hiçbir hastalık yaratmamıştır ki, dermanını da birlikte yaratmış olmasın. Ancak yaşlılık bunun dışındadır.”¹⁵ buyurmaktadır. Müslümanlara düşen görevse bu tedavileri ve çareleri arayıp bulmaktır.

¹² Buhâri, “Merda” 1; Müslim, “Birr”, 46–47.

¹³ Nisa 4/40.

¹⁴ Tirmizi, “Zühd”, 57; İbn Mace, “Fiten”, 23.

¹⁵ Ebû Davud, “Tıb”, 1.

D. Türk Hukukunda Engellilerin Yeri

Türkiye’de engellilerle ilgili geniş anlamda hukuki düzenleme en son 01.07.2005 tarihinde yapılmıştır. Kabul edilen 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’la engellilerin durumu ve onlara yönelik uygulamaların usul ve esasları benimsenmiştir. Kanunun kabul amacı; “engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin etmek, doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirmek, toplumsal hayata diğer kişilerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarını sağlamak ve engelliliği önleyici tedbirleri almak gibi hususlarda gerekli düzenlemelerin yapılması” olarak zikredilmiştir.¹⁶

Engellilerin eğitimi konusundaysa 1975’teki Kamu Kanunu’nun 94-142’nci bölümlerinin (Bütün Özürlü Çocukların Eğitimi Kanunu) yürürlüğe girmesinden bu yana kamusal okul sistemi, tüm özürlü çocuklara uygun eğitim hizmetini sağlamakla yükümlü tutulmuştur. 1990 yılında yürürlüğe giren Özürlü Bireyler Kanunu da yasaların üzerine ekleme ve değişiklikler yapılmasını sağlamaktadır.¹⁷

Sivil toplum örgütlerindeyse Türkiye’de engellilere hizmet veren sivil toplum kuruluşlarının en üst mercii 1986 yılında 2908 sayılı kanunun 88. maddesi gereğince kurulan Türkiye Sakatlar Konfederasyonudur. Bu konfederasyona bağlı Türkiye Sağırlar Milli Konfederasyonu, Türkiye Ortopedik Engelliler Federasyonu, Zihinsel Özürlüler Federasyonu, Görme Engelliler Federasyonu, Spastik Çocuklar ve Erişkinler Dernekleri Federasyonu gibi birçok dernek ve federasyon bulunmaktadır. Bu konfederasyon engellilerin; sosyal, ekonomik, kültürel, hukukî, meslekî, ve sportif yönlerden sosyal yaşama, topluma ve çalışma hayatına kazandırılması için anayasa, ilgili yasa ve yönetmeliklere uygun olarak, ortak hak ve çıkarlarını korumayı ve geliştirmeyi amaç edinmiştir.¹⁸

E. Engellilik Konusunda Toplumsal Motivasyon

Engellilik hususu, gerek dini açıdan gerekse toplumsal ve hukuki açıdan üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Çünkü hem engelli insanların hem de engelli ailelerinin yaşadıkları güçlükler karşısında sabır gösterebilmeleri, güçlü bir

¹⁶ 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun mad. 1.

¹⁷ Benjamin James Sadock-Virginia Alcott Sadock, *Kaplan&Sadock’s Concise Textbook of Clinical Psychiatry*, çev. Hamdullah Aydın - Ali Bozkurt (y.y. Güneş Kitabevi, 2005), 512.

¹⁸ Türkiye Sakatlar Konfederasyonu. Erişim 08 Nisan 2018. <http://tsk.org.tr/hakkimizda/>

psikoloji sergilemeleri ve isyana kapılmamaları önemlidir. Engelli bir çocuğa sahip olmak aile üyelerinin yaşamlarını, duygularını ve davranışlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Normal bir çocuk bekleyen ailenin farklı özelliklere sahip olan bir çocuğun doğması üzerine beklentilerinde, planlarında ve iş yaşamlarında büyük değişiklikler meydana gelir. Ayrıca aileler; şok, reddetme, aşırı üzüntü, suçluluk, kabullenememe, kızgınlık, dış dünyanın tutumuyla yüz yüze gelmekten kaçınma, hayal kırıklığı, kendine güven ve saygı duymada azalma gibi duygularla karşı karşıya kalmaktadır. Engelli aileleri üzerinde yapılan araştırmalara göre bu ailelerde stres düzeyinin oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir. Özellikle çocuğu doğuranın anne olması sebebiyle bu durum anneyi daha fazla etkilemektedir.¹⁹ Böylesine zor bir hayata adım atan engellilerin ve engelli ailelerinin toplumsal açıdan desteklenmesi ve kamu eliyle rehabilitasyonlarının yapılması büyük önem arz etmektedir.

F. Engelli Türleri

Engellilerle ilgili farklı bilimsel alanlarda farklı tasnifler yapılmakla birlikte edinilen kanaate göre en doğru tasnifin; fiziksel, zihinsel ve ruhsal engelliler şeklinde yapılan üçlü tasnif olduğu düşünülmektedir.²⁰ Çünkü bu ayırım, engele sebep olan kaynağa göre bir tasniftir ve engellilerin ayırımında daha net çizgiler ortaya koymaktadır.

Fiziksel engelli; “doğuştan ya da sonradan olma çeşitli nedenlerle, beden yapısında ve görünüşünde, herhangi bir organın veya sistemin işleyişindeki anormalliğe de bağlı olarak bir nevi engellenme durumuyla karşılaşan” kişiyi ifade eder.²¹ Fiziksel engelli türleri içerisinde; görme, işitme, konuşma ve ortopedik engelliler sayılabilir.

¹⁹ Mehibe Akandere - Meryem Acar - Gülsüm Baştuğ, “Zihinsel ve Fiziksel Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Yaşam Doyumu ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2009): 24-25; M. Engin Deniz - Bülent Dilmaç - O. Tolga Arıcak “Engelli Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Durumluk Sürekli Kaygı ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6/1 (2009): 955-956; Yemliha Coşkun - Günbey Akkaş, “Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri İle Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/1 (2009): 214.

²⁰ Ali Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, (Rize: STS Yayınları, 2016), 68; Çetinkaya Görmüş, Neslihan, “İslam Fıkında Engellilerin İbadet Hukuku” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007), 17-29.

²¹ Naci Kula, *Bedensel Engellilik Ve Başa Çıkma*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2005), 107.

Ruhsal engelli ise; “değişik sebeplerle ruhi ve akli özelliklerinde, hayatın gereklerine uyamayacak düzeyde devamlı olarak beceri ve fonksiyon kaybı gösteren kişi” olarak tanımlanmıştır. Bu tip kişilere ruhsal engelli, akıl hastası veya ruh hastası da denmektedir.²²

Engelli türleri içerisinde şüphesiz ki her bir engelin kendine has zorlukları ve buna binaen de kendine has bir ehemmiyeti vardır. Görme engelli bir kişinin karşılaşılabileceği zorluklarla işitme engellinin ya da bedensel engellinin karşılaşacağı sıkıntılar kıyas kabul etmeyecektir. Görme, işitme, duyma, konuşma gibi yeteneklerin hepsi de Allah’ın kullarına lütfettiği apayrı nimetlerdir. Ancak bu nimetler içerisinde biri Allah’ın kullarına verdiği en önemli meziyettir ki o da akıldır. Çünkü akıl insanı tüm diğer canlılardan ayıran ona kendi iradesine ve ihtiyarına göre hareket etme kabiliyetini veren en mükemmel meziyettir. Bu meziyetten tamamen veya kısmen yoksun olan akıl hastaları ve zihinsel engelliler şüphesiz ki tüm engelliler içerisinde en çok ehemmiyeti ve alakayı hak eden gruptur.

²² Ali Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele*, (İstanbul: Türdan Yayınları, 2001), 33-34.

II. ZİHİNSEL ENGELLİ

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan Türkiye Özürlüler Araştırmasına göre zihinsel engelli; “çeşitli derecelerde zihinsel yetersizliği olan kişi” olarak tanımlanmıştır.²³ Ancak zihinsel engellilerle ilgili toplumda yanlış bir algı mevcuttur. Genellikle zihinsel engellilik ve akıl hastalığı birbiriyle karıştırılmakta veya aynı görülmektedir. Oysaki akıl hastaları zeka olarak normal, hatta normalin bile üstünde çok zeki insanlar olabilir.²⁴ Bu nedenle bu anlayış psikiyatri biliminin ortaya koyduğu gerçeklikten uzaktır ve daha önce zikredilen engelli tasnifine göre de bu tür akıl hastaları ruhsal engelli olarak değerlendirilir. Zihinsel engellilik ise fiziksel ve ruhsal engellilikten ayrı, müstakil bir konuma sahiptir.

Zihinsel engellilere eğitim açısından bakıldığında bu kişilerin, özel eğitim gerektiren grupların başında yer aldığı²⁵ ve tüm zihinsel engellilerin yaklaşık yüzde 85'inin eğitilebilir olduğu görülmektedir.²⁶ Ancak buna karşın bu kişiler, normal ilkokul programından yeterli şekilde istifade edememektedir. Zihinsel engelli çocukların bir kısmı da normal çocuklar gibidir ve onlar kadar yeteneklidir. Normal gelişim gösteren diğer çocuklar gibi birçok spor branşında başarılı olabilirler.²⁷

Zihinsel engelli kişilerin eğitimleri, akranlarına göre daha zordur. Algıları ve kavramaları basittir. Bellekleri zayıf olduğu için çabuk unutulur. Duygularını ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade edemezler ve arkadaşlık kurmakta zorluk çekerler.²⁸

²³ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye Özürlüler Araştırması*, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2009), 10.

²⁴ Süleyman Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, (Ankara: Karatepe Yayınları, 1989), 176.

²⁵ S. Sunay Yıldırım Doğru - Neslihan Durmuşoğlu Saltalı, *Erken Çocukluk Döneminde Özel Eğitim*, (Ankara: Maya Akademi, 2013), 41.

²⁶ Levent İlhan, “Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuklarda Beden Eğitimi ve Sporun Sosyalleşme Düzeylerine Etkisi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 6 (2008): 316; Dernekbaş, Süleyman, “Zihinsel Engelliler İçin Matbaa Eğitim Programının Oluşturulması” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 2; Günaydın, Bahar, “Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2016), 3.

²⁷ İlhan, “Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuklarda Beden Eğitimi ve Sporun Sosyalleşme Düzeylerine Etkisi”, 316; Dernekbaş, “Zihinsel Engelliler İçin Matbaa Eğitim Programının Oluşturulması”, 2.

²⁸ Yıldırım Doğru - Durmuşoğlu Saltalı, *Erken Çocukluk Döneminde Özel Eğitim*, 43.

A. Zihinsel Engelli Türleri

Zihinsel engellilerin tasnifiyle ilgili sosyal, klinik ve zihinsel yöntem gibi birçok farklı tasnif yöntemi mevcuttur.²⁹ Ancak konuya kaynağı açısından değinen klinik yani tıbbi yöntemin baz alınmasının, zihinsel engellilerin hukuki açıdan değerlendirilmesinde daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

Zihinsel engellilerin tıbbi açıdan türlerine değinmeden önce bu ayrımın nasıl yapıldığına değinmek gerekir. Zihinsel engelli denildiğinde, akla ilk gelen ve en çok karşılaşılan kavram, zeka geriliği yani tıbbi literatüre göre; mental retardasyondur. Zeka geriliği bulunanlar zihinsel engellilerin çekirdek gurubunu oluşturur ve bu kişilerde temel arızı durum, zeka geriliğidir. Bunların yanı sıra yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerde de zeka geriliği arızı bir durum olarak mevcut olabilir. İşte böyle bir durumda bu kişiler de zihinsel engelli olarak değerlendirilir. Buradan hareketle zihinsel engellileri; zeka geriliği (mental retardasyon) ve yaygın gelişimsel bozukluklar olarak ikiye ayırıp incelemek bilimsel açıdan daha doğru bir yöntem olacaktır. Gerek İslam hukuku alanında, gerekse farklı alanlarda yazılan makale ve tez gibi çalışmalarda bunların aynı çatı altında değerlendirilmesi, örneğin down sendromuyla otizmin benzer durumlar olarak ele alınması, kanaate göre isabetli bir tasnif değildir. Çünkü down sendromu asli olarak bir zeka geriliği durumuyken; otizm bir gelişimsel bozukluktur ve sonuçlarından birisi de zeka geriliğidir. Bunun aksine üstün zekalı ya da normal zekalı bir otistiğe rastlamak da mümkündür. Bu noktayı aydınlattıktan sonra bu çalışmada ele alınan yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerin, zeka geriliği bulunan, yani zihinsel engelli olarak nitelendirilen kişiler olduğunu belirtmek gerekir.

1. Zeka Geriliği (Mental Retardasyon)

Zeka geriliğinin tam olarak anlaşılabilmesi için önce zekanın tanımlanması gerekir. Bazı uzmanlara göre zekanın kesin bir tanımı bulunmamaktadır ve yapılan tanımlar da eksiktir.³⁰ Böyle olmakla birlikte zeka genel manada; “bireyin belli bir kültür içinde yaşantısını sürdürüp uyum sağlaması için gerekli olan yeteneklerin bir

²⁹ Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, 70.

³⁰ Mustafa Özekes, “Peabody Resim Kelime Testi 3.01-3.12 Yaş Aralığı İzmir Bölgesi Standardizasyonu Çalışması”, *Ege Eğitim Dergisi*, 1 (2013): 90.

örüntüsü” olarak tanımlanmıştır.³¹ Daha geniş bir tanıma göreyse; “uyarıları algılama, algılananları değerlendirme, kavramlaştırma, düşünme, öğrenme, öğrenilenler ve deneyimler arasında bağlantı kurma ve bunları sorun çözme ve çevreye uyum amacıyla kullanabilme yetisi” zeka olarak ifade edilmiştir.³²

Psikometrik açıdan yapılan tanımlara göreyse zeka; “kişinin bir test bataryasında gösterdiği başarının aynı yaştaki ve özelliklerdeki norm grubunun başarımı ile karşılaştırılması sonucu elde edilen tekil bir puan, yani IQ” olarak değerlendirilmiştir.³³ Bu tanımda zekaya, zeka testlerinin ortaya koyduğu sonuçlara göre; yani içinde bulunulan toplumdaki akranlara kıyasen, sahip olunan akli yeteneğe göre bir tanım verilmiştir.

Zeka, uzmanlar tarafından iki boyutlu bir kavram olarak değerlendirilir. Birincisi, zekanın soyut ve potansiyel enerji olarak var olan ve ölçülemeyen yönü; ikincisiyse bu enerjinin davranışa dönüşümü olarak ölçülebilen ve gözlenebilen yönüdür.³⁴

Zeka geriliği (mental retardasyon) ise; “18 yaştan önceki bir gelişimsel dönem sürecinde ortaya çıkan, ortalamanın önemli derecede altında bir entelektüel işlevselliğin sonucunda ya da onunla ilişkili olarak oluşan uyum davranışlarında eş zamanlı bozulmalar” olarak tanımlanmıştır.³⁵ Genel entelektüel işlevsellikten kasıt; iletişim, kişisel bakım, ev hayatı, toplumsal beceriler, toplumsal imkanlardan yararlanma, kendi kendini yönetip yönlendirme, okulla ilgili fonksiyonel beceriler, iş, boş zamanları değerlendirme, sağlık ve güvenlidir.³⁶

Uyum fonksiyonlarından kasıt ise; kişinin, kendisiyle aynı yaşta, aynı sosyokültürel ortamda bulunan bir kişiye oranla kendi ihtiyaçlarını ne derece

³¹ Burak Doğançın, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri*, Sempozyum Dizisi No: 62, (2008): 158.

³² Yaşar Bilge, *Adli Tıp*, (İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi, 2013), 127.

³³ Sait Uluç vd. “Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği-IV: Klinik Bağlamda Zekanın Değerlendirilmesinde Türkiye için Yeni Bir Dönem”, *Türk Psikoloji Yazıları* 14 (2011): 50.

³⁴ Doğançın, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 158.

³⁵ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512; Yıldırım Doğru - Durmuşoğlu Saltalı, *Erken Çocukluk Döneminde Özel Eğitim*, 41. Benzer bir tanım için bk. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, (31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmî Gazete) mad. 4.

³⁶ Salih Yaşar Özden, *Adli Psikiyatri*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 205; Dernekbaş, “Zihinsel Engelliler İçin Matbaa Eğitim Programının Oluşturulması”, 23-24.

karşılatabildiğidir.³⁷ “Bireyin kendi yaşından ve kültür grubundan beklenen kişisel bağımsızlık ve sosyal sorumluluk görevlerini yerine getirememesi” uyumsal davranışlardaki yetersizlik olarak tanımlanır.³⁸

Ortalamanın önemli derecede altında bir entelektüel işlevselliğin bulunması ise; yapılan testlerden elde edilen zeka bölümünün (IQ seviyesinin) yaklaşık 70 ya da altında veya ortalamanın 2 standart sapma altında olmasıdır.³⁹

Zeka geriliği olan kişilerde belirti olarak IQ düşüklüğünden daha çok uyum fonksiyonlarındaki yetersizlik dikkat çekmektedir. Bu yetersizlik, yardım ve çabalarla iyileştirilebilir. Ancak bilişsel kapasite ve IQ değişmez.⁴⁰

Zeka geriliği psikiyatride bir hastalık olarak değil, zihinsel ve uyum işlevlerinde yetersizliklerle karakterize olan, beyindeki patolojik bir oluşumun sonucu olarak değerlendirilir.⁴¹

Zeka geriliği bulunan çocukların toplumsal ilişkilerine bakıldığında, bağımsız hareket edememekte, geç ve güç arkadaşlık kurmaktadır. Kurdukları arkadaşlıklar kısa süre devam etmekte ve kendilerinden küçük çocuklarla arkadaşlık etmeyi daha fazla tercih etmektedirler. Grup etkinlikleri esnasındaysa lider olmaktan çok, başkasına uyma ve taklit etme eğilimi gösterirler.⁴² Bu tür çocukların öğrenimleri yaşıtlarına göre daha yavaş ve zordur. Dil ve konuşma bozuklukları da yaygındır. Ancak fiziksel özellikleri normallere benzerdir.⁴³

Zeka geriliğinin toplumdaki görülme sıklığının herhangi bir zamanda %1 civarında olduğu tahmin edilmektedir ve yaşla birlikte görülme sıklığı azalır.⁴⁴ Zeka geriliği kadınlara oranla erkeklerde 1.5 kat daha fazla görülür. Zeka geriliği olan kişilerin 2/3'ünde aynı zamanda ruhsal hastalıklara da rastlanır. Yapılan son çalışmalara göre zeka geriliği bulunan 4-18 yaş arası çocukların %40,7'sinde, en az

³⁷ Özden, *Adli Psikiyatri*, 206.

³⁸ Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, 178.

³⁹ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512; Özden, *Adli Psikiyatri*, 206.

⁴⁰ Özden, *Adli Psikiyatri*, 206.

⁴¹ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512.

⁴² İlhan, “Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuklarda Beden Eğitimi ve Sporun Sosyalleşme Düzeylerine Etkisi”, 316.

⁴³ Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, 174.

⁴⁴ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512; Doğangün, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 157; Özden, *Adli Psikiyatri*, 206.

bir psikiyatrik bozukluğun da bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁵ Ayrıca zeka geriliği bulunan (mental retarde) kişilerin 1/3'ünde epilepsi görülür ve bu kişilerde işitme kaybı oranı normal kişilere göre dört kat daha fazladır.⁴⁶ Yapılan psikolojik sınıflandırmaya göre mental retardasyon bulunan kişilerin yaklaşık %85'nin hafif düzeyde zeka geriliği kategorisine girdiği tespit edilmiştir.⁴⁷

a. Zeka Geriliğinin Sebepleri

Zeka geriliği sebebinin ayırt edilmesi zordur.⁴⁸ Ancak zeka geriliğinin şiddeti ne kadar yüksek olursa sebebin ayırt edilebilmesi de o derece kolaylaşır. Hafif zeka geriliği bulunanların sadece yarısında sebep belliyken, ciddi zeka geriliği olan kişilerin 3/4'ünde sebep bellidir.⁴⁹

Zeka geriliğinin temel nedenleri arasında genetik durumlar, doğum öncesi dönemde enfeksiyonlara ve toksinlere maruz kalma ve doğum sırasında travma gibi durumlar sayılabilir.⁵⁰ Doğum öncesi etkenler; annenin gebelik esnasında karşılaştığı psikolojik ve beslenme problemleri, çeşitli enfeksiyon türleri, kontrol altında olmayan diyabet, anemi, amfizem, hipertansiyon, ve kızamıkçık (rubella) gibi etkenlerdir. Bunların dışında özellikle hafif zeka geriliğine sebep olan etkenler arasında çevresel ve sosyokültürel etkenlerin de olduğu ileri sürülmektedir.⁵¹ Bu görüşe göre; kültürel açıdan sınırlı bir çevrede yaşayan vakalarda ve bunların yakın aile çevresinde ve akrabalarında benzer durumlara rastlanmıştır. Ancak bu vakalarda biyolojik bir neden tespit edilememiştir. Sebep olarak doğum öncesi ve sonrasında yetersiz tıbbi bakım gibi etkenlerin olabileceği düşünülmektedir.⁵²

⁴⁵ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512.

⁴⁶ Özden, *Adli Psikiyatri*, 213.

⁴⁷ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512.

⁴⁸ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512; Özden, *Adli Psikiyatri*, 207.

⁴⁹ Özden, *Adli Psikiyatri*, 207.

⁵⁰ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512; Özden, *Adli Psikiyatri*, 207; Doğangün, "Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar", 160; Yıldırım Doğru - Durmuşoğlu Saltalı, *Erken Çocukluk Döneminde Özel Eğitim*, 41; Eripek, "Geri Zekalı Çocuklar", 174, 184-186; Çakır Doğan, Ceren, "Türkiye'deki İlköğretim Düzeyindeki Eğitilebilir Zihinsel Engelliler İçin Müzik Eğitiminin Durumu ve Öğretim Programı Model Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011), 10-16; Günaydın, "Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", 10-13.

⁵¹ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512.

⁵² Özden, *Adli Psikiyatri*, 210-211; Eripek, "Geri Zekalı Çocuklar", 184-186; Günaydın, "Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", 10-13.

b. Zeka Geriliğinin (Mental Retardasyon) Türleri

Zeka geriliği, (mental retardasyon) sebeplerine göre; kromozomal anomali ve diğer genetik etkenlere bağlı zeka geriliği olarak iki kısma ayrılmıştır.

1) Kromozomal Anomaliler

a) Down Sendromu

Down sendromu, ilk defa İngiliz Doktor Langdon Down tarafından muayyen bir şekilde tanımlanmıştır.⁵³ Bu sendromla ilgili pek çok araştırmaya rağmen, henüz tam olarak sebebi tespit edilememiştir. Yapılan araştırmaların neticesinde elde edilen son verilere göre üç tip kromozomal sapma, down sendromuna sebep olmaktadır.⁵⁴

Zeka geriliği, down sendromunun en önemli özelliğidir. Down sendromu olan hastaların çoğunda orta ya da ağır düzeyde zeka geriliği vardır ve çok az vakada zeka bölümünün 50'nin üzerine çıktığı görülür.⁵⁵

Down sendromunun küçük çocuklarda tespiti büyüklere oranla çok zordur. Çünkü bu çocuklarda zihinsel gelişim doğumdan sonraki ilk altı ayda normal izlenimi verir. IQ skorları bir yaşında normale yakın düzeylerdeyken, ilerleyen yaşlarda yavaş yavaş 30'lu değerlere kadar düşer. Yani down sendromuna sahip bir çocuğa bebeklik döneminde yapılan testlerle bu durumun tespiti zordur. Bunun için erken çocukluk döneminde daha ayrıntılı testler yapılması gerekir. Down sendromuyla ilgili yüzden fazla belirti (semptom) tanımlanmıştır. Ancak bütün belirtilerin tek bir hastada görülmesi çok ender rastlanan bir durumdur. Yeni doğan çocuklarda görülen fiziksel özellikler; kaim boyun derisi, düzleşmiş kafatası kemiği, yüksek elmacık kemikleri ve ağzın dışına taşan yapıda bir dile sahip olma gibi özelliklerdir.⁵⁶

Down sendromlu çocuklar, sakin, neşeli, rahat iletişim kurulabilen ve eve kolay uyum sağlayan çocuklardır. Bu durum onların eğitimini ve uyumunu kolaylaştırmaktadır. Ancak ergenlikle birlikte durumlarında bazı değişiklikler

⁵³ Özden, *Adli Psikiyatri*, 208.

⁵⁴ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513.

⁵⁵ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Özden, *Adli Psikiyatri*, 208.

⁵⁶ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Özden, *Adli Psikiyatri*, 208.

yaşanır. Gençlerde çeşitli duygusal güçlükler, davranış bozuklukları ve nadiren de olsa psikolojik bozukluklar görülür.⁵⁷

Down sendromlular otuzlu yaşlarda, lisan, hafıza, öz bakım becerileri ve problem çözme yetilerinde belirgin bir bozulma göstermeye meyillidirler.⁵⁸ Down sendromu bulunan kişilerde geçmişte beklenen azami yaş süresi 12 yaş civarındayken bugün ilaç tedavilerindeki gelişmeye paralel olarak azami yaş süresi 40 yaş civarındadır.⁵⁹

b) Frajil X Sendromu

Frajil X sendromu, down sendromundan sonra en sık rastlanan ikinci zeka geriliği sebebidir. Bu sendrom X kromozomunun frajil bölge olarak adlandırılan bölgedeki mutasyonu sonucu meydana gelir.⁶⁰ Bu sendromun erkeklerde 1/1000 kadınlarda 1/2000 oranında görüldüğü tahmin edilmektedir.⁶¹

Bu sendroma sahip kişilerde genel olarak rastlanılan fiziksel özellikler; kısa boy, geniş, uzun bir kafa ve kulak yapısı gibi durumlardır.⁶² Davranış özelliği olarak görülenlerse; dikkat eksikliği, öğrenme bozuklukları ve otistik bozukluklardır.⁶³ Ayrıca konuşma bozuklukları da görülebilir.⁶⁴ Frajil X sendromu bulunan kişilerde zeka geriliğinin şiddeti, hafif ile orta arasındadır.⁶⁵

c) Pradder-Willi Sendromu

Prader-Willi sendromu, on beşinci kromozomdaki yapısal bir bozukluk sebebiyle oluşmaktadır. Bu sendroma sahip kişilerde zeka geriliği genellikle orta düzeydedir. Bu tip kişilerde öğrenme güçlüğü bulunmakla birlikte idare edilmeleri zordur ve beklenmedik hareketler sergilerler.⁶⁶

⁵⁷ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514.

⁵⁸ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514.

⁵⁹ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Özden, *Adli Psikiyatri*, 208.

⁶⁰ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Özden, *Adli Psikiyatri*, 208.

⁶¹ Özden, *Adli Psikiyatri*, 208-209.

⁶² Özden, *Adli Psikiyatri*, 208-209.

⁶³ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Özden, *Adli Psikiyatri*, 209.

⁶⁴ Özden, *Adli Psikiyatri*, 209.

⁶⁵ Özden, *Adli Psikiyatri*, 208-209.

⁶⁶ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Çakır Doğan, “Türkiye’deki İlköğretim Düzeyindeki Eğitilebilir Zihinsel Engelliler İçin Müzik Eğitiminin Durumu ve Öğretim Programı Model Örneği”, 14.

d) Cri-du-Chat (Kedi Ağlaması) Sendromu

Beşinci kromozomdaki yapısal bir bozukluk nedeniyle meydana gelen ve ağır düzeyde zeka geriline sebep olan bir hastalıktır. Bu sendroma sahip kişiler kısa boyludur ve kedi bağırmasına benzeyen tiz bir ses tonuna sahip olmaları nedeniyle bu sendrom, kedi ağlaması şeklinde adlandırılmıştır.⁶⁷

2) Diğer Genetik Etkenlere Bağlı Zeka Geriliği

a) Fenilketonüri

Fenilketonüri, fenilalanin hidroksilaz karaciğer enziminin yokluğu ya da yetersizliği durumunda meydana gelir. Bu hastalığa sahip çocuklar proteinli gıdalarda bulunan fenilalanin isimli bir amino asiti metabolize edemezler. Bunun sonucunda kanda ve diğer vücut sıvılarında artmış olan fenilalanin ve onun artıkları çocuğun gelişmekte olan beyinde hasara yol açar ve çocuğun zihinsel engelli olmasına ya da sinir sistemini ilgilendiren birçok problemin ortaya çıkmasına neden olur.⁶⁸

Fenilketonüri, ilk olarak 1934'te Ivar Asbjörn Fölling tarafından tanımlanmıştır. Bu tip hastalarda zeka düzeyi normal ya da sınırda olabilir. Ancak çoğunlukla ağır zeka geriliği görülür. Fenilketonüri bulunan çocuklar genellikle hiperaktif olur ve idare edilmeleri zordur. Öfke nöbetleri geçirirler ve önceden tahmin edilemeyen davranışlar gösterirler.⁶⁹

Fenilketonüri kalıtsal bir durumdur. Fenilalanin hidroksilaz enzimi yapımından sorumlu ve bozuk olan iki gen vasıtasıyla anne ve babadan çocuğa geçer. Doğumdan sonra ilk birkaç ay fenilketonüri bulunun bebekler normallerden ayırt edilemez. Ancak 5-6 ay sonra zeka geriliği fark edilir duruma gelir. Bu hastalığın önceden tespiti bebeklerden alınan topuk kanı vasıtasıyla yapılabilir. Bu testle fenilalanin hidroksilaz karaciğer enziminin yokluğu ya da yetersizliği tespit edilirse çocuğa diyet uygulanır ve alınan fenilalanin miktarı azaltılarak zeka geriliği önlenmiş olur. Avrupa ve Amerika'da fenilketonüri oranı her 10000-30000 yeni doğanda bir görülürken, Türkiye'de 3000-4500 yeni doğandan birinde

⁶⁷ Çakır Doğan, "Türkiye'deki İlköğretim Düzeyindeki Eğitilebilir Zihinsel Engelliler İçin Müzik Eğitiminin Durumu ve Öğretim Programı Model Örneği", 13.

⁶⁸ Fenilketonüri ve Diğer Metabolik Hastalıklı Çocuklar Vakfı, "Fenilketonüri Nedir?". Erişim 26 Aralık 2017. <http://www.metvak.com/fenilketonueri-nedir.html>.

⁶⁹ Özden, *Adli Psikiyatri*, 209.

görülmektedir. Bu nedenle Türkiye fenilketonüri hastalığının en sık görüldüğü ülkelerden biridir.⁷⁰

b) Lesch-Nyhan Sendromu

Lesch-Nyhan sendromu vücutta enzim yetersizliği sebebiyle ürik asidin artışı sonucu meydana gelen bir hastalıktır. Ağır zeka geriliğiyle birlikte bazı nörolojik hastalıklara da yol açmaktadır. Bu sendroma sahip kişilerde kendine zarar vermeye yönelik davranışlar belirgindir.⁷¹

c) Rett Bozukluğu

Rett bozukluğu veya rett sendromu sinir sisteminin gelişimini etkileyen ve çeşitli düzeylerde zeka geriliğine yol açan genetik bir bozukluktur. Yeni doğanlarda bir belirti gözlenemezken altıncı aydan itibaren motor ve dil becerilerinde gerilik, ilerleyen zamanlardaysa yürüme bozuklukları ve kafanın büyümesinde yavaşlama gibi durumlar ortaya çıkar.⁷²

2. Yaygın Gelişimsel Bozukluklar (Otizm)

Yaygın gelişimsel bozukluklar erken çocuklukta sosyal beceri, dil gelişimi ve davranış alanında uygun gelişmeme veya kaybın olduğu bir grup psikiyatrik bozukluk olarak tanımlanır. Bunların en sık görüleni otizmdir.

Otizm, yaşamın erken dönemlerinde başlayan ve yaşam boyu süren, sosyal ilişkiler, iletişim, davranış ve bilişsel gelişimde gecikme ve sapmayla giden nöropsikiyatrik bir bozukluktur.⁷³ Otistik birey ise; “Sosyal etkileşim, sözel ve sözel olmayan iletişim, ilgi ve etkinliklerdeki sınırlılığı erken çocukluk döneminde ortaya çıkan ve bu özellikleri nedeniyle özel eğitim ile destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan birey” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁴

Yaklaşık olarak otistik bireylerin %70’inde zeka geriliği vardır. Otistik bireylerde zeka bölümü 70-85 puandan yüksek olanlar için yüksek fonksiyonlu, bu puandan düşük olanlar için ise düşük fonksiyonlu otistik tanımlaması yapılır. 1980

⁷⁰ Fenilketonüri ve Diğer Metabolik Hastalıklı Çocuklar Vakfı, “Fenilketonüri Nedir?”.

⁷¹ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514.

⁷² Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Çakır Doğan, “Türkiye’deki İlköğretim Düzeyindeki Eğitilebilir Zihinsel Engelliler İçin Müzik Eğitiminin Durumu ve Öğretim Programı Model Örneği”, 12.

⁷³ Doğan, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 161.

⁷⁴ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, mad. 4.

öncesinde yaygın gelişimsel bozukluklar çocukluk şizofrenisinin bir tipi olarak sınıflandırılıyorken bugün müstakil olarak ele alınan bir alan haline gelmiştir. Toplumda otistik bozukluğun 3.3-16/10.000 oranında olduğu belirtilmektedir.⁷⁵

Otistik çocukların anne ve babalarına ya da diğer kişilere karşı ilgilerinde ve hareketlerinde bozukluk söz konusudur. Örneğin bu tip kişilerin çoğunda sosyal bir gülümseme yoktur. Kendisini kucaklamak isteyen bir kişiye karşı normal çocuklar gibi bir duruş göstermezler. Bakışlarında anormallikler vardır ve doğrudan bakmak yerine çevresel bakarlar.⁷⁶ Okul öncesi dönemde yaşatlarıyla ilişki kurmak yerine tek başlarına oynarlar ve cansız nesnelere insanlardan daha çok bağlanırlar.⁷⁷ Yabancı kişilerin yanında kaldıklarında diğer çocuklar gibi ayrılık kaygısı göstermeyebilirler. Ayrıca anne ve babalarını ve öğretmenlerini ayırt edememe gibi durumlar gösterebilirler. Başkalarını taklit edemezler ve başkalarının yüz ifadelerinden ya da ses tonlarından onların duygu durumlarını anlayamazlar. Dikkat eksikliği, ilgisizlik, içe çekilmiş ve diğer kişilerin farkında değilmiş gibi görünme, empati yapamama, zamirleri karıştırma, tekrar edici (stereotipik) konuşmalar, otistiklerin diğer belirgin özellikleridir.⁷⁸ Bir ebeveynin çocuğuna “İçecek bir şey ister misin?” sorusunu, çocuğun aynen yinelemesi otistiklerin tekrar edici konuşmalarına örnektir.

Otistik yetişkinlerin yaklaşık üçte ikisinde ciddi yeti kayıpları söz konusudur. Bu kişiler hayatlarını tam bağımlı ya da yarı bağımlı şekilde sürdürürler. Yalnızca %2'sinin bağımsız bir hayat sürmesi mümkündür.⁷⁹

Otizmlili kişilere yönelik uygun eğitsel düzenlemeler yapılmadığında, hem kendi yaşamları hem de çevrelerindeki insanların yaşamları olumsuz yönde etkilenmektedir. Ancak uygun eğitsel düzenlemeler yapıldığında pek çok otizmlili çocuk toplumla ve akranlarıyla kaynaşıp onlara uyum sağlayabilmektedir.⁸⁰ Örneğin yapılan bazı çalışmalarda haftada 40 saat yoğun davranışsal eğitim alan

⁷⁵ Doğangün, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 161.

⁷⁶ Doğangün, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 163-164.

⁷⁷ Şahin Bodur - Şebnem Soysal, “Otizmin Erken Tanısı ve Önemi”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi* 13/10 (2004): 394.

⁷⁸ Doğangün, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 163-164.

⁷⁹ Doğangün, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 164.

⁸⁰ Yeşim Güleç Aslan - Gönül Kırcaali İftar - Yıldız Uzuner, “Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİDEP) Ev Uygulamasının Bir Çocukla İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 10. (2009): 2.

otistik çocukların %47'si normal zekâ sınırlarına ulaşmış ve normal işlevler göstermiş, daha az yoğun davranışsal eğitim alan veya bu tür bir eğitim almayan kontrol gruplarındaki çocuklara oranla, önemli kazanımlarının olduğu ispatlanmıştır.⁸¹

Otizmin sebepleri arasında pek çok etmenin bulunduğu dair teoriler mevcuttur. Bu sebepler özetlenirse otizm, merkezi sinir sistemini etkileyen bir veya birden fazla etkene bağlı oluşmaktadır. Bunların arasında biyolojik ve genetik etmenler, doğum öncesi, doğum anı ve sonrasındaki etmenler sayılabilir. Ayrıca otizm, frajil X sendromu ve fenilketonüri gibi durumlarla birlikte görülebilmektedir.⁸²

B. Zihinsel Engelliliğin Ağırlık Dereceleri

Zihinsel engellilerin geçmişten bugüne kadar çeşitli açılardan pek çok tasnifi yapılmıştır.⁸³ Bu tasnifler temelde; psikolojik sınıflandırma ve eğitsel sınıflandırma olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak buradaki sınıflandırma zihinsel engelliliğin türleriyle (down sendromu, frajil X sendromu gibi) karıştırılmamalıdır. Zihinsel engellilerin türlere göre tasnifi belli türdeki zihinsel engellilerin ortak fiziksel, zihinsel ve karakteristik özelliklerine göre ortaya konulmuş bir tasniftir. Psikolojik ve eğitsel sınıflandırmada ise zihinsel engellilerin sahip olduğu zeka geriliğinin şiddetine göre bir ayırım söz konusudur. Ayrıca eğitsel sınıflandırmada, verilen eğitime ne kadar cevap alındığı, derecelendirmedeki en temel kriterdir.⁸⁴ Genellikle bilimsel alanda tıp çevreleri psikolojik sınıflandırmaları tercih ederken; eğitim-öğretim çevreleri, eğitsel sınıflandırmaları benimsemişlerdir.⁸⁵

⁸¹ Güleç Aslan - Kırcaali İftar - Uzuner, "Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİDEP) Ev Uygulamasının Bir Çocukla İncelenmesi", 3.

⁸² Bodur - Soysal, "Otizmin Erken Tanısı ve Önemi", 395-396; Doğanğün, "Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar", 162-163.

⁸³ Zihinsel engellilere yönelik sınıflandırmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Berktaş, Nabile "Eğitilebilir Zihinsel Engelliler, Özel Sınıflar ve Kaynaştırma Eğitimi Gören Öğrencilerde Fiziksel Uygunluğun Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2007), 18-21; Kalaycı Kırlioğlu, Huriye İrem, "Zihinsel Engellilere Yönelik Durumun ve Hizmetlerin Uzman Görüşleri Perspektifinde Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015), 8-9; Çiftçi, Ahmet, "Denge ve Kuvvet Antrenmanlarının Zihinsel Engellilerde Kuvvet ve Denge Gelişimine Etkisi" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016), 10-12.

⁸⁴ Eripek, "Geri Zekalı Çocuklar", 174.

⁸⁵ Doğanğün, "Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar", 159.

Zihinsel engellilerle ilgili ilk sınıflandırma Amerikan Zihinsel Engelliler Derneği (American Association Mental Deficiency - AAMD) tarafından yapılmıştır. Yapılan bu ilk sınıflandırma psikolojik sınıflandırmadır ve bu tasnife göre zeka bölümü 75-50 arasında olanlar moron, 50-25 arasındakiler imbecile, 25'in altında olanlar da idiot olarak adlandırılmıştır. Daha sonra bu tasnifte değişikliğe gidilmiştir. 1952'de AAMD tarafından zeka geriliği için sınır 69 olarak kabul edilmiş ve zeka bölümü 65-55 arasındakiler hafif, 54-40 arasındakiler orta, 39-25 arasındakiler ağır, 25 ve altında olanlar ise çok ağır derecede zeka geriliğine sahip kabul edilmiştir.⁸⁶ Bugün yapılan sınıflandırmalarda ise kullanılan zeka bölümü dereceleri farklıdır.

Kullanılan ölçütlerin zamanla farklılaşması eğitim, sağlık, teknoloji gibi imkanların gelişimine paralel olarak dünya nüfusunun zeka seviyesinde bir artışın meydana gelmesi sebebiyledir. Bu gelişime bağlı olarak konulan kriterler de zamanla güncellenmekte ve kuruluşlar tarafından yeni standartlar belirlenmektedir. Bu değişimler sadece zeka bölümü üzerindeki sayısal derecelendirmeler konusunda değil, zeka bölümünü ortaya koyan testler konusunda da yaşanmaktadır. Örneğin yaygın olarak kullanılan Wechsler Zeka Skalası dünyada yaşanan zeka gelişimine bağlı olarak dört kez yenilenmiştir ve şu an güncel versiyonu olan WISC-4 zeka testi kullanılmaktadır. Aynı durum diğer zeka testleri için de geçerlidir.

Bugün yapılan psikolojik sınıflandırmalarda; hafif, orta, ağır ve çok ağır derecede zeka geriliği bulunanlar şeklinde dördü bir ayırım söz konusudur.⁸⁷ Yapılan güncel çalışmalarda da bu ayırım takip edilmiştir.⁸⁸ Eğitsel sınıflandırmadaysa geçmişte; eğitilebilir, ağır ve çok ağır derecede zeka geriliği bulunanlar şeklinde bir ayırım söz konusuyken⁸⁹ bugün; eğitilebilir, öğretilebilir, ağır ve çok ağır şeklinde dördü bir ayırım yapılmıştır.⁹⁰ Türkiye'deyse zihinsel

⁸⁶ Eripek, "Geri Zekalı Çocuklar", 178-179.

⁸⁷ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513; Eripek, "Geri Zekalı Çocuklar", 174.

⁸⁸ Çiftçi, "Denge ve Kuvvet Antrenmanlarının Zihinsel Engellilerde Kuvvet ve Denge Gelişimine Etkisi", 10-12; Günaydın, "Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", 10-13.

⁸⁹ Eripek, "Geri Zekalı Çocuklar", 174.

⁹⁰ Berktaş, "Eğitilebilir Zihinsel Engelliler, Özel Sınıflar ve Kaynaştırma Eğitimi Gören Öğrencilerde Fiziksel Uygunluğun Değerlendirilmesi", 19; Çiftçi, "Denge ve Kuvvet Antrenmanlarının Zihinsel Engellilerde Kuvvet ve Denge Gelişimine Etkisi", 10.

engellilerle ilgili yapılan sınıflandırmalar genellikle zeka geriliğinin ağırlık düzeyine yani psikolojik sınıflandırmaya göre yapılmaktadır.⁹¹

Adli psikiyatrideyse daha özgün bir ayırım yapılarak zeka geriliğinin seviyesi beş ayrı derecede değerlendirilmiştir. Bunlar; sınırdaki mental kapasite yani donuk zeka, hafif, orta, ağır ve ileri derecede ağır zeka geriliğidir.⁹² Zeka geriliğinin derecelendirilmesinde bu şekilde farklı ayırımların bulunmasının sebebi, meseleye farklı açılardan ve farklı amaçlarla yaklaşılmasının bir sonucudur. Psikolojik yaklaşımda temel alınan ölçüt zeka seviyesiyken, eğitsel ölçütte eğitilebilirlik üzerinde durulmuştur. Adli psikiyatride ise konuya hukuki açıdan bakılarak kişilerin hukuki ve cezai sorumluluğunun ortaya konulabilmesi için beşli bir ayırım yapılmıştır. Adli psikiyatrideki beşli tasnif yöntemiyle dördüncü ayırma göre daha ayrıntılı bir tasnif gözetilmiştir. Ayrıca adli psikiyatride verilen dereceler, psikolojik sınıflandırmada verilen dereceler gibi yaklaşık değil net olarak ortaya konan derecelerdir. Aşağıda verilen derecelendirmelere bakılınca bu farklılık daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmanın içeriğinde de konuya hukuki yönden bakıldığı için adli psikiyatrideki beşli ayırım tercih edilmiştir. Bunun yanında eğitsel yaklaşımın ortaya koyduğu veriler değerlendirilmiş, zihinsel engellilerin durumu işlenirken eğitsel açıdan düzeylerine de bakılmıştır.

Psikiyatrik yaklaşıma göre yapılan güncel derecelendirmeler şu şekildedir;⁹³

- Hafif zeka geriliği IQ seviyesi 50-55 ile yaklaşık 70 arası
- Orta derece zeka geriliği IQ seviyesi 35-40 ile 50-55 arası
- Ağır zeka geriliği IQ seviyesi 20-25 ile 35-40 arası
- İleri derecede zeka geriliği IQ seviyesi 20-25'in altındadır.

Adli psikiyatrye göre yapılan güncel derecelendirmeler şu şekildedir;⁹⁴

- Sınırdaki mental kapasite (donuk zeka) IQ seviyesi 70-80 arası
- Hafif zeka geriliği IQ seviyesi 50-69 arası
- Orta derece zeka geriliği IQ seviyesi 35-49 arası

⁹¹ Yıldırım Doğru - Durmuşoğlu Saltalı, *Erken Çocukluk Döneminde Özel Eğitim*, 41.

⁹² Özden, *Adli Psikiyatri*, 206.

⁹³ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513; Özden, *Adli Psikiyatri*, 207; Çiftçi, "Denge ve Kuvvet Antrenmanlarının Zihinsel Engellilerde Kuvvet ve Denge Gelişimine Etkisi", 10.

⁹⁴ Özden, *Adli Psikiyatri*, 214.

- Ağır zeka geriliği IQ seviyesi 20-34 arası
- İleri derecede zeka geriliği IQ seviyesi 20'nin altındadır.

Eğitsel yaklaşıma göre yapılan derecelendirmeler ise şu şekildedir;⁹⁵

- Eğitilebilir IQ seviyesi 50-55 ile 70-75 arası
- Öğretilebilir IQ seviyesi 25-35 ile 50-55 arası
- Ağır ve çok ağır IQ seviyesi 25 ve altındadır.

⁹⁵ Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, 178; Berktaş, “Eğitilebilir Zihinsel Engelliler, Özel Sınıflar ve Kaynaştırma Eğitimi Gören Öğrencilerde Fiziksel Uygunluğun Değerlendirilmesi”, 19.

İKİNCİ BÖLÜM

ZİHİNSEL ENGELLİLERDE TEMYİZ

I. TEMYİZ VE TEMYİZLE İLGİLİ KAVRAMLAR

A. Temyiz Kavramı

Sözlükte, “ayırarak” anlamındaki “مَيِّزٌ” kökünden türeyen temyiz, “iki şeyi birbirinden ayırarak”, “farklı olanları ayırt etmek”, “idrak etmek”, “ayırarak”, “bölmek”, “farklılaştırmak” gibi manalara gelir.¹

Fıkıh terimi olarak temyiz; “kişinin bütün neticelere derinliğine şamil olmasa dahi iyi ile kötü, hayır ile şer, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırarak idrak etmesi” demektir.² Bir başka tanıma göre ise temyiz; “insanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücünü” ifade eder.³ İkinci tanımda kişinin faydalı ve zararlı olanı idrakine ek olarak bu idrake uygun hareket edecek iradi güce de sahip olması temyiz gücünün bir şartı, bir parçası sayılmıştır.

Türk medeni hukuku doktrininde yazarlar tarafından ayırt etme gücü (temyiz kudreti); “bir kimsenin, fiil ve işlemlerinin saikini (güdüsünü), sonuçlarını, kapsam ve etkilerini seçebilme ve bunlara uygun olarak hareket edebilme iktidarı” olarak tanımlanmıştır.⁴ Türk Medeni Kanunu’ndaysa temyiz gücüyle ilgili doğrudan bir tanım verilmemiştir. Bunun yerine; “Yaşının küçüklüğü yüzünden

¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemaşerî (ö. 538/1144), *Esâsü'l-Belâğa*, (Beyrut: Dâru Sâdır / Dâru Beyrut, H 1385/1965 M), “myz” mad.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “myz” mad. 5: 412-413; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Beyrut: Dâru Sâdır, H 1306), “myz” mad.; İbrahim Kâfi Dönmez, “Temyiz” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 437.

² Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990), 38; Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990), 31; Adülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, çev. Ruhi Özcan (İstanbul, İFAV Yayınları, 1993), 96; Elmalılı Muhammed Hamdi, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu*, haz. Sıtkı Güllü, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1997), 4: 308; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 241.

³ Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 437.

⁴ İsmail Yılmaz Aslan, *Hukuka Giriş*, (Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, 2001), 123; Turgut Akıntürk, *Medeni Hukuk*, (İstanbul: Beta Yayınları, 2006), 122.

veya akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk ya da bunlara benzer sebeplerden biriyle akla uygun biçimde davranma yeteneğinden yoksun olmayan herkes bu kanuna göre ayırt etme gücüne sahiptir”⁵ denilerek temyiz gücüne tersten, olumsuzdan gidilerek bir tanım verilmiştir.⁶ Türk ceza hukukunda kişinin hak ile haksızlığı, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırabilme ve bu anlayışa göre davranabilme yeteneğini ifade eden isnat kabiliyeti (kusur yeteneği) de doğrudan temyizle alakalı bir kavramdır. Sadece temyiz gücüne sahip olan kişinin isnat kabiliyeti vardır ve bu kişilere kusur isnat edilebilir.⁷

Temyiz gücüne sahip olan kişiye İslam hukukunda olduğu gibi⁸ Türk medeni hukukunda da mümeyyiz denir.⁹ 743 Sayılı eski Türk Kanun-u Medenisi’nde temyiz ve mümeyyiz kavramları kullanılırken¹⁰ yeni medeni kanunda ayırt etme gücü ve ayırt etme gücü olan, ifadelerine yer verilmiştir.¹¹ İslam hukukunda temyiz kavramı yerine, ayırt etme gücü veya ayırt etme kudreti kavramları da kullanılır.¹²

Temyiz gücü psikolojik ve nisbî bir kavramdır. Nisbî olmasından ötürü bir süreklilik arz etmez. Kişi, idrak ve irade öğelerini yok edecek bir hastalık veya akıl hastalığı etkisiyle temyiz gücünü kısa veya uzun süreli ya da sürekli olarak kaybedebilir. Bu nedenle temyiz gücünün varlığı her bir somut olayda kişi ve fiilin özelliklerine göre ayrı ayrı incelenip sorgulanmalıdır.¹³ Hukuk ve hâkim açısından önemli olan husus, bu gücün kişide fiilin yapıldığı anda mevcut olup olmadığıdır. Hâkim, psikoloji biliminin verilerinden de yararlanarak bu hususu tespit eder.¹⁴ Psikiyatri biliminde de temyiz gücü belli kalıplara göre değil, şartlara ve duruma göre değerlendirilir.¹⁵

⁵ 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu (2001) mad. 13.

⁶ Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 437.

⁷ Özden, *Adli Psikiyatri*, 65.

⁸ Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 437; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97.

⁹ Aslan, *Hukuka Giriş*, 123.

¹⁰ 743 sayılı Türk Kanun-u Medenisi mad. 10, 13, 14, 15, 16, 89, 112, 114, 115, 172, 245, 291, 254, 270, 367, 382, 393, 394, 397, 404, 428, 449.

¹¹ TMK mad. 10, 13, 14, 15, 16, 125, 141, 145, 148, 204, 206, 291, 294, 308, 311, 314, 315, 329, 344, 410, 438, 451, 461, 484, 502, 503.

¹² Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 437.

¹³ Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 437; Özden, *Adli Psikiyatri*, 22.

¹⁴ Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 437-438.

¹⁵ Özden, *Adli Psikiyatri*, 22.

Kişinin temyiz gücüne sahip olduğunu söyleyebilmek için basit de olsa bir şuur ve anlayışın mevcut olması ve hareketlerinin sonucunu idrak edebilmesi gerekir.¹⁶ Yani mümeyyiz olmak kişinin tamamen akli durumu ile ilgili bir durumdur ve kişinin yaptığı şeyin sonuçlarını algılayabileceği bir fikri olgunluğa sahip olmasını ifade eder.¹⁷

Temyizin iki yönlü bir kavram olduğu söylenebilir. Çünkü temyiz bir yönüyle, insanın mutlak anlamda olmasa da kendi fiiliyle haklar ve borçlar meydana getirebilmesi hususunda yeterli sayıldığı bir çağı, diğer yönüyle de bu çağa eriştikten sonra kendi fiilleriyle haklar ve borçlar elde edebilmesi için vazgeçilmez bir şartı ifade eder. Yani temyiz gücü, bir yandan küçüğün edâ ehliyeti bakımından eksik ehliyetliler grubuna geçmesini belirleyen bir sınırkken, diğer yandan bu sınıra ulaşmış da olsa herhangi bir yaşında fiil ehliyetine sahip olması için gereken temel unsurdur.¹⁸

Temyiz gücünün kişide belli bir anda belli bir zamanda başlaması mümkün değildir. Çünkü temyiz gücü insanın ruhi ve bedeni gelişimiyle birlikte gelişen bir güçtür. İnsan, ruh ve beden olarak geliştikçe hayattan elde ettiği tecrübelerle birlikte onun temyiz gücü de gelişir. Örneğin satın alınan insanı malik kılacağını ve malında bir artış meydana getireceğini, satmanın ise satılan şeyi elden çıkaracağını idrak edebilir.¹⁹

Temyizin mahiyeti bu şekilde olmakla birlikte bilinç, şuur, va'y, akıl ve irade gibi temyizle yakın ilişkisi olan kavramların da incelenmesi, temyizinin daha iyi anlaşılması için elzemdir.

¹⁶ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 241.

¹⁷ Aslan, *Hukuka Giriş*, 123.

¹⁸ Dönmez, "Temyiz" *DİA*, 40: 438.

¹⁹ Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye (Fetâvâyi Alemgiriyye) Ansiklopedik İslam Fıkhı*, çev. Mustafa Efe (İstanbul: Huzur Yayınevi, t.y.), 10: 325; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 31.

B. Temyizle İlgili Kavramlar

1. Bilinç

Bilinç kelimesi, “bil” kök fiilinden gelir ve bilinç; “bilmenin sağlandığı yer”, “bilmeyi oluşturan yetenek” ve “bilme yeri” anlamlarını ifade eder.²⁰

Bilincin psikiyatri ilmindeki tanımlarına gelince; akılla ilgili soyut bir kavram olması sebebiyle bilincin pek çok tanımı mevcuttur. Genel olarak birkaç tanesine yer verilecek olursa bilinç, bir tanıma göre; “kişinin kendi varlığının tümüyle farkında olması hâli” olarak tanımlanmıştır.²¹ Daha geniş bir tanıma göreyse; “kişinin gerçeği değerlendirebilme, zamanı ve mekânı değerlendirebilme, mantık çerçevesi içinde günlük yaşamını düzenleyebilme durumunu sağlayan zihinsel süreç”, bilinç olarak adlandırılmıştır.²²

İnsanda bilincin oluşumuyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Birinci görüşe göre insan, cenin iken dahi bilinçlidir.²³ İkinci görüşe göre doğduğu anda tam olarak bilinçlenir. Üçüncü görüşe göre ise çocuk, doğumdan belli bir süre sonra bilinç sahibi olur.²⁴ Her insanda (zihinsel engellilerde bile) bilincin yaş ile birlikte basamak halinde geliştiği göz önünde bulundurulursa burada üçüncü görüşün açıkça daha isabetli olduğu söylenebilir.

Temyiz gücü hukuki bir terimdir ve psikoloji kökenli bilinç kavramını içine alır.²⁵ Bu nedenle denilebilir ki her mümeyyiz bilinçlidir; fakat her bilinçli mümeyyiz değildir.

2. Şuur ve Va‘y

Şuur kelimesi; “bilmek”, “akletmek”, “anlamak”, “ıdrak etmek” ve “hissetmek” gibi anlamlara gelir.²⁶ Şuur kelimesi Türkçede bilinç kelimesiyle aynı

²⁰ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, (İstanbul: Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995), 91; Raşit Keskin, *Türkçe Dilbilgisi - Kelime ve Cümle Tahlilleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2003), 66.

²¹ Erol Göka, “Bilinç” *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1990), 1: 205.

²² Yusuf Alper - Erhan Bayraktar - Özgür Karacam, *Herkes İçin Psikiyatri: Sorunlar ve Öneriler*, (İstanbul: Era Yayıncılık, 1997), 24.

²³ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 172.

²⁴ Wilhelm Reich, *Kişilik Çözümlemesi*, çev. Bertan Onaran (İstanbul: Payel Yayınları, 1997), 413; Mustafa Rahmi Balaban, *Rûhiyyâta Medhal*, (İstanbul: Maârif Vekâleti Neşriyatı, Matbaâ-yı Âmire, H 1339), 10.

²⁵ Hüseyin Hâtemî, *Kişiler Hukuku Dersleri*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992), 38-39.

²⁶ Muhammed Hayr Ebû Harb, *el-Mu'cemü'l-Medresî*, (Dımaşk: Vezâretü't-Terbiyye, 1985), 558.

manayı ifade ettiğinden günlük hayatta, sözlüklerde, psikoloji ve hukuk alanlarında, şuur yerine daha çok bilinç kelimesi kullanılmaktadır.²⁷

Va'y kavramı, sözlükte; “ezberlemek”, “anlamak”, “toplamak”, “korumak”, “şuur” ve “bilinç” gibi anlamlara gelir.²⁸ Türkçede şuur kavramının yerine bilinç kavramının kullanılması gibi modern Arapça eserlerde de şuur yerine daha çok va'y kavramı kullanılmaktadır.²⁹

Temyiz kavramıyla ilişkisi açısından şuur kavramının ve va'y kavramının durumu da bilinç kavramında ifade edildiği gibidir.

3. Akıl

Sözlükte; “bağlamak”, “menetmek”, “alıkoymak”, “tutmak”, “hapsetmek”, “engellemek” gibi anlamlara gelir.³⁰ Felsefe ve mantık terimi olarak ise; “varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç” demektir.³¹

Abdülazîz el-Buhârî temyiz ile akıl arasındaki farkı şu şekilde ifade eder: “Temyiz; Allah'ın canlıların doğasına yerleştirdiği, varlıklarını koruyabilmeleri için gerekli olan, yararlıyı zararlıdan ayırt edebilme niteliği, akıl ise; insana özgü olup eşyanın hakikatlerini ve işlerin sonuçlarını idrak edebilme yeteneğidir.”³²

Âkıl ise bir hukuk terimi olarak “iyi ile kötüyü, kâr ile zararı ayırt etmeye yarayan zihni melekeler açısından yeterli kimseyi” ifade eder.³³ Mecelle'de mümeyyiz terimi de benzer şekilde tarif edilmiştir.³⁴

²⁷ Yaşar Nâbi Nayır, *Kılavuz Sözlük: Osmanlıca - Türkçe Türkçe - Osmanlıca*, (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1961), 78, 103; Sulhi Dönmezer - Sahir Erman, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974), 2: 244; Mitat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Karatepe Yayınları, 1990), 30; Ali Püsküllüoğlu, *Çağdaş Türkçe Sözlük*, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 1996), 522.

²⁸ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), *Tâcü'l-luga (es-Sihâh fi'l-luga)*, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979), “va'y” mad; Serdar Mutçalı, *Arapça - Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, t.y.) 996.

²⁹ Hikmet Özdemir - İsmail Karakullukçu, *Arapça - İngilizce - Türkçe Modern Lugat*, (İstanbul: Gonca Yayınları, 1987), 1002; Mutçalı, *Arapça - Türkçe Sözlük*, 996.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “akl” mad. 11: 458-460.

³¹ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 238; Farklı tanımlar için bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413), *et-Tarîfat*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, t.y.), 154.

³² Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 438.

³³ Hamdi Döndüren, “Âkıl” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 247.

³⁴ Mecelle mad. 943.

4. İrade

Sözlükte; “istemek”, “arzu etmek”, “seçmek” ve “dilemek” gibi anlamlara gelir.³⁵

Terim olarak; “nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi ve ona yönelmesi”³⁶ veya “canlıyı, kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik” olarak tanımlanabilir.³⁷ Medeni hukukçulara göre de irade; “Kişinin bir fiili işlemeye veya işlememeye yönelip karar verme yetisidir.”³⁸ Ayrıca medeni hukukçular, iradi bir fiilin; tasarımı, ayıklama, karar verme ve yapma olarak dört aşamadan oluştuğunu ileri sürerler.³⁹

İrade kısaca özetlenecek olursa harekete geçme gücü ve yeteneği olarak tanımlanabilir. İrade, kişiyi fiile yönlendirir, fiil de iradeye bağlı olması bakımından gerçekleşme imkanı bulur. Ayrıca irade, bilinçli bir seçme gücü olması sebebiyle kişiyi davranışlarının sonuçlarından sorumlu hale getiren ahlaki bir ilkedir.⁴⁰

Temyizle iradenin ilişkisine bakılacak olursa; irade, kişinin bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi ve ona yönelmesiyken; temyiz, bu isteme esnasında kişinin faydalıyla zararlıyı birbirinden ayırt etmesidir. Ayrıca daha önce yapılan temyiz tanımında da ifade edildiği gibi temyiz, faydalıyla zararlı olanı idrak etmenin yanı sıra bu idrake uygun biçimde iradeyi kullanabilme gücünü de ifade eder. Yani temyiz kavramı bir yönüyle iradeyi de ihtiva etmektedir.

İslam kaynaklarında kasd, amd, ihtiyar, rıza ve niyet gibi kelimeler de iradeye yakın anlamda geçmektedir. Fakat bunlar arasında bazı anlam farkları bulunmaktadır.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “râde” mad.

³⁶ Cürcânî, *et-Tarifât*, 16.

³⁷ Mustafa Çağrıç - Hayati Hökelekli, “İrade” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 380.

³⁸ Hüseyin Özcan, *Ansiklopedik Hukuk ve Kanun Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1973), 143; Farklı irade tanımları için bk. Özden, *Adli Psikiyatri*, 78.

³⁹ Özden, *Adli Psikiyatri*, 78.

⁴⁰ Çağrıç - Hökelekli, “İrade” *DİA*, 22: 381.

a. İhtiyar

İhtiyar; “bir şeyi yapıp yapmamak şıklarından birini tercih etme yetisi” olarak ifade edilebilir.⁴¹ Fârâbî, ihtiyarı; “nefsin arzu ve hayal gücünden doğan iradeden sonra, üçüncü aşama olarak düşünceden doğan ve mümkün olan şeylere yönelen irade türü” şeklinde açıklar ve bunun canlılar arasında insana mahsus bir özellik olduğunu belirtir.⁴²

İrade kişinin bir fiile yönelmesini ve harekete geçme gücünü, ihtiyar ise birkaç şey arasından birini bilinçli olarak ve gönül rızasıyla seçmesini ifade eder. Bu açıdan temyiz kavramıyla yakın ilişki içerisindedir. Çünkü kişi hayır ile şer, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırt ettikten sonra bu seçme işini yapabilir.

b. Rıza

Rıza, aslında ihtiyar kavramının özelleşmiş bir şeklidir ve “bir şeyi yapıp yapmamak şıklarından birini memnuniyetle tercih etme yetisini” ifade eder.⁴³

İrade, ihtiyar ve rıza birbirine çok yakın kavramlardır. Aralarındaki fark ise; irade, “bir şeyi yapmaya karar vermeyi ve ona yönelmeyi” ifade eder ve iki şeyden birini tercih etme yetisi anlamındaki ihtiyar ve rızadan daha kapsamlıdır. Bu açıdan ihtiyar ve rıza, irade kavramının alt başlıklarıdır denebilir. Bir insanın iradesi ihtiyara dayalı olabileceği gibi ikrah altında icbara dayalı bir irade de olabilir.⁴⁴ Gazzâli de benzeri bir yaklaşımla ihtiyarı, “iradenin, aklın hayırlı gördüğünü işleme yönünde harekete geçmesi” biçiminde tanımlar ve onu iradenin özel bir türü olarak görür.⁴⁵ Rızanın da temyiz ile ilişkisi ihtiyar kavramında olduğu gibidir.

c. Kasıt ve Amd (Taammüd)

Kasıt (kasd), fıkhi bir terim olarak; “bir kimsenin istek ve iradesinin bir fiile ait sonuca yönelmesini” ifade ederken⁴⁶ bir fiili bilerek ve sonuçlarını isteyerek icra etmek anlamındaki amd (taammüd) kavramıysa kasta göre daha fazla kararlılık

⁴¹ Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usulü*, (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1964), 180; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, (Dimaşk: Dârü'l-Fıkr, 1989), 1: 186.

⁴² H. Yunus Apaydın, “İhtiyar” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21: 575.

⁴³ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 4: 213; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 180.

⁴⁴ H. Yunus Apaydın, “İrade” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 384.

⁴⁵ H. Yunus Apaydın, “İhtiyar” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 21: 575.

⁴⁶ Ali Şafak, “Kasıt” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 559.

taşıyan bir irade ve icrayı ifade eder. Aralarında bu şekilde farklar bulunmakla birlikte bu kavramların fıkıh literatüründe birbirlerinin yerine kullanıldığı görülür.⁴⁷

Türk ceza hukukuna göreyse kasıt; “Sonuçları öngörülen ve suç olduğu bilinen bir fiili gerçekleştirmeye yönelmiş iradedir.”⁴⁸ Amd ise kastın özel bir şekli olup “Bir şahsın bir suçu işlemeyen önce uzun süre düşünüp, hesabını yaptıktan sonra bunun fenalıklarını idrak ederek vazgeçmesi mümkün iken yine suç işlemekte ısrar etmesi durumudur.”⁴⁹ Türk ceza hukuku, kasıt ve amd hususunda, konuya suç ve ceza ikilemi açısından bakarak bir tanımlama yoluna gitmiştir.

Kastın; niyet, ihtiyar, irade ve amd kavramlarıyla yakın ilişkisi söz konusudur. Niyet ve kasıt çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanılır. Ancak kasıt, mücerret yöneliş, niyet ise bu yönelişin arkasında olan, ona manevi ve olumlu nitelik kazandıran saiktir. Bu nedenle niyet kasta göre daha kapsamlıdır. İhtiyar kavramıysa, iki şeyden birini diğerine tercih etmeyi ifade eder ve hukuki işlemin sebebine yönelik iradeyi ifade etmesi yönüyle kasta göre daha geneldir ve bu yönüyle kasıttan ayrılır. İrade ile kasıt arasındaki farka değinilecek olursa irade, kişinin belli bir hususta bir fiili yapmaya yönelmesini, kasıt ise bu fiilin sonucuna yönelişi ifade ettiğinden kasıt iradeye göre daha özel bir anlam taşır. Kasıt, amd, ve niyet kavramları arasında bu şekilde farklar bulunmakla birlikte bu kavramların fıkıh literatüründe birbirlerinin yerine kullanıldığı görülür. Niyet, ibadetler alanında; amd, ceza hukuku alanında, kastın ise bunları da kapsayacak şekilde daha geniş bir alanda kullanımı söz konusudur.⁵⁰

Kasıt, kişinin faydalı ile zararlı olanı ayırt etme eyleminden yani temyizden sonra gelir. Kişi, bu ayırt etme gücünü kullanarak karar verir ve sahip olduğu istek ve iradeyle bir fiilin sonucuna yönelir.

d. Niyet

Niyet, “kalbin hemen veya sonucu itibariyle maksada uygun bulduğu, yani bir yararı sağlayacağına yahut bir zararı savacağına hükmettiği fiile yönelmesi”

⁴⁷ Şafak, “Kasıt” *DİA*, 24: 559.

⁴⁸ Haydar Erol, *İçtihatlı Türk Ceza Kanunu*, (Ankara: Yayın Matbaacılık, 2000), 93.

⁴⁹ Özcan, *Ansiklopedik Hukuk ve Kanun Deyimleri Sözlüğü*, 284.

⁵⁰ Şafak, “Kasıt” *DİA*, 24: 559.

şeklinde tanımlanabilir.⁵¹ Bir başka tanıma göreyse “kesinlik kazanmış ve bir fiilin işlenmesine yönelmiş irade” olarak ifade edilebilir.⁵²

Buraya kadar işlenen kavramlar arasında temyizın bir unsuru olan iradeden sonra temyizle en yakın ilişkisi bulunan kavramın niyet olduğu söylenebilir. Çünkü tanımında da ifade edildiği gibi niyet, kişinin kendisi için bir yararı olacağına veya kendisini bir zarardan kurtaracağına hükmettiği fiile yönelmesini ifade ederken temyizın manası olan fayda-zarar idrakine vurgu yapmaktadır. Kişi, niyetin tanımında ifade edilen faydalı olanı, temyiz gücü sayesinde tespit eder ve ona yönelir. Yani temyiz niyetin oluşum aşamasında birinci basamağı teşkil ederken ikinci basamağını o fiile yönelmek teşkil eder.

Sonuç olarak temyiz; insanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücünü ifade eden bir karamdır. Gerek İslam hukukunda gerekse Türk medeni hukukunda temyizın buna benzer pek çok tanımı mevcuttur. Türk Medeni Kanunu’nda ise temyiz gücünün açık bir tanımı zikredilmemiş, olumsuzdan gidilerek bir tanım verilmiştir. Temyiz kavramı geniş bir kavramdır ve bilinç, şuur, akıl, irade gibi kavramların kendisiyle yakın ilişkisi söz konusudur. Genel hatlarıyla temyiz gücünün mahiyeti bu şekilde olmakla birlikte zihinsel engellilerde bu gücün tespit edilmesi için zihinsel engelliliğe sebep olan zeka geriliğinin nasıl tespit edildiği üzerinde durulması gerekir. Bu tespit esnasında zihinsel engelli olan kişilerin hangi kriterlere göre değerlendirildiği, psikiyatri biliminin bu konudaki yöntemleri, hangi test ve tahlillerin uygulandığı gibi hususlar irdelenmelidir.

⁵¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Niyet” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 172.

⁵² Ali Özek, *İslâm’da Niyyet*, (İstanbul: Hisar Yayınları, 1976), 25.

II. ZİHİNSEL ENGELLİLERDE TEMYİZİN VE ZEKA YAŞININ TESPİTİ

Zihinsel engelin ortaya çıkması ve kişinin zihinsel engelli olarak nitelenmesi için kişide bir takım özelliklerin var olması gerekir. Daha önce işlenen zeka geriliğinin tanımından hareketle bunların üç temel nitelik olduğu söylenebilir. Öncelikle kişinin entelektüel işlevselliğinde önemli bir bozulma ve standartların altına düşen bir durum vaki olmalıdır. İkinci olarak bireyin uyum mekanizmasında belirgin bir bozukluğun olması gerekmektedir. Üçüncü olarak bu sayılan durumların gelişimsel dönemde yani 18 yaşından önce ortaya çıkmış olması gerekmektedir. Bu üç unsurun kişide var olup olmadığı çeşitli tıbbi ve psikiyatrik yöntemlerle tespit edilir.

A. Zeka Geriliğinin Tespiti

Zihnin soyut bir kavram olması, zihinsel engelliliğin tespitini de zorlaştırmıştır. Bu nedenle zihinsel fonksiyonların ve zihinsel engelliliğin tespitinde birçok yöntem başvurulmaktadır. Öncelikle hasta öyküsü (anamnez) ve psikiyatrik görüşme gibi uygulamalar yapılır. Bunların dışında fiziksel muayene ve nörolojik muayene de yardımcı uygulamalardır.⁵³ Zihinsel engelliliğe yol açan zeka geriliğinin belirlenmesinde bir kriter olan genel entelektüel işlevselliğin tespitiyle standart zeka testleriyle yapılmaktadır. Bu testler; Wechsler Zeka Skalası ile Stanford-Binet gibi testlerdir.⁵⁴ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde de bu kişilerin eğitsel değerlendirme ve tanılmasının, rehberlik ve araştırma merkezlerinde oluşturulan özel eğitim değerlendirme kurulu tarafından nesnel ve standart testler yardımıyla yapılacağı hükme bağlanmıştır.⁵⁵

Zihinsel engellilerde bulunan zeka geriliğinin türü, şiddeti gibi tüm niteliklerinin tespiti büyük ölçüde bu standart testler sayesinde yapılmaktadır. Bu

⁵³ Özden, *Adli Psikiyatri*, 211-214.

⁵⁴ Özden, *Adli Psikiyatri*, 206.

⁵⁵ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, mad. 7.

nedenle zihinsel engellilerin mükellefiyet ve ehliyet durumlarının tespiti de büyük ölçüde bu testlerin sonucuna göre şekillenecektir.

1. Wechsler Zeka Skalası (WISC-R ve WISC-4)

Wechsler Zeka Skalası kısa adıyla WISC-R zeka testi Türkiye’de kullanılan yetenek ve zeka testleri arasında geçerlik ve güvenilirliği en yüksek olanıdır. Bu test, 1949 yılında David Wechsler tarafından WISC’i (Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği) adıyla 6-16 yaşlarındaki çocuklar için hazırlanmıştır. Daha sonra 1974 yılında revize edilerek WISC-R adıyla yeni versiyonu oluşturulmuştur. Ayrıca yine Wechsler tarafından 4-6 ve 2 yaşlarındaki okul öncesi çocuklar için WPPSI’i (Wechsler Okul Öncesi Çocuklar İçin Zeka Ölçeği) de hazırlamıştır.⁵⁶ WISC-R zeka testi şuan kullanım açısından en yaygın olan zeka testlerinden birisidir.⁵⁷

Bu zeka testi 6-16 yaş grubuna yönelik bireysel olarak uygulanan ve yaklaşık 1-1,5 saat süren bir testtir. Bu testte sözel ve performans olmak üzere iki bölüm yer almaktadır. Her bölümün altında beş ana test ve bir yedek test bulunur. Ana testlerden birinin bozulması durumunda bu yedek test uygulanır. Her bölümün soruları test yönergesine uygun bir şekilde çocuğa yöneltilir ve çocuktan sorulan soruları yanıtlaması istenir. Bu testlerin içeriğine değinilecek olursa sözel bölümün alt testlerinde şu hususlar ölçülür;⁵⁸

- Genel bilgi testi, çocuğun okuldan, aileden ve çevresinden öğrendiği bilgileri,
- Benzerlikler testi, çocuğun soyut düşünebilme yeteneğini,
- Aritmetik testi, kısa süreli belleğinin kapasitesini,
- Sözcük dağarcığı; sözcüklerin ve kavramların tanımlarını yapabilme yeteneğini,
- Yargılama testi, muhakeme ve mantık yürütme seviyesini,
- Sayı dizisi testiyse çocuğun işitsel ve kısa süreli belleğini ölçümler. Performans bölümü alt testlerindeyse;
- Resim tamamlama, görsel dikkati,

⁵⁶ Dernekbaş, “Zihinsel Engelliler İçin Matbaa Eğitim Programının Oluşturulması”, 2; Klinik Psikoloji Enstitüsü, “WISC-R zeka testi”. Erişim 22 Aralık 2017. www.klinikpsikoloji.com.tr/wisc-r-zeka-testi

⁵⁷ Eripek, “Geri Zekalı Çocuklar”, 181.

⁵⁸ Psikoloji Enstitüsü, “WISC-R zeka testi”.

- Resim düzenleme, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurabilme yeteneğini,
- Küplerle desen testi, çocuğun gördüğü deseni kısa dönemli hafızasına atabilme ve kendi küpleriyle deseni yaparken hafızasını kullanabilme yeteneğinin yanı sıra ellerle manipülasyon, görsel algı ile hareketsel koordinasyonun birleştirilebilmesi gibi yeteneklerini,
- Parça birleştirme testi, parçayla bütünü ilişkisini kavrayabilme yeteneğini,
- Şifre testi, kalem manipülasyon kabiliyetini ve kısa süreli hafızaya atılan bilgileri kullanabilme yeteneğini,
- Labirentler testiyse kalem manipülasyonunun yanı sıra görsel ve hareketsel koordinasyon kabiliyetlerini ölçer.

Bu testlerin sonucunda bireye ait sözel, performans ve genel olmak üzere üç zeka bölümü yani IQ derecesi elde edilir. Bu testin en önemli yararı, çocuğun yerini kendi yaşlıları içerisinde görebilmek ve zaman içerisinde bazı karşılaştırmalara gidebilmektir.⁵⁹ Bu nedenle bu testin ortaya koyacağı sonuçlar hukuki açıdan büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu testin uygulanacağı zihinsel engelli bir kişinin zeka yaşı olarak hangi düzeyde olduğu tespit edilebilir ve bu tespite göre de ayırt etme gücüne sahip olup olmadıkları konusunda bir değerlendirme yapılabilir. Bu değerlendirmeye göre de zihinsel engelli kişinin ehliyet ve mükellefiyet durumu hakkında bir sonuca varılabilir. Örneğin zeka yaşı, yedi yaşında bir çocuğun zeka düzeyinin altında çıkarsa bu kişi İslam hukukuna göre edâ ehliyetine sahip değildir.

WISC-R zeka testi Türkiye’de ve dünyada en çok kullanılan zeka testi olması sebebiyle konu açısından en çok irdelenmesi gereken zeka testidir. WISC-R zeka testi incelendiğinde bu testte çocuğa yöneltilen sorular ya da yapması istenilen faaliyetlerle çocuğun birçok açıdan zihinsel durumu ortaya konulmaktadır. Testte öncelikle basit sorularla çocuğun genel bilgisi ölçülmekte ve bir bireyin ailesinden ve çevresinden öğrenebileceği temel bilgileri ne kadar bilebildiği ortaya konulmaktadır. Örneğin haftanın günleri ya da mevsimler gibi hemen herkesin bilebileceği sorular çocuğa yöneltilmektedir. Daha sonra çocuğun soyut düşünebilme yeteneği, muhakeme etme, mantık yürütme yeteneği ve kısa süreli

⁵⁹ Psikoloji Enstitüsü, “WISC-R zeka testi”.

belleğini ne kadar kullanabildiği gibi hususlar ölçülmektedir. Performans bölümü testlerindeyse özellikle çocuğun sebep-sonuç ilişkisi kurabilme, parça bütün ilişkisi kurabilme gibi yeteneklerinin yanı sıra kısa süreli belleğine attığı bilgileri kullanımı da ölçülmektedir. Bu hususlara bakıldığında WISC-R zeka testinde çocuğun ayırt etme gücünün büyük ölçüde ölçümlendiği ve baz alınan kriterlerin de bu gücün ölçümünü yansıtan kriterler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu testte kullanılan alt testler sayesinde çocuğun birçok açıdan değerlendirilmesi de mümkün olmakta ve sadece sözel değil aynı zamanda görsel ve matematiksel birçok yeteneği ölçülmektedir. Bu ölçümlerin sonucunda zeka bölümünün ortalama alınarak tespit edilmesi daha genel ve daha yalın bir sonuç ortaya koymaktadır. Çünkü sözel yeteneklerin ölçümünde örneğin genel bilgi testinde; yetişme ortamı, aile ve arkadaş çevresi gibi çevresel etkenlerden etkilenme ve bu unsurların testin sonucuna olan etkisi daha fazladır. Örnek vermek gerekirse İstanbul'da büyüyen bir çocuğun kırsalda, köyde yaşayan bir çocuğa oranla bu tip sorulara vereceği yanıtlar daha doğru olabilir. Ancak resim tamamlama, resim düzenleme, küplerle desen ve parça birleştirme gibi uygulamalarda çocuğun bu testlere verdiği cevaplarda çevresel faktörlerin etkisi daha az olmaktadır. Tüm bu alt testlerin ortalamasının alınması da sonucu çevresel etkenlerden olabildiğince izole ederek daha yalın bir hale getirmektedir.

WISC-R zeka testi halen Türkiye'de uygulanmakla birlikte artık yerini güncel versiyonu olan WISC-4 zeka testine bırakmaya başlamıştır. Bu test WISC-R'nin güncellenmiş şeklidir. WISC-R zeka testinin Türkiye'deki norm çalışması 1984 yılında tamamlanmışken o tarihten bu yana gelişen eğitim ve imkanlar sayesinde çocukların zeka seviyelerinde de gelişimler kaydedilmiş ve WISC-R zeka testinin ortaya koyduğu sonuçlar normalin üstünde çıkmaya başlamıştır. Bunun bir neticesi olarak de hem dünyada hem de Türkiye'de bu testin güncellenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü dünya toplumunun genelinde zamanla zeka testi puanları artmıştır.⁶⁰

WISC-4'ün ticari ve bilimsel telif hakları 2008 yılında Türk Psikologlar Derneği tarafından alınmış 2008-2011 tarihleri arasında TÜBİTAK destekli olarak

⁶⁰ Canan Tan, "Wisc-4 Çocuklar İçin Zeka Testi", Hayat Psikoloji. Erişim 22 Aralık 2017. www.hayatpsikoloji.com.tr/makale-detay/234-wisc-4-cocuklar-icin-zeka-testi-hayat-psikoloji.html

Türkiye uyarlaması ve standardizasyonu tamamlanmıştır. WISC-4, Türkiye’de yaygın olarak kullanılan WISC-R’den yapısı ve yorumu açısından önemli farklılıklar göstermektedir.⁶¹

Bugün Türkiye’de WISC-4 zeka testi WISC-R testinin en güvenilir zeka testi olma özelliğini güncel bir şekilde devam ettirmektedir. Bu test Türkiye’de sadece Türk Psikologlar Derneği tarafından verilen WISC-4 uygulama sertifikasına sahip uzmanlar tarafından uygulanabilir. Henüz bu eğitimin yaygınlaşmamış olması ve uzmanların sınırlı sayıda olması bu testin uygulandığı merkezleri bulmayı zorlaştırmaktadır.⁶²

WISC-4 de WISC-R zeka testi gibi 6-16 yaş grubuna uygulanan bir zeka testidir. Bireysel olarak uygulanır ve bu test, 21. yüzyıl itibari ile dünya kapsamında geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış en yaygın zeka ölçeğidir. Zeka seviyesini belirlemenin yanı sıra gerekli yönlendirmelerin yapılmasına da yardımcı olur. WISC-R zeka testinden farklı WISC-R’da üç tür puan kümesi elde edilirken, WISC-4 ile yeni beceri kümeleri elde edilmektedir. WISC-4 başta tüm ölçek zeka puanı olmak üzere çocukların sözel kavrama, algısal akıl yürütme, çalışma belleği ve işleme hızı puanlarını da ölçmektedir. Uygulamada 10 temel alt test ve 5 yedek test bulunmaktadır. Temel alt testler; sözel bilgi, sözel ifade, algısal akıl yürütme ve organizasyon, sosyal bilgi, kısa süreli işitsel bellek, dikkat, konsantrasyon, zihinsel işleme hızı, görsel-motor ve ince motor koordinasyon becerilerini ölçmektedir. Tüm temel alt testler uygulandıktan sonra uygulayıcı tarafından gerek görüldüğü takdirde yedek testler de uygulanır.⁶³

WISC-4 testi uzun ve zaman alıcı bir testtir, bu nedenle test boyunca hem uygulayanın hem de test uygulanan kişinin sabırlı olması önemli bir husustur. Test esnasında test yapılan kişinin konsantrasyonu dağıldığında ya da yorulup performansı düştüğünde mola verilebilir ya da o günlük test yarıda bırakılabilir. Ancak birkaç gün en geç bir hafta içinde aynı test tamamlanmalıdır. Test yapılmadan önce test uygulanacak olan kişinin ailesi ile ön görüşme yapılabilir. Ön görüşmede; çocuğun gelişim tarihçesi, aile yaşantısı, okul durumu, teste ihtiyaç

⁶¹ Uluç vd. “Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği-IV: Klinik Bağlamda Zekanın Değerlendirilmesinde Türkiye için Yeni Bir Dönem”, 50.

⁶² Tan, “Wisc-4 Çocuklar İçin Zeka Testi”.

⁶³ Tan, “Wisc-4 Çocuklar İçin Zeka Testi”.

duyulan sebepler gibi hususlar değerlendirilir. Test sırasındaki değerlendirmeyle norm tablosuna ve kendi becerilerine göre çocuğun özel eğitim ihtiyacının olup olmadığı, her hangi bir öğrenme güçlüğü, dikkat, hafıza, sıralama, motivasyon, işbirliği, komut algılama, duygu durumu, öğrenme probleminin olup olmadığı, üstün yetenekli durumunun olup olmadığı belirlenir. Test sonucunda çocuğun direk test skorları rapora yansıtılmaz, yaş aralığı göz önünde bulundurularak içinde bulunduğu yüzdeler dilim bildirilir. Test sonrasında aile ile yapılan geri bildirim görüşmesinde ise verilen ortalamaların ne anlama geldiği çocuğun ihtiyaçlarına yönelik tavsiyeler, çocuğun güçlü ve zayıf yanları ve gerekli görülen geliştirici ve destekleyici öneriler aile ile paylaşılır.⁶⁴

WISC-4 zeka testi incelendiğinde WISC-R zeka testine göre daha kapsamlı daha güncel ve daha gelişmiş bir test olmasının doğal sonucu olarak WISC-R zeka testine göre daha objektif ve daha genel-geçer bir test olduğu görülmektedir. Bu nedenle ayırt etme gücünü ölçme kabiliyeti de WISC-R'a göre daha yüksektir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bu test güncel olmasından ötürü şu anda Türkiye'de yaygın bir kullanım oranına sahip değildir.

2. Stanford-Binet Zeka Testi

Stanford-Binet zeka testi kullanım açısından en yaygın olan zeka testlerinden birisidir.⁶⁵ İlk olarak 1905 yılında tamamlanmıştır. Ancak 1920 yılına kadar revizyonlar geçirmiştir. 1985 yılındaysa son sürümü yayınlanmıştır. Bu test hem üstün yetenekli çocukların hem de zihinsel engelli kişilerin tespit edilmesinde kullanılan bir zeka testidir. Bir oturumda bir kişiye uygulanır. Yani bireysel bir testtir. Testin sonucunda kişiye ait zeka yaşı ve zeka bölümü elde edilmektedir. Zeka testlerinde her yaş dilimine göre hazırlanmış farklı standart sorulardan oluşan 15 farklı alt test bulunmaktadır. Bu testlerle dört tür zihinsel yetenek ölçülür. Bunlar; sözel yargılama, soyut/görsel yargılama, niceliksel yargılama ve kısa süreli bellektir.⁶⁶

Bu testte öncelikle testin başlayacağı yaş belirlenir. Bu yaş takvim yaşı olabileceği gibi bir yaş altı da olabilir. Çocuk kendisine sorulan sorulara doğru

⁶⁴ Tan, "Wisc-4 Çocuklar İçin Zeka Testi".

⁶⁵ Eripek, "Geri Zekalı Çocuklar", 181.

⁶⁶ Tan, "Wisc-4 Çocuklar İçin Zeka Testi".

cevap verirse bir yaş üst gruba, cevap veremez ya da yanlış cevap verirse de bir yaş alt gruba inilir. Çocuğun tüm soruları bildiği düzey çocuğun temel yaşı olarak kabul edilir. Bunun üzerine diğer doğru cevaplar eklenerek çocuğun zeka yaşı bulunur. Zeka bölümünün hesaplanması ise “Zeka bölümü = Takvim yaşı / Zeka yaşı X 100” formülüyle hesaplanır. Testte 2, 3 ve 4 yaşta her biri 1 ayı temsil eden 12 soru, 5 yaş ve sonrasında her yaş için her biri 2 ayı temsil eden 6 adet soru bulunmaktadır. Bu testin sonucunda çocuğun genel bir zeka değeri ortaya konur.⁶⁷

3. Peabody Resim Kelime Testi (PRKT)

Bu test, işaret etmeye dayalı bir test olması ve konuşma engelli kişilerle okuma veya yazma bilmeyen kişilere uygulanmayı mümkün kılması açısından tercih edilen bir testtir. Ayrıca orta düzey görme problemi olan kişilere de bu test rahatlıkla uygulanabilmektedir. İlk kez 1959’da geliştirilmiş, 1981’de revize edilmiş ve 1997’de Peabody Resim Kelime Testi III (PRKT-III) olarak güncel versiyonu ortaya konmuştur. Türkiye’deki ilk uyarlamasıysa 1974 yılında yapılmış olmasına rağmen güncel versiyon olan PRKT-III’ün Türkiye uyarlaması henüz yapılmamıştır. İlk üretilen PRKT temel olarak 2,5-18 yaş arası çocukların sözel zekalarını ölçmek için geliştirilmişken Peabody Resim Kelime Testi III (PRKT-R) ise Amerika’da yaşlılık dönemine (90+) kadar ölçümleme yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Türkiye’de bu test en çok özel eğitim alanında kullanılmaktadır.⁶⁸

Peabody Resim Kelime Testi iki farklı parçadan oluşmaktadır. Birincisi uyarıcı hedef kelime, ikincisiyse üzerinde dört resim bulunan test paketidir. Uyarıcı kelime dört resimden biri ile açıklanmakta ve hedef kelimeyi belirtmektedir. Diğer üç resim ise doğru cevaptan emin olmayan kişiler için çekici birer alternatif teşkil ederek yanıltıcı uyaran olarak görev yapmaktadır. Ayrıca test iki formdan oluşmaktadır. Testlerin her ikisi de aynı sonucu vermekte ve ikinci test kontrol amaçlı kullanılmaktadır. Bu test sözel tepki gerektirmediği için uygulanan kişiler başarısızlık duygusu da yaşamamaktadır.⁶⁹

⁶⁷ Tan, “Wisc-4 Çocuklar İçin Zeka Testi”.

⁶⁸ Özekes, “Peabody Resim Kelime Testi 3.01-3.12 Yaş Aralığı İzmir Bölgesi Standardizasyonu Çalışması” 93-95.

⁶⁹ Özekes, “Peabody Resim Kelime Testi 3.01-3.12 Yaş Aralığı İzmir Bölgesi Standardizasyonu Çalışması” 93-95.

Peabody Resim Kelime Testinin uygulaması oldukça kolaydır ve yaklaşık 20-30 dakika sürmektedir. Özellikle hastane ortamlarında zamanın kısıtlı olması sebebiyle tercih edilmektedir.⁷⁰

WISC-R ve Stanford-Binet geçerlik ve güvenilirlikleri en yüksek olan ve kullanım açısından en yaygın olan zeka testleridir.⁷¹ Peabody Resim Kelime Testi de onlar kadar olmasa da zeka düzeyinin tespitinde kullanılmaktadır. Türkiye’de ve dünyada yapılan testler elbette sadece burada sayılanlarla sınırlı değildir. Ancak kullanım oranına bakıldığında gerek Türkiye’de gerekse dünyada en çok kullanılan zeka testlerinin WISC-R ve Stanford-Binet olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu testler inceleme konusu edinilmiş ve kullanım açısından sınırlı olan diğer testlere yer verilmemiştir.

B. Uyumsal İşlevselliğin Tespiti (Vineland Uyum Davranış Skalası)

Uyumsal işlevlerin ölçümü genel entelektüel işlevselliğin tespitine göre daha zordur. Çünkü uyumsal davranışların açık bir şekilde tanımlanamaması bu tespiti zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bu testlerle ortaya konulan sonuçların güvenilirliği zeka testlerine göre çok daha düşüktür.⁷² Türkiye’de zeka geriliği bulunan çocukların yalnızca zihinsel işlevleri dikkate alınarak nitelendirildiği uyumsal davranışlarınsa ayrıca değerlendirilmediği ileri sürülmektedir.⁷³

Zihinsel engellilerin uyumsal işlevsellikleri Vineland Uyum Davranış Skalası gibi standart ölçeklerle tespit edilir. Bu ölçekte, iletişim becerileri, günlük yaşam becerileri, sosyalizasyon ve motor beceriler puanlanır ve bu yaş için beklenen beceri düzeyi ile karşılaştırılacak bir toplam uyum davranış skoru elde edilir.⁷⁴

Zeka ölçümünde kullanılan WISC-R, WISC-4, Stanford-Binet ve Peabody Resim Kelime testi gibi testler incelendiğinde bu testlerin farklı özellikler ve uygulamalar taşımasına rağmen kişinin mevcut zeka düzeyinin ortalama zeka

⁷⁰ Özkes, “Peabody Resim Kelime Testi 3.01-3.12 Yaş Aralığı İzmir Bölgesi Standardizasyonu Çalışması” 93.

⁷¹ Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, 181.

⁷² Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, 182.

⁷³ Başak Alpas - Melda Akçakın, “Vineland Uyum Davranış Ölçeği - Araştırma Formu’nun Doğumdan 47 Aylığa Kadar Olan Türk Bebekleri için Uyarlama, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması”, *Türk Psikologlar Dergisi*, 52/18 (2003): 59, Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, 183.

⁷⁴ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 512; Özden, *Adli Psikiyatri*, 207.

düzeylei içerisinde hangi seviyede yer aldığını, yani ortalama zeka duzeylei olarak bakıldığında kişinin hangi yaşta bir insanın zekasına sahip olduğunu ortaya koymaya yönelik testler olduğu görülmektedir.

Ancak burada ortalama zeka duzeylei kavramı üzerinde durmak gerekir. Ortalama zeka duzeylei kavramının nasıl ve neye göre tespit edildiği konusu zekanın değerlendirilmesi noktasında önem arz etmektedir. Çünkü zeka soyut bir kavram olması sebebiyle görecelidir ve kişiden kişiyeye ya da toplumdun topluma değişebilmektedir. Zekanın ölçülmesinde belli bir bilimsel ya da genel-geçer kriter de yoktur. Zeka somut kavramlarda olduğu gibi metre, kilo gibi ölçülerle somut bir şekilde ölçülememektedir. Bu nedenle matematiksel verilerin ya da fizik, kimya biyoloji gibi bilimlerin ortaya koyduğu veriler gibi determinist bir kavram da değildir. O halde zekanın kime, neye göre geri ya da ileri olacağı konusu bir soru işareti oluşturmaktadır.

Bu testlere bakıldığında yapılan değerlendirmelerde baz alınan kriterlerin bilimsel bir deney sonucunda elde edilen kriterler değil, daha önce toplumun büyük bir kesiminde uygulanmış olan yine bu testlerden elde edilen sonuçlara göre şekillenen kriterler olduğu görülmektedir.⁷⁵ Bu nedenle bu testlerde ortaya konulan tüm sonuçlar kıyasîlik ifade eder. Yani toplumun geneline göre mukayese edilerek ortaya konulan sonuçlardır. Genellikle yedi yaşında bir çocuğun kavrayıp bileceği şeyler ve kabiliyetleri nelerse ölçüm yapılan kişinin bunlara ne kakar sahip olduğu ölçülür. Yani kişi, içinde bulunduğu toplumdaki diğer kişilere mukayese edilir ve o yaşın gereklerini ne kadar yerine getirebildiği tespit edilerek, zeka duzeylei bir değer yani IQ verilir. Bu sonuca göre de kişi; geri, normal ya da ileri zekalı olarak nitelenir. Bu nedenle bu testler son derece bilimsel, güvenilir ve objektif testler olmakla birlikte kıyasî nitelikte olmaları sebebiyle döneme ve topluma göre değişebilmekte, değişen dünya imkanları ve toplum yapısıyla geçerliliğini yitirebilmektedir. Bu husus zeka testlerine yöneltilen en büyük eleştirilerden birisidir.

Testlerin değişen sosyal, eğitimsel ve kültürel şartlara göre bölgeden bölgeye ya da dönemden döneme farklı sonuçları verebileceği, testlerde bu farklılıkların dikkate alınmadığı gibi hususlar zeka testlerine yöneltilen en büyük

⁷⁵ Eripek, “*Geri Zekalı ocuklar*”, 174, 181.

eleştirilerdir.⁷⁶ Ancak testlerin gelişen toplum yapısına paralel olarak yenilendiği hususu dikkate alındığında bu eleştiriler yersiz çıkmaktadır. Bölgeden bölgeye değişen imkanların kişinin bu zeka testlerinde sergileyeceği performansı etkilediğine dair eleştiri kısmen doğrudur. Ancak zeka testlerindeki kontrol kriterleri de oluşturulurken bu testlerin toplumun büyük bir kesiminde uygulandığı ve yine o toplumun sahip olduğu ortalama değerlerin ortaya konduğu gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin bir WISC-R zeka testi İstanbul gibi bir büyükşehirde oluşturulup buradaki insanların zeka seviyesi kontrol kriteri olarak kabul edilip daha sonra aynı test tüm Türkiye’de uygulanmamakta ve değerlendirmede İstanbul’da yaşayan fertlerin zeka seviyesi kıyası olarak kullanılmamaktadır. Oluşturulan testler farklı bölgelerde ve farklı kültürel gruplara ve sosyo-ekonomik imkanlara sahip kişilere uygulanarak ortalama bir değer ortaya konmaktadır ve bu değer kontrol kriteri olarak kullanılmaktadır.

Bir diğer eleştiri noktası ise bu testlerin farklı ülkelerde ortaya konan dolayısıyla o ülkenin sosyal ve kültürel imkanlarına göre şekillenip o ülkenin zeka seviyesini kıyası bir değer olarak kabul eden testler olmasıdır.⁷⁷ Bu husus da doğruluk payı bulunmakla birlikte tam olarak vakıya uygun değildir. Çünkü bu testler alınıp uygulanırken doğrudan çeviri yöntemiyle alınıp uygulanmamakta ve gerekli uyarlamalar yapıp Türkiye’ye göre yeniden revize edilmekte ve Türkiye şartlarına uygun kıyası değerler ortaya konmaktadır.

Sonuç olarak zeka testleri değerlendirildiğinde bu testlerin soyut bir kavram olan zekayı ölçmesi sebebiyle sonuçlarının da soyut ve göreceli olduğu görülmektedir. Ancak bu görecelik henüz bilimin tamamıyla hâkim olmadığı üzerinde pek çok çalışmanın yapılmasına rağmen sınırlarının ve mahiyetinin tam olarak tespit edilmediği ve genel-geçer yöntemlerle ölçülmesi mümkün olmayan zihin kavramıyla alakalı bir durumdur. Bu husus göz önünde bulundurulduktan sonra bu testlerde ortaya konulan sonuçların toplumun genel ortalamasına göre şekillenen kıyası bir değer ifade ettiği de unutulmamalıdır. Bütün bu hususlar göz önünde tutularak ortaya konulan sonuçların geçerli ve objektif sonuçlar olduğu, ayırt etme gücünün tespiti noktasında isabetli olduğu, kişinin zeka seviyesini

⁷⁶ Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, 182.

⁷⁷ Eripek, “*Geri Zekalı Çocuklar*”, 182.

belirlemede mevcut imkanlara göre değerlendirildiğinde daha iyi ölçme yöntemleri ortaya konulana kadar yeterli düzeyde olduğu kanısına varılmıştır.

III. EHLİYET VE EHLİYETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

A. Ehliyet Kavramı

Arapça “ أَهْل ” kökünden gelen ehliyet kelimesi; “yetki”, “elverişlilik”, “liyakat”, “yeterlilik”, gibi manalara gelir.⁷⁸ “Falanca şu işe ehildir” derken o işi yapabileceği o işi kaldıracabileceği kastedilir.⁷⁹

Cürcânî tarafından ehliyet; “kişinin lehine ve aleyhine olan hakların oluşmasına elverişli olması” olarak tanımlanmıştır.⁸⁰ Ancak bu tanım daha çok vücûb eliyetini ifade etmektedir. Yapılan modern tanımlardaysa ehliyet; “Şâri’in şahısta takdir ettiği, onu din ve hukukun muhatabı olmaya uygun bir mahal haline getiren vasıf” olarak ifade edilmiştir.⁸¹ Böylelikle edâ ehliyetini de kapsayan daha genel bir tanım ortaya konmuştur. Ayrıca bu tanım İslam hukukuna göre bir tanımdır ve hem hukukun hem de dinin muhatabı olabilmek (mükellefiyet) açısından ehliyeti tanımlamıştır. İslam hukukunda şahıstaki fiziki ve psikolojik gelişmenin merhaleleri paralelinde ehliyetin takdiri ve derecelerini tespit etme yetkisi Şâr’i’ye;⁸² Türk medeni hukukundaysa kanun koyucuya yani TBMM’ye aittir.⁸³

Kur’an ve hadiste “ehl” kelimesi değişik anlamlarda kullanıldığı halde ehliyet kelimesine rastlanmaz. Çünkü ehliyet kelimesi İslam hukuk doktrininin

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Ehl” mad. 11: 28-30.

⁷⁹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 94; Zekiyyüddîn Şa‘bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 295.

⁸⁰ Cürcânî, *et-Tarifât*, 31; Benzer tanımlar için bk. Molla Hüsrev, *Mir’âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 243; İbn Emîru Hâc Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Halebî (ö. 879/1474), *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, (Beyrut: y.e.y. H 1403/1983 M), 3: 213.

⁸¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkıhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970), 1: 31; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 28; Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 55; Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener (Ankara: FCR Yayınları, 2009), 285; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usulü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 143.

⁸² Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 56; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 236.

⁸³ Bilge Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2013), 111.

oluşumuyla birlikte yani daha geç dönemlerde ıstılahi manasıyla kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁴

Kişinin tasarrufta bulunabilmesi ve gerçekleştirdiği fiillerin geçerli bir sonucunun oluşması ehliyet sahibi olmasına bağlıdır.⁸⁵ Namaz, oruç, zekat, gibi ibadetlerin sıhhati ve vücûbu ile ceza hükümlerinin kişiye tatbik edilmesi gibi hususlar kişinin ehliyetiyle alakalıdır.⁸⁶ Yani ehliyet sayesinde kişi ibadetlerle mükellef, yapıp ettiklerinden sorumlu ve ceza tatbikine ehil kabul edilir.

Modern hukuk sistemlerinin birçoğu hukukun düzenlediği alanlara göre üç tür ehliyet olduğunu mütalaa ederler;

Birincisi, “şahsın medeni haklardan istifade etmesini (hak ehliyeti) ve onları kullanma yeteneğini (fiil ehliyeti) ifade eden medeni ehliyet”;⁸⁷ ikincisi, “bir cezayı gerektiren eylemde bulunan şahsın cezalandırılabilme yeteneğini ifade eden ceza ehliyeti”; üçüncüsü ise “şahsın siyasi haklardan istifade edebilmesi ve siyasi hakları kullanabilme yeteneğini ifade eden siyasi ehliyettir.”⁸⁸ (seçme-seçilme hakkı gibi)

Türk medeni hukukunda medeni ehliyet kapsamındaki ehliyet, hak (medeni haklardan yararlanma ehliyeti) ve fiil (medeni hakları kullanma) ehliyeti olarak ikiye ayrılmış⁸⁹ ve bu kavramlar 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun kişiler hukuku başlığı altında, birinci kitabında düzenlenmiştir.⁹⁰

İslam hukukunda usulcülere göreyse ehliyet iki kısma ayrılır. Bunlar vücûb ve edâ ehliyetidir.⁹¹ Yani İslam hukukunda, modern hukuk sistemlerinde olduğu gibi bir ayırım yoktur. Bunun yerine edâ ehliyeti kavramı geniş bir anlam ifade eder.

⁸⁴ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 533.

⁸⁵ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 29; Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, (İstanbul: 2006), 14; Atar, *Fıkıh Usulü*, 143.

⁸⁶ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974), 177-178; Atar, *Fıkıh Usulü*, 143.

⁸⁷ Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 56; Bilge, *Adli Tıp*, 113.

⁸⁸ Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 56.

⁸⁹ Aslan, *Hukuka Giriş*, 121; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 118.

⁹⁰ Aslan, *Hukuka Giriş*, 118; Mustafa Dural - Tufan Öğüz, *Türk Özel Hukuku: Kişiler Hukuku*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2004), 2: 9; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 118.

⁹¹ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Buhârî (730/1330), *Keşfu'l-Esrâr*, nşr. Muhammed Mu'tasım b. el-Bağdadî (İstanbul: y.e.y. H 1308), 4: 393; İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, 2: 164; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 168; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 94; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 57; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 285; Atar, *Fıkıh Usulü*, 143-145.

Edâ ehliyeti, hem fiil ehliyetini, hem fiil ehliyeti türevi olan ceza ehliyetiyle siyasi ehliyeti, hem de kişinin dinin muhatabı olması sebebiyle dini görevlerindeki ehliyetini ihtiva eder.⁹² Modern hukuk sistemleri ise kişinin dini ehliyet bakımından durumunu ifade eden bir kavrama ya da ehliyet türüne yer vermemiştir.

B. Ehliyetin Türleri

1. Vücûb ve Hak Ehliyeti

Vücûb ehliyeti, “şahsın şer’î haklara sahip olabilme ve borç altına girebilme selahiyeti ve yetkisidir.”⁹³ Bir başka tanıma göreyse; “kişinin, dini-hukuki hak ve borçların doğmasına elverişli olmasıdır.”⁹⁴

Türk medeni hukukundaki hak ehliyeti ise; “hak ve borç sahibi olabilme yani hakların ve borçların süjesi, taşıyıcısı olabilme iktidarı” olarak tanımlanır.⁹⁵ Buradaki borçlandırmadan kasıt, şekli anlamda bir başkasına borç para vb. şeyler vermek değil usul anlamında şahsın kendi lehine başkaları üzerinde birtakım haklara sahip olmasıdır. Borçlanmadan kasıt ise başkalarının o şahıs üzerinde hak sahibi olmalarıdır.

İslam hukukunda klasik literatürde bu durum, “ilzam” ve “iltizam” kavramlarıyla ifade edilir.⁹⁶ Burada ilzam; hakların o kimse lehine sabit olması, dolayısıyla şahsın bir başkasını borçlandırabilmesidir.⁹⁷ Örneğin zarar verilen malların bedelini tazmine mağdurun hak kazanması, bir şahsın satın aldığı şeyin mülkiyetine hak kazanması, fakir ise nafakasını teminin, başkası üzerine borç olması gibi. İltizamdan kasıt ise şahsın borçlanması yani aleyhine olan hakların

⁹² İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, 2: 164; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 57; Atar, *Fıkıh Usulü*, 143.

⁹³ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 393; İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, 2: 164; Benzer tanımlar için bk. Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 29; Ahmed Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, çev. Servet Armağan (İstanbul: y.e.y. 1993), 534; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 94; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 57; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296; Atar, *Fıkıh Usulü*, 143.

⁹⁴ Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, 10: 534; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 94.

⁹⁵ Aslan, *Hukuka Giriş*, 121; Jale Akipek - Turgut Akıntürk, *Türk Medeni Hukuku: Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku*, (İstanbul: Beta Basım, 2007), 1: 267; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 107, 121.

⁹⁶ Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, 10: 534.

⁹⁷ Mustafa Uzunpostalcı, “İslam Hukuku Açısından Ehliyet”, *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, 8 (2006): 157.

oluşmasıdır. Örneğin satın aldığı malın bedelini ödemeyi veya zengin olması halinde fakir akrabasının nafakasını temin etmeyi borçlanması gibi.⁹⁸

Vücûb ehliyetiyle ilgili önemli bir kavram da zimmet kavramıdır. Zimmet, insanın şahsiyetinde mevcut olduğu farz edilen, itibari ve takdiri bir mahal olarak tasavvur edilir. Hatta bazı fıkıhçılar zimmeti, bir kap gibi tasavvur etmişlerdir. Bu kap sayesinde kişi borç altına girebilmektedir. Bu nedenle vücûb ehliyetiyle zimmet kavramının yakın bir ilişkisi söz konusudur. Şahıs, zimmet sahibi olması sebebiyle vücûb ehliyetine de sahip olur. Yani haklar ve borçlar elde edebilir.⁹⁹ Bu özelliğe sahip kişilere de ehl-i zimmet denir.¹⁰⁰

Bu açıklamalardan hareketle İslam hukukundaki vücûb ehliyetiyle Türk medeni hukukundaki hak ehliyetinin aynı durumu ifade eden farklı kelimeler olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu çalışmada İslam hukukunun konu hakkındaki görüşü ve hükmüne yer verilirken vücûb ehliyeti, Türk medeni hukukunun konu hakkındaki hükmüne yer verilirken de hak ehliyeti kavramının kullanımına özen gösterilmiştir. Vücûb ve hak ehliyeti kavramları arasında bir fark bulunmamakla birlikte her iki hukukun da konular hakkındaki hükmünün daha iyi anlaşılabilmesi ve birbirinden ayırt edilebilmesi için bu yöntem tercih edilmiştir.

İslam hukukunda vücûb ehliyeti, oluşum aşamasına göre tam ve nakıs vücûb ehliyeti olarak ikiye ayrılır. Her insan vücûb ehliyetine sahiptir. Ancak kişi, ilzam ve iltizam açısından sadece hak elde etmeye ehilse bu durum, eksik vücûb ehliyeti, hem hak hem de borç elde etmeye ehilse bu da tam vücûb ehliyeti olarak adlandırılır. Birinci durum yani eksik vücûb ehliyeti sadece cenin için söz konusudur. Çünkü cenin doğmadan önce annesinin bir organı gibi olsa da bir süre sonra doğumla birlikte bir kişilik kazanmaktadır.¹⁰¹ Bu nedenle cenin için tam anlamıyla bir zimmet tahsis edilemediği gibi tamamen zimmetinin yokluğuna da hükmedilememiş, sadece bazı hakların sahibi olabilmelerini sağlayan, onu ilzam

⁹⁸ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 179.

⁹⁹ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 394; Cürçânî, *et-Tarîfat*, 108-109; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 30; Bardakoğlu, "Ehliyet" *DİA*, 10: 534; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 60.

¹⁰⁰ Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 40, 60.

¹⁰¹ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 393; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr fî şerhi't-tahrîr*, 2: 164; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 244; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 30; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 58; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 286; Atar, *Fıkıh Usulü*, 144.

sahibi kılan, eksik vücûb ehliyetine sahip kabul edilmiştir. Bu şekilde cenin için doğuma kadar geciktirilmesi halinde zararın ortaya çıkabileceği hakların sabit olması sağlanmıştır.¹⁰²

Tam vücûb ehliyetiye sağ doğumla başlar ve hayatın sonuna kadar zimmet ve tam vücûb ehliyeti devam eder. Yani hayatta olan her insan vücûb ehliyetinden doğan tüm hak ve borçlara ehildir. Akrabalık nafakasıyla sorumlu tutulma ve haksız fiilden doğan tazminat yükümlülüğü gibi yükümlülükler, tam vücûb ehliyetinden doğan yükümlülüklerdir.¹⁰³

Türk medeni hukukunda ise hak ehliyeti konusunda, eksik ve tam hak ehliyeti gibi bir ayırım yoktur.

2. Edâ ve Fiil Ehliyeti

Edâ ehliyeti, “hukuk bakımından muteber olması akla bağlı olan işleri şahsın bizzat yapma selahiyeti”¹⁰⁴ ya da “şahsın yaptığı işlerin dinen ve hukuken muteber olma selahiyeti” şeklinde tanımlanabilir.¹⁰⁵ Bazı İslam hukukçuları edâ ehliyetini; “kişinin sözlü hukuki işlem yapmaya ve ayrıca failin niyet ve iradesinin hukuken önem taşıdığı fiil ve tasarruflarda bulunmaya ehil oluşu” şeklinde tanımlayarak kişinin niyet ve iradesine bağlı olmaksızın işlenebilen veya hukuki sonuç doğuran fiilleri kapsam dışında tutmaya çalışırlar.¹⁰⁶

Edâ ehliyetin temelini, temyiz gücünün var olması teşkil eder.¹⁰⁷ Edâ ehliyeti, kişinin vücûb ehliyeti sebebiyle faydalanmaya ehil olduğu hakları bizzat

¹⁰² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 244; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 94-95; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296-297.

¹⁰³ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî (ö. 483/1090), *Usûlü's-Serahsî*, (Beyrut: Darul Kütübi'l-İlmiye, 1993), 2: 333; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 244; Uzunpostalcı, “İslam Hukuku Açısından Ehliyet”, 162; Atar, *Fıkıh Usulü*, 144.

¹⁰⁴ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 180; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 58; Zeki Koçak, “İslam Hukuk Metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları”, *Diyanet İlmî Dergi* 34 (2003): 43.

¹⁰⁵ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 393; İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fî şerhi't-tahrir*, 2: 164; Benzer tanımlar için bk. Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 94-95; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 58; Uzunpostalcı, “İslam Hukuku Açısından Ehliyet”, 165; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 144; H. Yunus Apaydın, “Velâyet” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 15.

¹⁰⁶ Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, 10: 536.

¹⁰⁷ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 340; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 411; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 95; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 285; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 250, 296; Apaydın, “Velâyet” *DİA*, 43: 15.

kullanmasını, hak ve borçlar doğurabilecek şekilde hukuki işlem yapabilmesini ifade ettiğinden “muamele”, “mübaşeret”, “tasarruf” ve “fiil ehliyeti” diye de anılır.¹⁰⁸

Edâ ehliyetine sahip olan bir insanın tasarrufu hukuken ve şer’an geçerli olur. Bir ibadet etse ibadeti muteberdir ve üzerindeki vacibi düşürür. Hukuken başkasına karşı suç işlese suçundan tam manasıyla sorumlu tutulur. Bedeni ve mali olarak cezalandırılır.¹⁰⁹

İslam hukukuna göre kişi doğumundan sonra sadece vücûb ehliyetine sahipken zamanla akli ve bedeni gelişimine paralel olarak tam edâ ehliyetine sahip olur. Temyizle birlikte eksik bir halde başlayan edâ ehliyeti zamanla akli tekamülle birlikte tam hale gelir. Bu açıdan edâ ehliyeti de vücûb ehliyeti gibi tam ve eksik olarak ikiye ayrılır.¹¹⁰

Bedeni gelişmişlik bakımından kemali ifade eden bulûğ ile akli gelişmişlik açısından kemalin ifadesi olan rüşdden yoksun bulunmak eksik edâ ehliyetini ifade etmektedir.¹¹¹ Mümeyyiz çocuklar, malında aklın gereklerine uygun biçimde tasarrufta bulunamayan sefihler ve aklında gelgit yaşayan ma’tûhlar (bunaklar) eksik edâ ehliyetine sahiptir. Sadece bulûğ, eksik edâ ehliyetini ifade ederken hem bulûğ hem de rüşdün ispatıyla birlikte kişi, tam edâ ehliyeti sahibi olur. Tam edâ ehliyetine sahip olan kişi de bütün ibadetlerle mükelleftir, söz ve eylemleriyle hak kazanabileceği gibi borç altına da girebilir.¹¹² Buradan hareketle İslam hukukuna göre edâ ehliyetinin şartları; ayırt etme gücüne sahip olma, bulûğ ve rüşd olarak sıralanabilir.

Türk medeni hukukundaki fiil ehliyetiye; bir kimsenin bizzat kendi fiil ve işlemleriyle kendi lehine haklar, aleyhine borçlar yaratabilme iktidarındır.¹¹³

¹⁰⁸ Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, 10: 536.

¹⁰⁹ Buhâri, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 393; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 95; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 144.

¹¹⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 340; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 168; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 94; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 59; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 144.

¹¹¹ Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 59; Atar, *Fıkıh Usulü*, 144.

¹¹² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 340; Buhâri, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 411; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 98-99; Atar, *Fıkıh Usulü*, 144.

¹¹³ Aslan, *Hukuka Giriş*, 122; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 120; Akıntürk, *Hukuka Giriş*, 140; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 239.

Doktrinde bu ehliyete bazı yazarlar, medeni hakları kullanma ehliyeti de demektedir.¹¹⁴

Türk Medeni Kanunu'nda ayırt etme gücüne sahip ve kısıtlı olmayan her ergin kişinin fiil ehliyetinin bulunduğu ifade edilerek fiil ehliyeti için gerekli şartlar açıkça tespit edilmiştir.¹¹⁵ Buna göre fiil ehliyetinin ikisi olumlu biri olumsuz üç şartı vardır. Olumlu şartlar; ayırt etme gücüne sahip olmak ve ergin olmak, olumsuz şart ise kısıtlı¹¹⁶ olmamaktır.¹¹⁷

Medeni hukuktaki fiil ehliyeti kavramı, edâ ehliyeti kadar olmasa da içerdiği ehliyet türleri açısından geniş bir kavramdır. Hukuki işlem ehliyeti, haksız fiilden sorumlu olma ehliyeti ve dava ehliyeti fiil ehliyetinin alt başlıklarını oluşturur.¹¹⁸

Hukuki işlem ehliyeti, bir kimsenin hukuki işlemler yapabilme, yaptığı hukuki işlemler vasıtasıyla kendi lehine haklar ve aleyhine borçlar yaratabilme iktidarındır.¹¹⁹ Yani hukuki bir sonuç elde etmek üzere kişinin irade açıklamasında bulunma ehliyetine ve selahiyetine sahip olmasıdır. Medeni hukukta hukuki işlemlerle ilgili çeşitli ayrımlar söz konusudur. Hukuki işlemler gerekli irade beyanı adedine göre,¹²⁰ hukuki sonuca göre¹²¹ veya mal varlığına etkisi bakımından¹²² çeşitli ayrımlara tabi kılınmıştır. Bu çalışmanın konusu açısından burada değinilmesi gerekli olan statü işlemleri ve yetki işlemleridir. Statü işlemleri, sürekli bir toplum ilişkisi kurmak, değiştirmek veya sona erdirmek amacı ile yapılan işlemlerdir. Evlenme akdi, evlat edinme akdi, bir dernek veya vakıf¹²³ kurma akdi,

¹¹⁴ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 120; Özden, *Adli Psikiyatri*, 20.

¹¹⁵ TMK mad. 10.

¹¹⁶ TMK mad. 405-408.

¹¹⁷ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 121; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 244; Özden, *Adli Psikiyatri*, 20.

¹¹⁸ Aslan, *Hukuka Giriş*, 126; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 127.

¹¹⁹ Aslan, *Hukuka Giriş*, 126; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 127.

¹²⁰ Aslan, *Hukuka Giriş*, 126; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 127; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 89.

¹²¹ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 90.

¹²² Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 95.

¹²³ Vakıf, İslam hukukuna göre bir mülkün aynıını (kökünü) Allah'ın mülkü haline getirip başkasının mülkiyetine geçmesini engellemek ve menfaatini halka bırakmaktır. Cürcânî, *et-Tarîfat*, 246; Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Fazl Meccüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsîlî (ö. 683/1284), *Kitâbu'l-İhtiyar li-ta'lîli'l-Muhtâr*, (Beyrut: Dar'ul-Marife, 2010), 3: 49; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 51-56; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 44.

statü işlemleridir. Yetki işlemleriyse yetki verenin hukuki alanında işlem yapması için bir başkasını yetkili kılmasını ifade eder.¹²⁴

Haksız fiilden sorumlu olma ehliyeti, bir kimsenin hukuka aykırı fiilleriyle başkalarına vermiş olduğu zararları bizzat tazmin etmekle yükümlü tutulabilme ehliyetini ifade eder. Medeni hukuka göre fiil ehliyetine sahip kişilerin haksız fiilden sorumlu olma ehliyetleri de mevcuttur.¹²⁵

Dava ehliyetiye bir kimsenin mahkemelerde davacı veya davalı sıfatıyla yemin, ikrar,¹²⁶ sulh, feragat, kabul gibi yargılama hukukuna ait işlemleri bizzat yapabilme iktidarı olarak tanımlanır.¹²⁷ Fiil ehliyetinin alt başlıklarını ifade eden hukuki işlem, haksız fiilden sorumlu olma ve dava ehliyeti genel hatlarıyla bu şekilde olmakla birlikte burada ceza ehliyetine de değinmek gerekir. Ceza ehliyeti daha önce de ifade edildiği gibi modern hukuk sistemlerinde ve Türk hukuk sisteminde müstakil bir ehliyet olarak değerlendirilmiştir ve fiil ehliyetinden bağımsızdır. İslam hukukundaysa ceza ehliyeti edâ ehliyeti altında değerlendirilmiş ve müstakil olarak ele alınmamıştır.

İslam hukukunda ceza ehliyeti için genel bir başlangıç dönemi tespit edilmemiştir. Bunun yerine ceza ehliyeti, suçlunun bedenine uygulanacak cezalarda (kısas gibi) farklı, mal varlığına taalluk eden cezalarda (diyet, tazminat gibi) farklı, hürriyetine taalluk eden cezalarda da (hapis gibi) farklı bir dönemde başlar.¹²⁸

Türk Medeni Kanunu'ndaysa çocuklar için ceza ehliyeti açısından bazı yaş kriterleri,¹²⁹ akıl hastaları içinse tam sorumsuzluk ve kısmi sorumsuzluk hali olarak iki farklı kriter benimsenmiştir.¹³⁰ Zihinsel engellilerin durumu incelenirken bu kriterlere ayrıntılı olarak değinilmiştir.

¹²⁴ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 92.

¹²⁵ Aslan, *Hukuka Giriş*, 127; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 128; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 242.

¹²⁶ İkrar, hem İslam hukukunda hem de Türk medeni hukukunda kişinin başkasına âit olup, kendisi üzerinde bulunan bir hakkı ortaya çıkararak bir itirafta bulunmasıdır. İslam hukukunda ayrıntılı bilgi için bk. Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 2: 153; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm Halebî (ö. 956/1549), *Mülteka'l-Ebhur*, (by. y.e.y. t.y.), 299; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, (Beyrut; Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 8: 350; Türk medeni hukukunda ayrıntılı bilgi için bk. Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 205.

¹²⁷ Aslan, *Hukuka Giriş*, 127; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 128.

¹²⁸ Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 60.

¹²⁹ 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (2004) mad. 31.

¹³⁰ Özden, *Adli Psikiyatri*, 12-13.

Edâ ehliyetiyle fiil ehliyeti kavramları incelendikten sonra her iki kavramın da şahsın, vücûb ve hak ehliyetiyle sahip olduğu hakları bizzat kullanmaya ehil olmasını ifade eden iki ayrı kavram olduğu görülmektedir. İlk bakışta tamamen aynı şeyi ifade ettiği görülse de iki kavram arasında bir takım farklar söz konusudur. Fiil ehliyeti sadece medeni hakların kullanımını ifade ettiği halde edâ ehliyeti; hem medeni hakların kullanımını ifade eden fiil ehliyetini, hem ceza ehliyetini, hem de İslam hukukunun dini bir hukuk sistemi olması sebebiyle ibadet ehliyetini kapsar.¹³¹ Böyle bir fark olmasına rağmen modern İslam hukuku eserlerinde artık edâ ehliyetiyle fiil ehliyeti kavramlarının birlikte veya birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.¹³² Ayrıca fiil ehliyeti için edâ ehliyetinde olduğu gibi tam ve nakıs ayrımı söz konusu değildir. Ancak usulde hukukçular tarafından böyle bir ayırım yapılmamakla birlikte, pratikte sadece mümeyyiz olup ergin olmayan veya mümeyyiz ve ergin olup kısıtlı olan kişinin ehliyeti edâ ehliyetindeki gibi sınırlı bir ehliyet olarak değerlendirilmiştir. Edâ ehliyetiyle fiil ehliyeti arasındaki bir diğer fark ise fiil ehliyeti içerisinde yer alan hukuki işlem, haksız fiilden sorumluluk ve dava ehliyeti gibi bir ayırımın edâ ehliyeti için söz konusu olmamasıdır. İslam hukukunda edâ ehliyeti konusunda böyle bir ayırma gidilmemiştir.

Edâ ehliyetiyle fiil ehliyetinin şartları mukayese edilecek olursa, ayırt etme gücünün varlığı her ikisine göre de temel ve ortak şarttır. Yani kişi, ayırt etme gücüne sahipse edâ ve fiil ehliyeti sahibi olabilir. Bir diğer şart ise İslam hukukuna göre bulûğdur. Yani ayırt etme gücünün yanında bulûğ da tam edâ ehliyetinin bir şartıdır ve kişi tam edâ ehliyetine sahip olabilmesi için bâliğ olmalıdır. Ancak bu edâ ehliyeti sınırlı bir ehliyettir. Kişi, mali konularda da edâ ehliyeti sahibi olması için rüşd sahibi yani ergin de olmalıdır. Türk Medeni Kanunu ise fiil ehliyeti için bulûğu değil rüşdü yani ergin olmayı şart koşturmuş ve bununla ilgili bir yaş kriteri belirlemiştir. Yani fiil ehliyeti için ayırt etme gücüne sahip olup ergin olmak gereklidir. Ancak medeni kanun üçüncü bir unsur olarak da kısıtlı olmamayı şart koşturmuş. İslam hukuku kısıtlı olmamayı bir şart olarak koşturmuş gibi görünse de mali tasarruflar açısından rüşdü şart görmesi bunun aksini ifade eder. Çünkü sefeh,

¹³¹ Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 57.

¹³² Talip Türcan vd. *İslam Hukuku*, (İstanbul: Grafiker Yayınları, 2012), 415-435.

rüşdün zıddıdır. Yani reşid olmamayı ifade eder ve sefeh kısıtlılık sebebi sayılmıştır. Ancak medeni kanun insanın akli melekelerinden kaynaklanan kısıtlılığın yanı sıra hapis cezası altında bulunması gibi durumları da kısıtlılık sebebi saymış ve kısıtlılık kavramını reşid olmama durumunun dışına taşımıştır. Buna göre edâ ve fiil ehliyeti için ayırt etme gücü ortak bir kriter, bulûğ ise kişinin İslam hukukuna göre mali tasarruflar dışındaki tasarruflarda daha erken edâ ehliyetine sahip olmasını sağlayan bir şarttır. Rüşd, tam edâ ehliyeti için bulunması gereken, onun zıddı manada kısıtlılık yani reşid olmama durumu ise fiil ehliyeti için bulunmaması gereken bir şarttır. Rüşdden yoksunluk dışında kalan kısıtlılık sebepleriye (hapis gibi) sadece fiil ehliyeti için bulunmaması gerekli görülen durumlardır.

Bu çalışmada zihinsel engellilerin ehliyet açısından durumu incelenirken konunun anlaşılması ve aktarımında daha faydalı olacağından hareketle Türk medeni hukukundaki fiil ehliyetinin ayırımına benzer bir ayırım benimsenmiştir. Edâ ehliyeti; hukuki işlem, haksız fiilden sorumlu olma ve dava ehliyeti olarak üç başlığa ayrılmış, zihinsel engellilerin edâ ehliyeti, bu üç farklı alanda hem İslam hukukuna hem de Türk medeni hukukuna göre mukayeseli bir şekilde işlenmiştir. İslam hukukuna göre edâ ehliyeti altında yer alan ve kişinin dini görevlerindeki ehliyetini ifade eden ibadet ehliyetiyle, yine İslam hukukunda edâ ehliyeti başlığı altında yer alan ve Türk medeni hukukunda müstakil bir yeri olan ceza ehliyeti konusu da İslam hukuk usulüne göre edâ ehliyeti başlığı altında ele alınmıştır. Buna göre edâ ehliyeti; hukuki işlem, haksız fiilden sorumlu olma ve dava ehliyetiyle, ceza ve ibadet ehliyeti olarak beş ayrı başlıkta incelenmiştir.

Ehliyet ve türleri genel hatlarıyla bu şekilde olmakla birlikte bunların daha iyi anlaşılabilmesi için mükellef ve kişi kavramlarının da tanımının yapılması gerekmektedir. Çünkü ehliyet, kişi ve mükellef kavramları bir madalyonun iki yüzü gibidir. Ehliyetin bulunması halinde kişi, İslam hukukuna göre mükellef sayılır. Mükellef sayılan kişi de tam edâ ehliyetine sahiptir. Aynı durum Türk medeni hukuku için de geçerlidir. Medeni hukukta da kişi, ehliyet sahibiyse sorumlu kabul edilir.

C. Ehliyetle İlgili Kavramlar

1. Kişi/Şahıs ve Kişilik/Şahsiyet

Hukuk sisteminin ideolojisi ne olursa olsun daima ana amacı kişilerin menfaat dengelerini korumak, kişilerin içinde yaşadıkları ve bir parçası haline geldikleri sistemin devamını sağlamaktır.¹³³ Bu sebeptir ki ister beşeri ister ilahi kaynaklı olsun bütün hukuk sistemlerinin muhatabı insandır.¹³⁴ Yani hem İslam hukuku hem de Türk hukukunun deyimiyle hukukun öznesini, insan teşkil eder.¹³⁵

Hukuki bir kavram olarak kişi; “haklara ve borçlara sahip olabilen varlıkları” ifade eder.¹³⁶ Diğer bir deyişle hak sahibi, hak öznesi olan varlıklar hukuk açısından birer “kişi”dir.¹³⁷

Kimlerin kişi olarak kabul edileceği hukuk sistemi tarafından belirlenir ve bu belirlemedeki kriterler kabul edilen hukuk sistemine göre farklılık arz eder. Örneğin Roma hukuku bazı insanları kişi kabul ederken bazı insanları kişi kabul etmezti. Kişi olarak kabul edilmeyen bu insanlar köle sınıfını oluşturur ve hak sahibi olamaz, aksine hakkın konusu olurlardı.¹³⁸ Cahiliye Araplarında ve İran’da, hatta medeni Avrupa devletlerinin sömürgelerindeki zenci köleler konusunda da aynı durum söz konusuydu.¹³⁹

Kişi kavramının dışında bir de şahıs kavramı vardır. Şahıs ve şahsiyet kavramları daha çok İslam hukuku eserlerinde kullanılmakla birlikte, klasik Türk medeni hukuku ve medeni hukuk usulü kaynaklarında da kullanılmaktadır. Ancak bugün medeni hukukta şahıs kavramından ziyade daha çok kişi kavramı

¹³³ Aslan, *Hukuka Giriş*, 117; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 107.

¹³⁴ Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 28-29.

¹³⁵ İslam hukuku için bk. Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 29; Zeki Koçak, “İslam Hukuk Metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları”, 32; Türk medeni hukuku için bk. Aslan, *Hukuka Giriş*, 117; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 107; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 221.

¹³⁶ İslam hukuku için bk. Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 229; Türk medeni hukuku için bk. Aslan, *Hukuka Giriş*, 117; Akipek ve Akıntürk, *Türk Medeni Hukuku*, 229; Turgut Akıntürk, *Hukuka Giriş*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009), 133; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 223.

¹³⁷ Aslan, *Hukuka Giriş*, 117-118; Akıntürk, *Hukuka Giriş*, 134-135; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 221.

¹³⁸ Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 30; Aslan, *Hukuka Giriş*, 117.

¹³⁹ Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 30-31; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 173.

kullanılır.¹⁴⁰ Modern İslam hukuku eserlerindeyse her iki kavrama da rastlanmaktadır.¹⁴¹

İslam hukukundaki tanımına göre kişi yani şahıs; “hak sahibi olabilen yani dinin ve hukukun tanıdığı haklara sahip olabilen ve yükümlülük/borç altına girebilen varlıklardır.”¹⁴² Bu varlıkların başında da insan gelir. Ancak din, şahıs kavramını insanla sınırlandırmakla birlikte İslam hukuku ve Türk medeni hukuku için aynı şey söz konusu değildir. Gerek İslam hukuku gerekse Türk medeni hukuku, belirli özelliklere sahip olan mal ve insan topluluklarını da kişi/shahıs olarak kabul etmektedir.¹⁴³

İslam hukukuna göre kişilik yani şahsiyet, şahsın hukukça korunan tüm değerlerini ve şahsi hallerini içerir.¹⁴⁴ Şahsi haller, bir kişinin diğer kişilerden ayrılmasını sağlayan cinsiyet, evli veya bekar oluşu, nesebinin durumu, reşid veya küçük olması, mahcur (kısıtlı) olması gibi durumlardır. Kişilik hakları ise kişiliği oluşturan maddi ve manevi varlıklardır. Kişinin şahsiyet hakları gibi.¹⁴⁵ Medeni hukuka göre de kişilik, kişi kavramından daha geniş bir kavramdır. Kişilik sadece hak ehliyetini değil ayrıca fiil ehliyetini (medeni hakları kullanma ehliyetini), kişisel durumları (şahsi halleri) ve kişilik haklarını da içermektedir.¹⁴⁶

2. Mükellef Kavramı

İslam hukukundaki mükellef (el-mahkûm-u aleyh) kavramı; “Şâri’in hitabının, kendisinin fiiliyle alakalı olduğu şahıs” olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁷ Yani “Şâri tarafından bir şey yapmak veya yapmamak külfeti, zahmeti ilzam edilen akıllı kimse”, mükellef olarak tanımlanır.¹⁴⁸ İnsanın şer’en mükellef kılınabilmesi için

¹⁴⁰ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 107-110; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 219-339.

¹⁴¹ Türcan vd. *İslam Hukuku*, 416.

¹⁴² Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 28; Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 28.

¹⁴³ İslam hukuku için bk. Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 28-30; Türk medeni hukuku için bk. Aslan, *Hukuka Giriş*, 117-118; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 107; Akıntürk, *Hukuka Giriş*, 134-135.

¹⁴⁴ Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 47; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 28.

¹⁴⁵ Aslan, *Hukuka Giriş*, 118.

¹⁴⁶ Aslan, *Hukuka Giriş*, 118; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 107; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 222.

¹⁴⁷ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa‘lebî Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fi Üsûli’l-Ahkâm*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y.), 1: 129; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 89; Şa‘bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 294.

¹⁴⁸ Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 37; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 283.

kendisine yöneltilen sorumluluğu bizzat veya herhangi bir vasıta ile anlayabilecek kudrete sahip olması gerekir. Çünkü şâri'in mükellef kılmasından maksad onun emirlerinin ve yasaklarının anlaşılması ve bu şekilde isteklerinin yerine getirilmesidir.¹⁴⁹

Bir insanın mükellef yani sorumlu olabilmesi için bazı vasıfları taşıması gerekir. Bu vasıfları taşımayan insan mükellef sayılmaz ve dini anlamda veya dünyevi anlamda kendisine bir sorumluluk yüklenmez. Aklın soyut ve insanlar arasında göreceli bir kavram olması sebebiyle İslam, gözle görünen ve daha objektif olan bulûğ devresini aklın yerine koymuştur. Bunun bir sonucu olarak da Şâri insanı mükellef kılmanın illeti olarak bulûğu şart koşmuş, akıllı bir şekilde bulûğa varmadan önce kişiyi mükellef saymamıştır.¹⁵⁰ Hz. Peygamber'in: "Üç kişiden kalem kaldırıldı (dini yükümlülüklerden muaf tutuldu): Bulûğa erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar akıl hastasından."¹⁵¹ şeklindeki hadisi bunun delilidir.

Kişinin, dinin ve hukukun emirlerini yerine getirebilmesi için sadece akıl yeterli değildir. Aynı zamanda teklifin mükellefin gücünü aşmaması da gerekir. Bu nedenle kişinin ibadetlerle yükümlü olabilmesi için akli dengesinin yerinde olmasının yanı sıra bedeni olgunluğa da sahip olması gerekir. Yani kişi ergenliğe ulaşmış olmalıdır. İslam hukukunda mükellef, sadece akli başında olan bâliğ kişidir. Akli başında olup bulûğa ermemiş çocuk ya da bulûğa ermiş fakat akli başında olmayan kişi mükellef değildir. Yani akıl hastası ve mümeyyiz olsun veya olmasın küçük çocuk, İslam hukukuna göre mükellef sayılmaz.¹⁵²

Sonuç olarak mükellef kavramı İslam hukukuna has bir kavramdır ve sadece akli başında olan bâliğ kişiyi ifade eder. Türk medeni hukukunda ise mükellef kavramı gibi hukuki sorumluluğa sahip olan kişiyi ifade eden özel bir kelime yoktur. Bunun yerine hukuken sorumludur ya da değildir, ceza ehliyeti sahibidir veya

¹⁴⁹ Âmidî, *el-İhkâm fi'Usûli'l-Ahkâm*, 1: 129; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 167; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 89; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 294; Atar, *Fıkıh Usulü*, 141.

¹⁵⁰ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 89; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 168; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 294; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 283-284; Atar, *Fıkıh Usulü*, 141.

¹⁵¹ Buhâri, "Talâk", 11, "Hudûd", 22, Ebû Davut, "Hudûd", 17, Tirmizi, "Hudûd", 1.

¹⁵² Âmidî, *el-İhkâm fi'Usûli'l-Ahkâm*, 1: 129; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 90; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları* 293-294; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 283-284; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ali Kumaş, *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli (İstitâat)*, (Rize: Gece Kitaplığı, 2015)

değildir gibi ifadelerle kişinin sorumluluğu ifade edilir. Buna ek olarak mükellef kavramı, sadece hukuki sorumluluğu değil aynı zamanda dinin muhatabı olma bağlamında dini sorumluluğu da ifade etmesi sebebiyle çok geniş bir kavramdır.

D. Ehliyet Açısından Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu

Ehliyet konusunda da işlendiği gibi İslam hukukunda vücûb ve edâ ehliyeti insanın hayatındaki gelişimine bağlı olarak onunla birlikte gelişir ve eksik halde başlayan ehliyet bu gelişimle birlikte tamamlanır. İslam hukukuna göre insanın hayatı bu gelişim devrelerine göre dönemlere ayrılmıştır. Bu dönemler; cenin dönemi, doğumdan temyiz dönemine kadarki dönem (çocukluk dönemi), temyizden bulûğa erişinceye kadarki dönem (mümeyyiz çocukluk) ve bulûğdan sonraki dönemdir.¹⁵³ Bulûğdan sonraki dönem de rüşdün bulunması halinde rüşd dönemi olarak adlandırılır.¹⁵⁴ Bu dönemler kısaca şu şekildedir;

Cenin dönemi; çocuğun ana rahmine düştüğü andan doğduğu ana kadar olan süreyi ifade eder.¹⁵⁵ Cenin, durumu gereği tam anlamıyla bir zimmet sahibi kabul edilemediği gibi tamamen zimmetinin yokluğuna da hükmedilememiş, sadece bazı hakların sahibi olabilmesini sağlayan, onu ilzam sahibi kılan, eksik vücûb ehliyetine sahip kabul edilmiştir.¹⁵⁶ Ancak bu eksik vücûb ehliyetinin de sübutu için takdiren de olsa sağ doğmak şarttır.¹⁵⁷ Ceninin vücûb ehliyeti eksik olduğundan onun aleyhine herhangi bir hak tahakkuk etmez.¹⁵⁸ Miras, vasiyet ve kendisine yapılan vakıf gibi kabule ihtiyacı olmayan ve sadece lehine olan haklar, cenin için

¹⁵³ Karaman, *Fıkıh Usulü*, 168; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 95; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296.

¹⁵⁴ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 30.

¹⁵⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 244; Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, 538; Mustafa Uzunpostalcı, "Cenin", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 369; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 286; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147.

¹⁵⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 244; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 169; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 95; Uzunpostalcı, "Cenin", *DİA*, 7: 369; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 286; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147-148.

¹⁵⁷ Ebü'l-Feth Mecdüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hüseyn b. Ahmed Üsrûşenî (ö. 637/1240'tan sonra), *Akhâmu's-Sığâr*, (Beyrut: y.e.y. 1997), 378; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 96; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 286-287.

¹⁵⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 244; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 31; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 95; Uzunpostalcı, "Cenin", *DİA*, 7: 369-370; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296-297. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 244.

sabit olurken,¹⁵⁹ hibe gibi sübutunda kabule muhtaç haklar, tamamen ceninin faydasına olsa da sabit olmaz.¹⁶⁰ Edâ ehliyetiye akıl ve temyize dayandığı için cenin için söz konusu bile olamaz.¹⁶¹ Türk Medeni Kanunu'na göre de cenin, sağ doğmak koşuluyla mirasçı olur. Ancak ölü doğan çocuk mirasçı olamaz.¹⁶²

Çocukluk (gayr-i mümeyyiz çocukluk) dönemi, çocuğun doğumuyla başlayan ve temyiz çağı ile sona eren dönemdir.¹⁶³ Temyiz dönemiye yedi yaşın tamamlanmasıyla başlayıp bulûğ ile sona eren dönemi ifade eder.¹⁶⁴

İslam hukukuna göre insan, akli başında olarak bulûğa erdiğinde, ehliyetine dokunacak başka bir arızaya sahip değilse bulûğla birlikte tam edâ ehliyetine sahip olur ve tam bir sorumluluk sahasına girer.¹⁶⁵ Ancak mali işlemler hususunda sadece bulûğa erince değil, reşid olunca edâ ehliyetine bütünüyle sahip olur. Üzerindenki vesâyet kalkar ve malı kendisine teslim edilir.¹⁶⁶

Türk medeni hukukundaysa gerçek kişilerin durumu fiil ehliyetine sahip olma derecesine göre farklı değerlendirilmiştir. Örneğin ayırt etme gücüne sahip, ergin olan ve aynı zamanda kısıtlı olmayan bir kişinin durumuyla ayırt etme gücüne sahip olmayan bir kişinin veya ayırt etme gücüne sahip olup ergin olmayan bir kişinin ehliyet açısından durumu medeni hukuka göre farklıdır. Bu nedenle medeni hukuka göre fiil ehliyetinin şartlarına sahip olma açısından gerçek kişiler dört sınıfa ayrılmıştır. Bunlar tam ehliyetliler, sınırlı ehliyetliler, sınırlı ehliyetsizler ve tam ehliyetsizlerdir.¹⁶⁷ Ehliyetin durumuna göre bu sınıflandırma şu şekildedir;

¹⁵⁹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 158; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 24, 31; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 95; Uzunpostalcı, "Cenin", *DİA*, 7: 369-370; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296-297.

¹⁶⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 158; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 95; Uzunpostalcı, "Cenin", *DİA*, 7: 369-370; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296-297.

¹⁶¹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 96; Uzunpostalcı, "Cenin", *DİA*, 7: 369; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 296-297.

¹⁶² TMK mad. 582.

¹⁶³ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 31; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 96; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 297; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 287; Atar, *Fıkıh Usulü*, 148.

¹⁶⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 3: 27; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 185; Dönmez, "Temyiz" *DİA*, 40: 438.

¹⁶⁵ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 34; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 290.

¹⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 157; Mecelle, mad. 981-982; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 187; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 291.

¹⁶⁷ Aslan, *Hukuka Giriş*, 127; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 128-129; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 257.

Tam ehliyetliler, fiil ehliyetinin tüm şartlarına sahip olan gerçek kişileri ifade eder.¹⁶⁸ Yani ayırt etme gücüne sahip olan, ergin olan ve kısıtlı olmayan herkes, tam ehliyetliler grubunu oluşturur.¹⁶⁹

Sınırlı ehliyetliler, aslında tam ehliyetli oldukları halde bazı sebeplerden dolayı ehliyetleri belli konularda az çok sınırlandırılmış olan kişileri ifade eder. Bu kişiler, ergindir ve ayırt etme gücüne sahiptir. Herhangi bir kısıtlılıkları da yoktur. Ancak kanun koyucu, bu kişilerin ehliyetlerini bazı konularda çok küçük çapta sınırlandırmıştır. Bu açıdan sınırlı ehliyetlilerde ehliyetlilik asıl, ehliyetsizlik istisnadır.¹⁷⁰ Bu kategoriye girenler evli kişiler ile kendisine yasal danışman atanan kişilerdir.¹⁷¹

Sınırlı ehliyetsizler, fiil ehliyetinin bütün şartlarına sahip olmayan kişilerdir.¹⁷² Bu grupta yer alanlar, fiil ehliyetinin en önemli şartı olan temyiz gücüne sahiptirler. Ancak diğer iki şarttan birisi eksiktir. Yani ya kısıtlıdır ya da ayırt etme gücüne sahip olmakla birlikte küçüktürler.¹⁷³ Türk medeni hukukuna göre sınırlı ehliyetsizler grubunu ayırt etme gücüne sahip küçüklerle (mümeyyiz küçükler) ayırt etme gücüne sahip kısıtlılar (mümeyyiz mahcurlar) oluşturur.¹⁷⁴

Tam ehliyetsizler, fiil ehliyetinin en önemli şartı olan ayırt etme gücünden yoksun olan kimselerdir. Bu nedenle bu kişiler fiil ehliyetinden tamamen yoksundur.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Aslan, *Hukuka Giriş*, 127; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 129.

¹⁶⁹ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 257.

¹⁷⁰ Aslan, *Hukuka Giriş*, 128; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 129-130; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 272.

¹⁷¹ Aslan, *Hukuka Giriş*, 128; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 129.

¹⁷² Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 131; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 264.

¹⁷³ Aslan, *Hukuka Giriş*, 128; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 264.

¹⁷⁴ Aslan, *Hukuka Giriş*, 128; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 131.

¹⁷⁵ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 135; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 257.

IV. TEMYİZİ VE EHLİYETİ ETKİLEYEN DURUMLAR

İslam hukukunda ayırt etme gücünü etkileyen veya ortadan kaldıran sebepler edâ ehliyetine etki eden ya da genel manada ehliyete etki eden unsurlar olarak ele alınmıştır. Yani İslam hukuku eserlerinde ayırt etme gücünü etkileyen faktörler başlığı altında bu hususları bulmak mümkün değildir. Konu, edâ ehliyeti açısından ele alınmış ve incelenmiştir. Aslen bakıldığında edâ ehliyeti de ayırt etme gücü yani temyizle doğrudan alakalı olduğundan, sonuç itibariyle temyize etki eden faktörler edâ ehliyetine de etki etmiş demektir. Çünkü edâ ehliyeti için temel dayanak akıl olduğundan temyiz bulunmaması halinde edâ ehliyeti de bulunmaz. Yani arızalar temyizi, temyiz yokluğu da edâ ehliyetini ortadan kaldırmaktadır.¹⁷⁶

İslam hukukunda edâ ehliyetine dolayısıyla temyiz gücüne etki eden bu etkenlere ehliyete arız olan haller yani ehliyet arızaları denir. Bu sebepler arızîdir ve klasik fıkıh kaynaklarında ehliyet arızaları olarak adlandırılır.¹⁷⁷

Fıkıh usulü alimleri bu arızaları semâviyye ve müktesebe olarak ikiye ayırmışlardır. Meydana gelmesinde şahsın iradesinin tesiri bulunmayıp, onun iradesi dışındaki sebeplerle vücut bulanlara, din sahibi tarafından tayin ve tespit olduğundan, semâya nispet edilerek semâviyye adı verilir.¹⁷⁸ Bunlar; küçüklük (sığar), akıl hastalığı (cünûn), bunama (ateh), bayılma (iğma), uyku (nevm), ölümle sonuçlanan hastalık (maradu'l-mevt), kölelik (rıkk), unutma (nisyân), ölüm (mevt) ve kadınlara mahsus olmak üzere ay hali (hayz) ve lohusalık (nifas)'tır.¹⁷⁹ Meydana gelmesinde mükellefin veya üçüncü şahısların irade ve seçiminin etkili olduğu sonradan kazanılmış durumlar ise müktesebe olarak adlandırılır.¹⁸⁰ Bunlar da

¹⁷⁶ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 190; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147.

¹⁷⁷ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 436-437; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 170; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 36; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 100; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; 247; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 292; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147.

¹⁷⁸ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 436-437; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 171; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 100; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 292; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147.

¹⁷⁹ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 436-437; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 189; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 37; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147.

¹⁸⁰ Karaman, *Fıkıh Usulü*, 171; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Hasan Karakaya, *Fıkıh Usulü*, (İstanbul: Buruc Yayınları, 1998), 407; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 292; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147.

sarhoşluk (sekr), sefahat (sefeh), yolculuk (sefer), bilmemek (cehl), yanılmak (hatâ) gayri ciddi davranmak (hezl) ve zorlama (ikrâh)tır.¹⁸¹

Türk Medeni Kanunu'ndaysa; yaşın küçüklüğü, akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk ya da bunlara benzer sebepler ayırt etme gücünü ortadan kaldıran sebepler olarak kabul edilmiştir.¹⁸² Kanunda sayılan bu durumlardan birinin varlığı halinde de hâkim, söz konusu olayda kişinin makul surette hareket edip edemediğini araştırarak, edemiyorsa ayırt etme gücünün olmadığına karar verecektir.¹⁸³

İslam hukukunda ayırt etme gücüne etki eden unsurlardan bazıları Türk medeni hukukundakilerle aynıdır. Bunlar; yaş, akıl hastalığı, akıl zayıflığı ve sarhoşluktur. Burada bu çalışmanın konusuyla doğrudan alakalı olduğu için İslam hukukundaki semavî ehliyet arızalarından küçüklük, akıl hastalığı ve zayıflığı ile mükteseb ehliyet arızalarından sadece sefahat incelenmiş, diğer mükteseb ve semavî ehliyet arızalarıysa yer verilmemiştir.

A. Yaş (Küçüklük)

Küçüklük, insanın doğum anından bulûğa erinceye kadar olan zamanı ifade eden bir niteliktir. Küçüklüğün sebebi, insandaki beşerî güçlerin olgunlaşmamasıdır.¹⁸⁴ Küçüklük, insanın yaratılışı gereği ortaya çıkan hayat devrelerinden olduğu için sonradan onun ehliyetine etki eden bir durum değildir. Ancak klasik fıkıh eserlerinde küçüklük semavî ehliyet arızaları içerisinde sayılıp ayırt etme gücüne yani temyize etki eden bir unsur olarak değerlendirilmiş,¹⁸⁵ bu nedenle de küçüğün, kısıtlılık altında olduğu kabul edilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 37; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 128.

¹⁸² TMK mad. 13.

¹⁸³ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 251.

¹⁸⁴ Molla Hüsrev (ö. 885/1480), *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, (İstanbul: Matbaâ-yı Âmire, H 1309), 2: 439; Abdurrahman Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 4: 1550; Kumaş, *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli (İstitâat)*, 88.

¹⁸⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, (İstanbul: Akça Yayınları, 1983), 24: 156; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 436-437; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 439; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 189; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147-148.

¹⁸⁶ Üsrûsenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 276; Mecelle mad. 957; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1545; Atar, *Fıkıh Usulü*, 147-148.

Türk medeni hukukunda da aynı durum söz konusudur. Küçüklük ayırt etme gücünü ve dolayısıyla da ehliyeti etkileyen bir durum olarak kabul edilmiştir ve ayırt etme gücünün, dolayısıyla da sorumluluğun tespiti için, hakime takdir yetkisi verilmiştir.¹⁸⁷

B. Akıl Hastalığı ve Akıl Zayıflığı (Cunûn ve Ateh)

İslam hukukunda akıl hastalığı, semâvî ehliyet arızaları içerisinde sayılır.¹⁸⁸ Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusunda cunûn yani akıl hastalığı; “doğru ile yanlış birbirinden ayırt eden ve akıbetlerini idrak eden akıl gücünün yitirilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸⁹ Bir başka tanıma göreyse akıl hastalığı; “nadir istisnalar dışında, akla uygun tarzda söz söylemeyi, fiilde bulunmayı engelleyecek şekilde aklın bozuk olması” olarak ifade edilmiştir.¹⁹⁰

Psikiyatri bilimindeyse; “akıl melekelerinin hiç gelişmediği veya gelişmesinin bir safhada durduğu ya da zamanında ve tam geliştiği halde sonradan gerilediği ve bozulduğu durumlar”, akıl hastalığı olarak tanımlanmıştır.¹⁹¹

İslam hukukunda akıl hastası en temelde mecnûn ve ma'tûh olarak iki kısma ayrılmıştır. Hanefiler'e göre mecnûn (akıl hastası), akli elinden alınan ve hiçbir şeye akıl erdiremeyen, hiçbir zaman ayılamayan kimsedir. Ancak bazı şeylere akıl erdirip bazı şeylere akıl erdiremeyen, kıt anlayışlı, sözünü birbirine karıştıran, tedbiri bozuk ancak başkasına sövüp dövmeyen kişiye mat'uh (bunak) olarak adlandırılmıştır.¹⁹²

Mecnûn kendi içerisinde mecnûn-ı mutbak ve mecnûn-ı gayr-i mutbak şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur.¹⁹³ Mecelle'de mecnûn-ı mutbak;¹⁹⁴ “cünûnu

¹⁸⁷ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 252.

¹⁸⁸ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 436-437; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 171; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 101; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

¹⁸⁹ Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 7: 234.

¹⁹⁰ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 101.

¹⁹¹ Özden, *Adli Psikiyatri*, 12.

¹⁹² Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 451-452; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 326-327; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 200; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 102; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1569; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149-150.

¹⁹³ Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 327; Mecelle, mad. 979-980; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 171; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 514; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149; Özden, *Adli Psikiyatri*, 76.

¹⁹⁴ Mecnûn-ı mutbak, sürekli sayılan delilik halidir. Ebû Hanîfe'ye göre, bir aydır ve bununla ramazan orucu düşer. Ebû Yusuf'a göre ekseri bir gündür ve bununla beş vakit namaz düşer.

(akıl hastalığı) bütün zamanlarda (mesela bir ayın veya bir senenin tamamında) devam eden kimse”, mecnûn-ı gayr-i mutbak ise; “bazen akıl hastası gibi olup bazen iyileşen kimse” olarak, tanımlamıştır.¹⁹⁵ Mecnûn-ı mutbak, mümeyyiz olmayan çocuk hükmünde iken;¹⁹⁶ gayr-i mutbak mecnûnun iyileştiği anlardaki tasarrufları akıllı kişinin tasarrufu gibi kabul edilmiştir.¹⁹⁷ Örneğin akli yerindeyken zina gibi bir suç işlemesi durumunda kendisine hadd cezası uygulanır.¹⁹⁸

Akıl hastalığı edâ ehliyetinin temel dayanağı olan akli ve temyizi kısmen ya da tamamen ortadan kaldırabilir. Ancak akıl hastalığının temyiz konusundaki etkisi tespit edilirken önemli olan nokta, kişinin tasarrufu anında kendisinde bu hastalığa bağlı olarak temyiz gücünün bulunup bulunmamasıdır. Çünkü bazı akıl hastalıkları geçicidir ve hastalığın geçtiği anda temyiz gücü mevcuttur.¹⁹⁹

Türk medeni hukukuna göre akli, ruhi ve iradi fonksiyonlarını marazi olarak kaybeden insanın, gerçeklerle ve toplumla olan ilişkisi de kesilir. Bu nedenle böyle bir insan, ayırt etme gücünü de kaybeder. Ancak akıl hastalığı, tıbbi bir kavram iken ayırt etme gücü psikolojik bir kavramdır. Yani yukarıda da ifade edildiği gibi tıbben akıl hastası olan bir kişi, bazı durumlarda ayırt etme gücüne sahip olabilir. Örneğin psikopatlık akıl hastalığıdır. Ancak bu tip hastalar aralıklı olarak ayırt etme gücüne sahip olabilirler.²⁰⁰

İslam hukukunda atehi bir çeşit cünûn hali görenler bulunmakla birlikte çoğunluğa göre bunlar birbirinden farklı durumlardır. Cünûn “aklı örten, idraki yok eden ve insanda heyecan ile saldırganlık gibi davranışlar ortaya çıkaran bir hastalık”²⁰¹ iken; ateh, “sağlam idrake engel olan ve hastayı sakin kılan, bazen temyizi örttüğü halde bazen de temyize mani olmayan bir hastalık” olarak

İmam Muhammed'e göre tam bir yıldır. Tercih edilen görüş de budur. Bu durumda oruç, namaz ve zekât gibi bütün ibadetler düşer. Ayrıntılı bilgi için bk Cürcânî, *et-Tarifât*, 205.

¹⁹⁵ Mecelle mad. 944; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 326.

¹⁹⁶ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 448; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 438-439; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 327; Mecelle mad. 979; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

¹⁹⁷ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 327; Mecelle mad. 980; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

¹⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 98.

¹⁹⁹ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 38; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 249.

²⁰⁰ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 252.

²⁰¹ Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

tanımlanmıştır.²⁰² Bunaklığın birbirinden farklı ortaya çıkış sebepleri vardır. Zekanın ve akli durumun yeteri kadar gelişmemesinden olabileceği gibi sonradan da meydana gelebilir. Bunaklar gel-git akıllı kimseler olarak tanımlanır. Hareketleri bazen akıllı insan gibi bazen de akıl hastası gibi olabilir.²⁰³

İslam hukukuna göre ateh yani bunaklık iki kısma ayrılır. Birincisi, temyiz ve idrakin hiç bulunmadığı, ikincisiyse temyiz ve idrakin mevcut olduğu bunaklıktır. Fakat bu idrak, akli yerinde insanların idraki gibi değildir. Bu şekilde bir bunaklığa sahip olan kişi, eksik edâ ehliyetine sahiptir ve mümeyyiz çocuk gibi hüküm görür.²⁰⁴ Böyle bir kişi ateh halinin ortaya çıktığı an hakim kararına gerek olmaksızın kısıtlı kabul edilir.²⁰⁵ Temyiz gücünün olmadığı bunaklık ise hukuken mecnûn hükmündedir.²⁰⁶

Türk medeni hukukuna göre akıl zayıflığı, “bir kimsenin akli melekelerinin hiç veya yeteri düzeyde gelişmemesi” olarak tanımlanır. Böyle bir kişinin ayırt etme gücünün tamamen ortadan kalktığını söyleyebilmek için bu kişinin makul surette hareket edememesi gerekir.²⁰⁷ Türk medeni hukukunda akıl zayıflığı olarak nitelendirilen bu durum, İslam hukukunda bunaklık (ateh) kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü bunama da bir akıl zayıflığıdır.

C. Sefahat (Sefeh)

Sefih, Mecelle’de; “malını boş yere harcayıp savuran, israf ve telef eden kimse” olarak tanımlanmıştır.²⁰⁸ Daha geniş bir tanıma göreyse sefih; “aklı başında ve temyiz kabiliyeti tam olmasına rağmen malı üzerinde akıl, mantık ve iktisadın

²⁰² Cürçânî, *et-Tarifât*, 150; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 452; İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, 2: 176; Mecelle, mad. 945; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

²⁰³ Karaman, *Fıkıh Usulü*, 172.

²⁰⁴ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 452; Mecelle, mad. 978; Abdülvehhab Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkıh*, (İstanbul: y.e.y. 1982), 137; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 102-103; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293-294.

²⁰⁵ Beşir Gözübenli, “Ateh” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4: 52.

²⁰⁶ Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 294.

²⁰⁷ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 252.

²⁰⁸ Mecelle mad. 946.

gereklerine göre tasarrufta bulunmayan kişiyi” ifade eder.²⁰⁹ Bu hale mübtelâ olan şahıs sefih, bu hal üzere olmak ise sefeh veya sefahat olarak adlandırılır.²¹⁰

Hanefiler’e göre sefih; “malının idaresini iyi yapamayan, helal olmayan yerlere ve boş şeylere sarf eden malında savurganlık ve israf ile icraatta bulunan kimse” olarak tanımlanır.²¹¹

Ebû Hanîfe’ye göre sonradan sefih olanlar hacir²¹² altına alınamazlar; bu onların insaniyet ve hürriyetlerine aykırıdır. Aklı başında bir şahsın mahcur olması, malının zayi olmasından daha büyük bir şeydir. Sefihin ne aklında ne de temyiz gücünde bir eksiklik yoktur. Nikah ve boşama gibi sözlü tasarrufları sahihtir.²¹³ Tasarruf ehliyetine sahip olup malını güzelce işletebilen kimse, kendi malında tasarrufta bulunabilir. Tasarruf ehliyetine sahip olmayıp savurganlık yapan kişinin cezasıysa malının kendi elinden alınarak tasarruf eden bir ele aktarılmasıdır.²¹⁴ Zahirîlerin²¹⁵ ve Zeydiyye’nin²¹⁶ görüşü de bu şekildedir. Ayrıca Ebû Hanîfe’ye göre kişi, sefih olarak bulûğa ererse ya da rüşdü bilinmiyorsa hâkimin hacir kararı olmazsa da yirmi beş yaşına kadar malının idaresi kendisine verilmez. Tasarrufta bulunması engellenir. Yirmi beş yaşına ulaştığı halde rüşdü görülmezse malı kendisine verilir.²¹⁷

²⁰⁹ Cürcânî, *et-Tarifât*, 122; Benzer tanımlar için bk. Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, 4: 601; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 326; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 178; Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 250; Atar, *Fıkıh Usulü*, 156.

²¹⁰ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 115; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 250.

²¹¹ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570; Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300.

²¹² Hacir, İslam hukukunda şahsı, hususi bir tasarruftan hususi surette men etmek olarak tanımlanır. Hacir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cürcânî, *et-Tarifât*, 83, 92; Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 352; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 325; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, 9: 197-198; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1545; Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, 118; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 513; Türk medeni hukuku için bk. Bilge, *Adli Tıp*, 113.

²¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 157, 159; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed Kâsânî (ö. 587/1191), *Bedâi’u’s-Sanâi fî tertîb’ş-Şerâi*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 10: 169; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 115; Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 352-354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 329; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, 9: 204; Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, (ö. 520/1126), *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid*, çev. Ahmed Meylânî (İstanbul: Beyan Yayınları, y.y.), 3: 421; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 179; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 119; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1549; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 515.

²¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 157, 159; *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1549; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 515.

²¹⁵ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 118; *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1549.

²¹⁶ Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 516.

²¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 161; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 115; Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 352-354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 329; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, 9:

Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göreyse sefihın şahsi ve mali menfaati ile amme menfaati gereği, reşid oluncaya kadar küçük çocuk ve deli gibi kısıtlılık altına alınması gerekir. Sefih kaldığı müddetçe de malı kendisine teslim edilmez.²¹⁸ Ancak İmam Muhammed'e göre hacir için sefahatin başlaması yeterli iken, Ebû Yusuf'a göre sefih ancak hâkimin hükmüyle hacir altına alınabilir.²¹⁹

Fakih ve usulcülerin çoğunluğuna göre sefih; malını sadece dinin yasakladığı yerlere harcayan kişi değil, aynı zamanda malını aklın gereklerine aykırı olarak tedbirsiz bir şekilde harcayan kişiyi ifade eder.²²⁰

Sonuç olarak sefihın ayırt etme gücüne herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Ancak sefih olan kişi sadece mali konularda İslam hukukuna göre eksik ehliyetli yani kısıtlı kabul edilmiştir. Sefihın hacri konusunda Hanefi mezhebinde farklı görüşler bulunmakla birlikte tercih edilen görüş sefihın kısıtlılık altına alınacağı ve edâ ehliyetinin mali konularda eksik bir ehliyet olarak kabul edileceğidir.²²¹ Ayrıca sefihın kısıtlılık altına alınması da üzerindeki kısıtlılığın kaldırılması da hâkim kararıyla mümkündür.²²² Hanefi mezhebine göre kısıtlılık altına alınan sefih, mümeyyiz çocuk hükmündedir.²²³

218-219; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 116; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 515; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 290.

²¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 157, 161; Mevslî, *el-İhtiyar*, 2: 115; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 352-354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyye*, 10: 329; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 203; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 179; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1549; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 515.

²¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 163; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 179; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 120.

²²⁰ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300.

²²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 159-163; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 438-439; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570.

²²² Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 159-163; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 438-439; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Mecelle mad. 958, 997; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570.

²²³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Mecelle mad. 990.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA ZİHİNSEL ENGELLİLERİN DURUMU

Engelli konusunda da ifade edildiği gibi Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde akıl hastası ve ma'tûh gibi akli melekelerinde eksiklik bulunanlarla âmâ ve ekmeğ gibi fiziksel engellilerle ilgili hükümler mevcut iken, zihinsel engellilerle ilgili çok açık bir hükme yer verilmemiştir. Bu nedenle zihinsel engellilerin ehliyet ve mükellefiyet durumlarının tespiti bir araştırma konusu haline gelmiştir. Zihinsel engellilerin akli melekelerine ve entelektüel faaliyetlerine bakıldığı zaman bunların birbirinden farklı oluşu da konunun tespitini zorlaştırmaktadır. Zihinsel engelli olan her insanı akıl hastası olarak kabul etmek isabetsiz bir durumken, tam ehliyetli bir kişi gibi kabul etmek de mümkün değildir. Bu nedenle konuya ehliyet unsurları açısından bakmak daha isabetli bir yöntem olacaktır.

Ehliyet konusunda da ifade edildiği gibi İslam hukuku edâ ehliyeti için en temel şart olarak ayırt etme gücünü ileri sürmüştür. Bu güce sahip olan kişide diğer iki şart olan bulûğ ve rüşdün tamamlanmasıyla da kişi tam olarak edâ ehliyetine sahip olur. Zihinsel engellilerin ehliyet durumu tespit edilirken de bu unsurlar üzerinden hareket etmek gerekir. Öncelikle temel şart olan ayırt etme gücünün mevcut olup olmadığı tespit edilmelidir. Bu tespit, psikiyatri biliminin ortaya koyduğu ve zeka geriliğinin ağırlık dereceleri başlığında da ifade edilen zeka bölümü yani IQ seviyeleri üzerinden tespiti mümkün değildir. Çünkü rakamlar açıkça ayırt etme gücünün varlığına ya da yokluğuna delalet etmemektedir. Elbette bu rakamlar psikiyatri bilimi tarafından belli standartlara göre konulmuştur ve belli aralıklardaki IQ'ya sahip olan zihinsel engellilerin ayırt etme gücüne sahip olup olmadığına dair bir veri sunmaktadır. Ancak İslam hukukunun ayırt etme gücüne bakış açısıyla psikiyatri biliminin bakış açısı birbirinden farklı olabilir. Bu nedenle zihinsel engelliler üzerindeki inceleme, onların zihinsel kapasiteleri ve entelektüel faaliyetleri üzerinden yapılmalıdır. Doç. Dr. Ali Kumaş tarafından yapılan ve engelliler konusundaki en güncel ve kapsamlı çalışma olan *İslam Engelliler*

Hukuku'nda da zihinsel engelliler, akli ve zihni vasıflarından hareketle değerlendirilmiştir.¹

Bu noktada tabii olarak psikiyatri ve konuya hukuki açıdan bakılması sebebiyle özellikle de adli psikiyatri biliminin verilerine dayanmak gerekir. Çünkü zihinsel engellilerin psikiyatrik yönü, bu bilimlerin konusudur ve tüm hukuk sistemleri bu verilere muhtaçtır. Bu bilimlerin ortaya koyduğu ve zeka geriliğini beş ayrı derecede değerlendiren yaklaşım üzerinden gidilerek her bir derecede bulunan kişilerin zihinsel kapasiteleri ve entelektüel faaliyetleri incelenmeli ve bu verilere göre ayırt etme gücünün bulunup bulunmadığı tespit edilmelidir. Ayırt etme gücü bulunmuyorsa bu kişi, İslam hukukuna göre mümeyyiz olmayan çocuk veya onun hükmünde olan akıl hastası gibi kabul edilebilir. Şayet ayırt etme gücü mevcutsa edâ ehliyetinin diğer iki şartı olan bulûğ ve rüşd durumlarına bakılır. Bunların mevcut olması halinde kişi tam ehliyetli olacaktır. Eğer bulûğ veya rüşd mevcut değilse bu durumda zeka geriliğine sahip olan kişi mümeyyiz çocuk veya onun hükmünde kabul edilen ma'tûh gibi hüküm görecektir. Meseleye edâ ehliyetinin unsurları açısından bakan bu yönetime göre değerlendirildiğinde orta, ağır ve ileri derece zeka geriliğine sahip olanlar, ayırt etme gücüne sahip olmayan birinci grup zihinsel engelliler; sınırdaki ve hafif zeka geriliğine sahip olan kişilerse ayırt etme gücüne sahip olmaları açısından ikinci grup zihinsel engelliler olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle bu çalışmada zihinsel engellilerin durumu, ayırt etme gücü temele alınarak iki grup halinde işlenmiştir.

Türk medeni hukuku ve ceza hukukuysa zihinsel engellilerin ehliyeti ve sorumluluğu konusunda adli psikiyatrinin ortaya koymuş olduğu beşli ayrıma göre IQ seviyeleri üzerinden giderek bir değerlendirmede bulunmuştur. Aşağıda hem İslam hukukunun hem de Türk medeni hukukuyla ceza hukukunun konuya bakış açıları mukayeseli bir şekilde ele alınmış ve her iki hukuk sistemine göre zihinsel engelli kişilerin durumları ortaya konmuştur.

¹ Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, 75.

I. ORTA, AĞIR VE İLERİ DERECE ZİHİNSEL ENGELLİ

Orta, ağır ve ileri derece zihinsel engellilerin ehliyet durumları hakkında değerlendirme yapabilmek için öncelikle bu grupta yer alan kişilerin karakteristik özellikleri, entelektüel işlevselliği ve eğitsel durumları gibi genel niteliklerine değinmek gerekir.

Orta derece zihinsel engelli, orta derece zeka geriliği olan yani IQ seviyesi 35 ile 49 arasında olan kişiyi ifade eder.² Milli Eğitim Bakanlığı'nın Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde bu kişiler; "Zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki sınırlılık nedeniyle temel akademik, günlük yaşam ve iş becerilerinin kazanılmasında özel eğitim ile destek eğitim hizmetlerine yoğun şekilde ihtiyaç duyan bireyler" olarak tanımlanmıştır.³

Orta derece zeka geriliği embesillik ya da budalalık olarak da adlandırılır ve zihinsel engellilik içerisinde %10'luk bir dilime tekabül eder. Bu durumun tespiti, hafif derece olan zeka geriliğinin tespitinden daha kolaydır.⁴ Down sendromu olan hastaların çoğunda, orta ya da ağır düzeyde zeka geriliği bulunur.⁵ Frajil X sendromu bulunanların da zeka geriliğinin şiddeti hafif ile orta arasındadır.⁶

Orta derece zeka geriliğine sahip olanlar ilkokul ikinci sınıf düzeyinde bir eğitim alabilirler. 6-7 yaşlarındaki bir çocuğun öğrenip yapabileceği işleri kısmen yapabilirler. Ancak seviye olarak bunun üzerine çıkmaları mümkün değildir.⁷ Bu tür zeka geriliği bulunanların iletişim becerilerinin gelişimi, hafif zeka geriliğine sahip olanlara göre daha yavaştır. Ancak kendine yardım becerisinin gelişimine odaklanan bireysel bakımdan yararlanabilirler. Denetim ve koruma altında mesleki bir beceri edinebilir ve çalışabilirler. Bildikleri yerlerde tek başına dolaşabilirler.⁸

² Bilge, *Adli Tıp*, 128; Özden, *Adli Psikiyatri*, 214.

³ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, mad. 4.

⁴ Özden, *Adli Psikiyatri*, 216.

⁵ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Özden, *Adli Psikiyatri*, 208.

⁶ Özden, *Adli Psikiyatri*, 208-209.

⁷ Bilge, *Adli Tıp*, 128; Özden, *Adli Psikiyatri*, 216; Günaydın, "Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", 14.

⁸ Özden, *Adli Psikiyatri*, 216.

Duygusal durumları değişiklik gösterir. Uzun süren şiddetli öfke nöbetleri, basit sebeplerle gülme, ağlama ve korkma gibi tepkiler gösterebilirler.⁹ Bu durumdaki çocuklar kendi eksikliklerinin farkındadır ve yaşlılarının karşısında kendilerini engellenmiş, sınırlanmış hissederler. Zekalarında gerilik olduğu yüz ifadelerinden ve fizyonomilerinden anlaşılır.¹⁰ Bu tip kişilerin yaş durumuna göre entelektüel işlevselliği şu şekildedir;

- 0-5 yaş aralığında konuşabilir ve iletişim kurmayı öğrenebilir. Ancak sosyal farkındalık yönü kötüdür. Orta düzeyde bir denetim yeterlidir ve öz bakım eğitiminden yararlanır.¹¹
- 6-20 yaş aralığında sosyal ve uğraş eğitiminden yararlanabilir. Akademik olarak 2. sınıfın üstüne çıkamaz.¹²
- 21 yaş ve üstünde korunaklı koşullarda beceri gerektirmeyen ya da az beceri gerektiren işlerde kendisine yetebilir. Hafif zorlanmalarda denetim ve danışmanlığa ihtiyaç duyar.¹³

Orta derece zeka geriliğine sahip olanlar ayırt etme gücü açısından değerlendirilmeden önce, İslam hukukundaki temyiz dönemiyle ilgili kriterlere değinmek gerekir. İnsanın akli gelişimi ve buna bağlı olarak ayırt etme gücünün oluşumu insanın doğumundan itibaren bir seyir halinde devam eder. Bu nedenle İslam hukukuna göre temyiz çağının yani ayırt etme gücünün başlangıcı insandan insana değişir. Ancak İslam hukukunda fukâhâ, “Çocuklarımız yedi yaşına ulaştıklarında onlara namaz kılmalarını emrediniz.”¹⁴ hadisinden hareketle ve tatbikatta kolaylık olması açısından 7 yaşın tamamlanmasını temyiz döneminin başlangıcı olarak belirlemişlerdir.¹⁵ Bu belirleme ihtiyaca binaen ortaya konulmuştur ve aksi kanıtlanabilir bir karinedir. Çünkü bazen çocuk yedi yaşına

⁹ Bilge, *Adli Tıp*, 128.

¹⁰ Özden, *Adli Psikiyatri*, 216.

¹¹ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513; Günaydın, “Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, 14.

¹² Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513.

¹³ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513.

¹⁴ Ebû Davut, “Salât”, 26, 495.

¹⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 3: 27; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 185; Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 438.

bassa da temyiz gücüne sahip olmayabilir.¹⁶ Mecelle'deyse; "Satmayı ve almayı kavramayan, yani satmanın mülkiyeti giderdiğini ve satın almanın mülkiyeti sağladığını bilmeyen ve onda beş aldanmak gibi gabn-i fahiş olduğu zahir olan bir gabni, gabn-i yesîrden ayırt edemeyen çocuk" gayr-i mümeyyiz olarak, bunları ayırt edebilen ise mümeyyiz olarak nitelendirilmiştir.¹⁷

Türk medeni hukukundaysa kanun koyucu, ayırt etme gücünün varlığının tespitinde yaşı göz önünde tutulmasını istemiş, ancak kanunda İslam hukukunda olduğu gibi hangi yaştan itibaren küçüğün temyiz kabiliyetine sahip olduğunu düzenlenmemiştir. Bunun yerine duruma göre yaşı ayırt etme gücünü ortadan kaldırıp kaldırmadığına dair karar, hâkimin takdirine bırakılmıştır.¹⁸

Orta derece zihinsel engelliler İslam hukukuna göre ayırt etme gücü açısından değerlendirildiğinde deyim yerindeyse sınırda bir alanı oluşturur. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi çocuğun temyiz gücüne sahip olabilmesi için 7 yaşını tamamlamış olması gerekmektedir. Ortaya konulan verilere bakıldığında bu kişilerin zeka yaşı açısından genellikle 7 yaş altında olmaları sebebiyle İslam hukukuna göre ayırt etme gücüne sahip olmadıkları açıktır. Ancak temyiz başlangıcı olarak belirlenen 7 yaşında bir çocuğun zeka seviyesine ulaşma ihtimalleri da bulunmaktadır. Bu ihtimalli durum, orta derece zihinsel engellilerin ayırt etme gücüne sahip olup olmadıkları noktasında soru işareti oluşturmaktadır. Bu kişilerin fikri ve fiili kapasiteleri incelendiğinde her ne kadar 7 yaşında bir çocuğun zeka seviyesine ulaşabilseler de tam olarak bu yaşı fikir ve becerisine aynen sahip olmadıkları görülmektedir. Ayrıca 7 yaşının ayırt etme gücünün oluşumunda bir başlangıcı ifade etmesi sebebiyle de bu kişilerde bu gücün oluşup oluşmadığı muallak ve şüpheli bir durumdur. Bu sebeplere binaen, bu kimselerin ayırt etme gücüne sahip olmadığını kabul etmek, daha isabetli olacaktır. Ayırt etme gücünün mevcut olmaması sebebiyle de eksik edâ ehliyetine bile sahip olmaları mümkün değildir. İbadetler açısından ise bu kişilerin mükellef olmadığı ancak ibadetlerde temel kriterin ihtiyatlı davranmak olması sebebiyle eğitsel açıdan

¹⁶ Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 289.

¹⁷ Mecelle mad. 943. Ayrıntılı bilgi için bk. Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 325; Gabin, iki taraflı akitlerde, akid anındaki bedeller arasında, özeldeyse satım akdinde satılan şeyle fiyatı arasındaki değer yönünden orantısızlığı ifade etmek için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Kumaş, *İslam Borçlar Hukukunda Gabin*, (Rize: STS Matbaacılık, 2016), 80.

¹⁸ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 252.

mümkün olduğu takdirde bu kişilere ibadetlerin öğretilebileceği düşünülebilir. Bu konuya, ibadet ehliyeti başlığında ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Gerek orta derece, gerekse diğer seviye zihinsel engellilerde bu kişilerin mükellefiyeti ve ehliyeti konusunda en önemli husus onların zeka yaşının sağlam ve güvenilir yöntemlerle uzman psikologlar tarafından tespit edilmesidir. Bunun tespiti de bu kişilere yapılacak olan WISC-R veya WISC-4 benzeri zeka testleri sayesinde olacaktır.

Ağır derece zeka geriliği bulunanlar ise zeka bölümü yani IQ değeri 20 ile 34 arasında olan kişilerdir.¹⁹ Yönetmelikte bu kişiler; “Zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki eksiklikleri nedeniyle öz bakım becerilerinin öğretimi de dahil olmak üzere yaşam boyu süren, yaşamın her alanında tutarlı ve yoğun özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyler” olarak tanımlanmıştır.²⁰ Bu durum, idio veya aptallık olarak da adlandırılır. Bu grupta yer alanlar hemen hemen zekadan tamamıyla yoksundur. Konuşma bilmezler ve verilen emirleri anlamazlar.²¹

Normalden büyük veya normalden küçük bir kafa veya kulak yapısı gibi fiziki farklılıkları daha belirgindir. Bu grupta yer alanlar konuşma yeteneğinden yoksun olduğu için okul öncesi dönemde fark edilebilirler. Erişkin duruma geldiklerinde yakın bir denetim altında basit işleri yapabilirler.²² Daha önce de ifade edildiği gibi down sendromu olan hastaların birçoğunda ağır düzeyde zeka geriliği bulunur.²³ Bu tip kişilerin yaş durumuna göre entelektüel işlevselliği şu şekildedir;²⁴

- 0-5 yaş aralığında zayıf bir motor gelişimi söz konusudur. Öz bakım eğitiminden yararlanamaz. İletişim becerileri yoktur veya çok sınırlıdır.
- 6-20 yaş aralığında konuşmayı ya da iletişim kurmayı öğrenebilir. Basit sağlık alışkanlıkları öğretilir. Ancak mesleki eğitimden yararlanamaz.

¹⁹ Bilge, *Adli Tıp*, 128; Özden, *Adli Psikiyatri*, 214.

²⁰ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, mad. 4.

²¹ Bilge, *Adli Tıp*, 128; Özden, *Adli Psikiyatri*, 217.

²² Özden, *Adli Psikiyatri*, 217; Günaydın, “Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, 14.

²³ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 514; Özden, *Adli Psikiyatri*, 208.

²⁴ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513.

- 21 yaş ve üstünde denetim altında olmak şartıyla kendi ihtiyaçlarını karşılamaya kısmen katkıda bulunabilir. Kontrollü bir çevrede çok sınırlı bir düzeyde de olsa kendisini koruma becerileri gösterebilir.

Ağır derece zeka geriliği bulunan engelliler ayırt etme gücü açısından değerlendirildiğinde bu güce sahip olmadıkları açıkça görülmektedir. Çünkü bu tip kişiler okul öncesi (0-5 yaş aralığı) dönemde kendi öz bakımını hiç yapamazken, 21 yaş ve üstüdeyse öz bakım ihtiyaçlarını karşılamaya kısmen katkıda bulunabilirler. Yani hayatlarının tamamında öz bakımları için bile yardıma ihtiyaç duyarlar. Yetişkinlik döneminde kendilerini tam olarak korumaktan bile acizdirler. Okul çağında (6-20 yaş) çok sınırlı bir konuşma ve iletişim kurabilirler. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi verilen emirleri anlamazlar. Yani bu tip kişilerde gerçeği, zamanı ve mekânı değerlendirebilme, mantık çerçevesi içinde günlük yaşamını düzenleyebilme anlamındaki bilinç çok sınırlıdır. Bu derece sınırlı bir bilince sahip olan bir kişiden, faydalı olanla zararlı olanı birbirinden ayırt etmesini ya da söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edip bu idrake uygun biçimde bir irade ortaya koyabilmesini beklemek mümkün değildir. Dahası bu kişilerde hayat boyu bu durum devam eder ve yetişkin bile olsalar bakıma ihtiyaç duyarlar. Kendi öz bakımlarını bile yapmaktan aciz kişilerin İslam hukukuna göre ayırt etme gücüne sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle ağır derece zeka geriliği bulunanlar, İslam hukukuna göre cünûn yani akıl hastası gibi değerlendirilebilir. Çünkü her ikisinde de illet, insan zihninde meydana gelen bir hastalık sebebiyle tamamen ve sürekli olarak ayırt etme gücünden mahrum kalmaktır. Bu tip kişiler İslam hukukuna göre doğdukları andan ağır derece zihinsel engelli olduklarının tespit edildiği ana kadar mümeyyiz olmayan çocuk hükmünde, bu tespitten sonraysa akıl hastası hükmündedirler. Mümeyyiz olmayan çocukla akıl hastası arasında hüküm açısından bir farklılık bulunmamakla birlikte, hükmün vakıaya en uygun şekilde ifade edilmesi, usul açısından daha doğru olacaktır. Zaten ağır zeka geriliğinin tespiti en geç okul öncesi dönemde ortaya konmaktadır veya zeka geriliği kendiliğinden tezahür etmektedir.

İleri derece zeka geriliğine sahip olanlarsa zeka bölümü 20'nin altında olanlardır.²⁵ Bu tip kişiler kendi başlarına beslenmekten bile acizdir. Motor

²⁵ Bilge, *Adli Tıp*, 128; Özden, *Adli Psikiyatri*, 214.

gelişimleri çok azdır ve çeşitli fiziksel kusurlara sahiptirler. Dil gelişimleri çok sınırlıdır. Tam bağımlı ve sürekli bakıma muhtaçtırlar.²⁶ Bu kişilerin yaş durumuna göre entelektüel işlevselliği şu şekildedir;²⁷

- 0-5 yaş aralığında duyuşal ve motor alanlarındaki işlevsellikte çok sınırlı minimal bir kapasite söz konusudur. Sürekli yardım ve denetime ihtiyaç duyar.
- 6-20 yaş aralığında bazı motor gelişmeler görülür, öz bakım eğitime sınırlı yanıtlar vermekle birlikte yine de bakıma ihtiyaç duyar.
- 21 yaş ve üstünde bazı motor ve konuşma becerileri gelişir, çok sınırlı bir öz bakımı becerebilir. Ancak yine de bakıma ihtiyaç duyar.

İleri derece zeka geriliği olanlar da ayırt etme gücü açısından değerlendirildiğinde bu güçten yoksun oldukları açıktır. Bu tip kişiler ağır derece zeka geriliği bulunanlardan zihinsel anlamda daha aciz bir durumdadırlar. Ne okul öncesi dönemde (0-5 yaş aralığında) ne de 21 yaş ve üstünde temel motor becerilerini kullanamazlar. Onlardaki bu aciziyet ortopedik bir engelin sonucu değil zihinsel anlamda vücudun motor becerilerini kullanmaktan aciz olmasının bir sonucudur. Yani bu tip kişilerde beynin vücudu kontrolü çok sınırlı bir düzeydedir. Dil gelişimi için de aynı durum söz konusudur. Bu kişilerin, kişinin en temel gereksinimi olan beslenme ihtiyacını bile karşılayamaz durumda olması onları değerlendirme konusunda en bariz kriterdir. Bu nedenle bu kişiler de tıpkı ağır zeka geriliğine sahip olanlarda olduğu gibi ayırt etme gücünden yoksun olup akıl hastası gibi değerlendirilebilir.

İslam hukukuna göre orta, ağır ve ileri derece zeka geriliğine sahip olanlar ayırt etme gücünden tamamen ve sürekli bir şekilde yoksun durumda olduğu için tek başlıkta incelenmiş ve bu kişiler kısaca birinci grup zihinsel engelliler olarak adlandırılmıştır. Ancak bazı şartlara bağılı olarak orta derece zihinsel engellilerin ibadet hususunda, ağır ve ileri derece zihinsel engellilerden farklı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu konuya ibadet ehliyeti başlığında değinilmiştir.

²⁶ Bilge, *Adli Tıp*, 128; Özden, *Adli Psikiyatri*, 217; Günaydın, “Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, 15.

²⁷ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513.

Genel hatlarıyla orta, ağır ve ileri derece zihinsel engellilerin İslam hukukuna göre durumu bu şekildedir. Türk medeni hukuku ve ceza hukukuna göreyse orta, ağır ve ileri derece zihinsel engelliler tam ehliyetsiz olarak değerlendirilmiş ve ceza ehliyetinden yoksun kabul edilmiştir. İslam hukukuyla Türk hukukuna göre birinci grup zihinsel engellilerin ehliyet durumları ayrıntısıyla aşağıda ifade edildiği gibidir.

A. Vücûb/Hak Ehliyetinin Durumu

Vücûb ve hak ehliyetinin dayanak noktası her iki hukuka göre de insanlık sıfatıdır. Bu ehliyetin temelini hayatta olma özelliği teşkil eder ve bu nedenle her insan, hakîkaten veya hükmen hayatta olduğu sürece tam vücûb ehliyetine ve bütünüyle hak ehliyetine sahiptir.²⁸

İslam hukukuna göre mümeyyiz olmayan çocuk doğduğu andan itibaren tam vücûb ehliyetine sahip kabul edilmiştir. Yani çocuğun hem lehinde hem de aleyhinde hukuk sabit olur. Hem alacaklı hem de borçlu olabilir.²⁹ Aynı şey akıl hastası için de söz konusudur. Akıl hastası da mümeyyiz olmayan çocuk gibi hem hak hem de borç sahibi olabilir.³⁰ Bu nedenle birinci grupta yer alan zihinsel engelliler gerek zeka geriliğinin tespitinden önce gerekse bu tespitten sonra tam vücûb ehliyetine sahiptirler.

Türk Medeni Kanunu'na göre de her insanın hak ehliyeti vardır. Bu durum kanunla sabittir ve bu hükme binaen ayırt etme gücüne sahip olmayan çocuk, akıl hastası hatta cenin bile hak ehliyetine sahip kabul edilmiştir.³¹ Ayrıca kanun, hak ehliyeti konusunda genellik ve eşitlik prensibini benimsemiştir. Yani sağ doğmak koşuluyla herkes hak ehliyetine sahiptir ve eşitlik ilkesi gereği hak ehliyetine sahip olmak bakımından insanlar arasında bir ayırım söz konusu değildir.³²

²⁸ İslam hukuku için bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 333; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 58; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, 250; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 285; Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, 155; Türk medeni hukuku için bk. Aslan, *Hukuka Giriş*, 121.

²⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 333; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 244; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 184; Uzunpostalcı, "İslam Hukuku Açısından Ehliyet", 162; Atar, *Fıkıh Usulü*, 144.

³⁰ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 444; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 438-439; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 101.

³¹ TMK mad. 8.

³² Genellik ve eşitlik ilkesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 119-120.

Görüldüğü gibi her iki hukuka göre de insanlık sıfatı gereği her insanın dolayısıyla da birinci grupta yer alan zihinsel engellilerin vücûb ve hak ehliyetinin bulunduğu açıktır.

B. Edâ/Fiil Ehliyetinin Durumu

Birinci grupta yer alan zihinsel engellilerin edâ ehliyeti; hukuki işlem, haksız fiilden sorumlu olma, dava, ceza ve ibadet ehliyeti açısından şu şekildedir:

1. Hukuki İşlem Ehliyeti

İslam hukukuna göre gerek mümeyyiz olmayan çocuk,³³ gerekse akıl hastası³⁴ idrak ve muhakeme sahibi olmadığı için edâ ehliyetinden yoksun kabul edilmiştir. Birinci grupta yer alan zihinsel engelliler de edâ ehliyetinin en temel unsuru olan ayırt etme gücünden yoksun olduğundan, akıl hastasına kıyasen edâ ehliyetinden yoksun oldukları söylenebilir. Bunun sonucu olarak da bu tip kişilerden bir şeyi kendisinin edâ etmesi talep edilmez.³⁵ Vücûb ehliyeti sebebiyle üzerine vacip olan şeyi ise niyabetin sahih olduğu hususta velisi³⁶ onun yerine edâ eder. Bu tip kişilerin edâ ehliyeti olmadığı için söz ve tasarruflarının hiçbir şer'î neticesi de yoktur. Akitleri ve sözlü tasarrufları batıldır.³⁷ Kısaca bu tip kişilerin İslam hukukuna göre hukuki işlem ehliyeti yoktur. Ancak burada birinci grup zihinsel engellilerin mukayese edildiği akıl hastalarının, mecnûn-ı mutbak olduğu gözden kaçırılmamalıdır.³⁸

Türk Medeni Kanunu'na göre de; “Kanunda gösterilen ayrık durumlar saklı kalmak üzere, ayırt etme gücü bulunmayan kimsenin fiilleri hukukî sonuç doğurmaz.”³⁹ Buna göre birinci grup zihinsel engellilerin İslam hukukunda olduğu gibi medeni hukuka göre de hukuki işlem ehliyeti yoktur. Çünkü hukuki işlemin

³³ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyye*, 10: 326; Mecelle mad. 957; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Dönmez, “Temyiz” *DİA*, 40: 438.

³⁴ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 438-439; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyye*, 10: 327; Mecelle mad. 957; Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, 10: 536; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 101; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1569; Apaydın “Velâyet” *DİA*, 43: 16; Bardakoğlu, “Vesâyet” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 67.

³⁵ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Apaydın “Velâyet” *DİA*, 43: 15.

³⁶ Hukukun kendisine velâyet hakkı tanıdığı kişiye veli denir. Ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 41-42; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 307.

³⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299.

³⁸ Mecnûn-ı mutbak ve mecnûn-ı gayr-i mutbak ayrımı için bk. ilgili başlık “Akıl hastalığı”

³⁹ TMK mad. 15.

yapılabilmesi için bir irade açıklamasının yapılması gerekir.⁴⁰ Birinci grup zihinsel engellilerin ayırt etme gücü bulunmadığından böyle bir iradeye de sahip olmaları mümkün değildir. Bu nedenle İslam hukukunda olduğu gibi bu kişilerin hukuki işlemleri onlar adına yasal temsilcileri tarafından yapılır. Ancak bu kişilerin yaptığı bir işleme yasal temsilcinin verdiği onay o işlemi geçerli kılamaz.⁴¹ Kanunda bu kişilere velâyetin⁴² bulunmaması durumunda vesâyetin⁴³ uygulanması gerektiği hükme bağlanmıştır.⁴⁴

Birinci grup zihinsel engelliler, Türk medeni hukukuna göre kişiye sıkı sıkıya bağlı hakları⁴⁵ kullanma bakımından da ehliyet sahibi değildir. Yani bu haklarını bizzat kullanamayacakları gibi yasal temsilcileri de bu hakları onlar adına kullanamaz.⁴⁶

Sonuç olarak her iki hukuk sistemine göre de birinci grup zihinsel engellilerin hukuki işlem ehliyeti yoktur. İyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırt edemeyen birinci grup zihinsel engellilere edâ ve fiil ehliyetinin tanınmaması, her iki hukuka göre de öncelikli olarak bu şahısların haklarını korumayı amaçlamaktadır.

⁴⁰ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 135.

⁴¹ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 258.

⁴² Fıkhi bir terim olarak velâyet; reşid bir şahsın, şahsi ve mali işlerini gözetip yürütme hususunda kısıtlı olan bir şahsın yerini tutmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 253, 307.

⁴³ Vesâyet fıkhında edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu ya da veli veya hâkim tarafından bir kimseye bu yetki ve sorumluluğun verilmesini ifade eder. Bu sorumluluğun verildiği kişi de vasî olarak adlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 42; Bardakoğlu “Vesâyet” *DİA*, 43: 66.

⁴⁴ TMK mad. 405.

⁴⁵ Kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar, Türk medeni hukukuna göre, miras yolu ile geçmeyen, hak sahibinin kişiliğini yakından ilgilendiren, mali bir değer taşımayan, kullanılması kural olarak doğrudan doğruya hak sahibine ait olan haklardır.

⁴⁶ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 135; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 263. Erken erginlik talebi, nişanlanma, nişanı bozma, evlenme, tanıma ve babalık davası kişiye sıkı sıkıya bağlı haklardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Aslan, *Hukuka Giriş*, 129.

a. Mal Varlığına Etki Eden İşlemler

İslam hukukunda Hanefîler'e göre mümeyyiz olmayan çocuğun⁴⁷ ve akıl hastasının⁴⁸ tasarrufu hiçbir durumda sahih değildir. Âzâd etmesi ve ikrarı caiz olmaz. Alım ve satımı gerçekleşmiş sayılmaz. Veli veya vasî tarafından icazet verilerek bu işlemlerin geçerli kılınması da mümkün değildir.⁴⁹ Çünkü bu tasarruflar batıl bir şekilde vuku bulmuşlardır ve sonradan verilen izin ve müsaade batıl bir tasarrufa tesir ederek onu sahih kılamaz.⁵⁰

Bu hükümlerden hareketle birinci grup zihinsel engellilerin mal varlığına etki eden herhangi bir işlem yapmaları söz konusu değildir. Ancak bu tip kişiler akraba ve eş nafakasından sorumludur ve bu sorumluluk zihinsel engellinin malından karşılanması şartıyla veli tarafından îfâ edilir.⁵¹

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre akıl hastası olan bir kişinin tasarruflarının hiçbir şekilde geçerli olmayacağı kabul edilmiştir.⁵² Bu nedenle bu mezheplere göre de birinci grup zihinsel engellilerin tasarruflarının geçersiz olduğu söylenebilir.

Türk medeni hukukuna göreyse birinci grup zihinsel engelliler ayırt etme gücüne sahip olmadıkları için tam ehliyetsizler gurubunda yer alır. Bu kişiler ne bizzat ne de yasal temsilcilerinin onayıyla sırf kendisine menfaat sağlayan işlemler dahil hiçbir hukuki işlemi yapamaz. Bu işlemler yapılmış olsa da hukuken bir sonuç doğurmaz.⁵³ Bu kişiler herhangi bir konuda icap ve kabulde de bulunamazlar. Bir borcu ifa etseler dahi o borcu tanımış sayılmazlar.⁵⁴ Birinci grup zihinsel engellilerin mal varlığına etki eden hukuki işlemlerinde genel manada hüküm İslam hukukunda olduğu gibidir.

⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 129; Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 352; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 326-327; Mecelle mad. 966; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1565; Atar, *Fıkh Usulü*, 148; Kumaş, *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli (İstitâat)*, 88.

⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 129; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 327; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299.

⁴⁹ Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 352; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 327; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 201; Mecelle mad. 966; Zeydan, *Fıkh Usulü*, 97; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 514.

⁵⁰ Mecelle mad. 966; Zeydan, *Fıkh Usulü*, 102; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1548.

⁵¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi fi tertîb'ş-Şerâi*, 2: 4; Üsrüşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 30; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*, 2: 245; Zeydan, *Fıkh Usulü*, 90, 96; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 294; Atar, *Fıkh Usulü*, 148.

⁵² Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1569-1571.

⁵³ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 135.

⁵⁴ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 258.

Türk Medeni Kanunu'na göre; tam ehliyetsiz bir kişiyle iyiniyetli⁵⁵ bir kişi bir işlemde karşılaştığında karşı taraf iyi niyet sahibi olsa ve kendisiyle işlem yaptığı kişinin tam ehliyetsiz yani ayırt etme gücünden yoksun olduğunu bilmesede dahi yapılan işlem hükümsüzdür ve kanun koyucu İslam hukukunda olduğu gibi tam ehliyetsizi korumuştur.⁵⁶ Yani birinci grup zihinsel engelliler tarafından yapılan bu tür bir işlem, yapıldığı andan itibaren geçersizdir. Hâkim böyle bir işlemle ilgili iptal kararı veremez sadece tespit davası açabilir.⁵⁷ Ancak kanuna göre iyi niyetli kişinin bazı durumlarda belli şartlarla⁵⁸ hak elde etmesi mümkündür.

Türk medeni hukukunda tam ehliyetsizlerde ana kural hukuki işlemlerin hukuki bir sonuç doğurmamasıdır. Ancak bunun bir takım istisnaları vardır ve birinci grup zihinsel engellilerin bazı hukuki işlemleri hukuki sonuç doğurur. Bunlardan birincisi hukuki işlemin baştan itibaren geçersiz olması konusundadır. Bu durum evlenme akdinde ve ölüme bağlı tasarruflarda yani vasiyet gibi işlemlerde görülür.⁵⁹ İkinci tür istisnalar ise bir takım hukuki olgular konusundadır. Bunlar medeni kanunda şu şekilde düzenlenmiştir:

Aile hukukunda kusura dayanmayan boşanma sebeplerinden biri olan akıl hastalığında, fiil ehliyeti aranmaz.⁶⁰ Birinci grup zihinsel engellilerin ve akıl hastalarının evlilik yapması medeni kanuna göre mümkün değildir. Ancak sonradan ortaya çıkan herhangi bir akıl hastalığında ya da şayet birinci grup bir zihinsel engellinin bir evlilik yapması durumunda boşanmak için fiil ehliyeti şartı aranmamıştır. Evlilik dışında doğan çocuk hakkında babalığın tespiti davasında da babanın anne ile cinsel ilişkide bulunduğu sırada ayırt etme gücüne sahip olması şartı aranmamıştır.⁶¹ İslam hukukunda birinci grup zihinsel engelli, akıl hastası

⁵⁵ Türk Medeni Kanunu'nun 3. Maddesinde iyi niyet kuramı benimsenmiştir ve buna binaen kanunda belirtilen şartlar çerçevesinde iyi niyet sahibi olan kişinin hakkı korunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 80-90; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 184-193.

⁵⁶ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 135; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 258.

⁵⁷ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 258.

⁵⁸ İyi niyetli bir kişinin tam ehliyetsizden aldığı bir malın durumu, hak sahibinin isteği dışında malın elden çıkmasında olduğu gibidir. İyi niyet sahibi bu malın mülkiyetini, iyi niyetle davasız ve aralıksız olarak 5 yıl zilyet olması durumunda elde edebilir. Taşınmazlarda ise bu süre 10 yıldır. TMK mad. 712, 777.

⁵⁹ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 259-260.

⁶⁰ TMK mad. 165.

⁶¹ TMK mad. 301.

hükmünde olduğundan ayırt etme gücüne sahip olmaması sebebiyle kendisi boşama işlemini yapamaz. Böyle bir kişinin ancak mahkeme kararıyla boşanması mümkündür. Böyle bir evlilikte doğacak olan çocuğun nesebi de babaya ait olacaktır.⁶²

Miras hukukunda kişinin mirasçı olabilmesi için fiil ehliyetine sahip olması gerekmez sadece sağ olması yeterlidir.⁶³ Yani birinci grup zihinsel engelliler de mirasçı olabilir. Bu durum İslam hukukunda da aynen geçerlidir. Kişinin sağ olması, varis olması için yeterli görülmüştür.⁶⁴

b. Statü İşlemleri

İslam hukukuna göre akıl hastasına kendi irade beyanıyla evlenme ehliyeti tanınmamıştır. Bu nedenle birinci grup zihinsel engelliler de kendi irade beyanlarıyla evlenme işlemini yapamaz. Ancak bu kişilerin hâkimin izni ve velinin evlendirmesiyle zaruret halinde evlenmesi caiz görülebilir.⁶⁵ Aynı şekilde birinci grup zihinsel engelli bir kişi kendi irade beyanıyla boşama işlemini de yapamaz.⁶⁶

Bazı fakihlere göre akıl sahibi olmak evlilikte denklik şartlarındandır. Yani akıl bakımından da erkeğin kadına denk olması gerekir. Bazılarıysa bunun şart olmadığını söylemişlerdir. Şart olduğunu söyleyenlere göre birinci grup zihinsel engelli bir erkek, akıllı bir kadına denk olamaz. Bu durum da nikahın denklik şartlarına aykırı kabul edilir.⁶⁷

Türk Medeni Kanunu'na göre de birinci grup zihinsel engellilerin evlenme ehliyeti yoktur. Çünkü kanunda ayırt etme gücüne sahip olmayanların evlenemeyeceği açıkça düzenlenmiştir.⁶⁸ Ayrıca ayırt etme gücü bulunmayan ve sürekli akıl hastalığı bulunanın evlenme akdinin mutlak butlanla batıl olduğu şeklinde de bir düzenleme mevcuttur.⁶⁹

⁶² Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 352; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 186; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 514.

⁶³ TMK mad. 580.

⁶⁴ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 4: 444; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 184; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 58.

⁶⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 93; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 299-301.

⁶⁶ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 352; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 200; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 186; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 514.

⁶⁷ Mavsilî, *el-İhtiyar*, 3: 125.

⁶⁸ TMK mad. 125.

⁶⁹ TMK mad. 145.

Sonuç olarak her iki hukuk sistemine göre de birinci grup zihinsel engellilerin kendi irade beyanlarıyla evlenmesi ya da boşanması mümkün değildir. Ancak İslam hukukuna göre Medeni hukuktan farklı olarak birinci grup zihinsel engellilerin zaruret halinde hakimin izni ve velinin evlendirmesiyle evlenebileceği söylenebilir.

c. Ölüme Bağlı Hukuki İşlemler

İslam hukukuna göre akıl hastasının vasiyeti sahih kabul edilmemiştir. Akıl hastası vasiyette bulunduktan sonra ayılıp akıllanır ve ölürse, vasiyette bulunurken bağışlama ehliyetine sahip olmadığından vasiyeti geçerli olmaz.⁷⁰ Bu nedenle birinci grup zihinsel engellinin de vasiyette bulunması sahih değildir.

Türk Medeni Kanunu'na göre; “Vasiyet yapabilmek için ayırt etme gücüne sahip ve onbeş yaşını doldurmuş olmak gerekir.”⁷¹ Yani medeni kanuna göre de birinci grup zihinsel engellilerin vasiyette bulunması mümkün değildir. Ancak kanuna göre bu kişilerin yaptığı ölüme bağlı tasarruf hâkimin iptal kararına kadar hüküm ifade eder.⁷²

d. Yetki İşlemleri

İslam hukukuna göre bir kişinin vekalet verebilmesi için âkil ve bâliğ olması şarttır.⁷³ Yani akıl hastalarının vekalet vermesi mümkün değildir.⁷⁴ Bu nedenle birinci gurup zihinsel engelliler bir başkasına vekalet veremez.

Vekalet alanın ise ayırt etme gücüne sahip olması gerekir.⁷⁵ Yani birinci gurup zihinsel engellilerin vekalet alıp bir başkası adına herhangi bir hukuki işlemi yapmaları da mümkün değildir.

Sonuç olarak birinci grup zihinsel engellilerin hukuki işlem ehliyeti değerlendirildiğinde; İslam hukukunun akıl hastası için ortaya koyduğu hükümlerden hareketle, bu kişilerin hukuki işlem ehliyetine sahip olmadığı görülmektedir. Yani bu kişiler kendi irade açıklamalarıyla mal varlığına etki eden alım-satım, hibe, vasiyet gibi herhangi bir işlemi ya da evlilik gibi bir statü işlemini

⁷⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 5: 79; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 177.

⁷¹ TMK mad. 502.

⁷² Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 259-260.

⁷³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 277.

⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8: 242.

⁷⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 277; Mecelle mad. 1458.

kendi irade beyanlarıyla yapamazlar. Bu işlemleri hacir yani kısıtlama altındadır. Bu nedenle bu kişilere İslam hukukunda mahcur denir.⁷⁶ Türk medeni hukuku açısından da aynı durum söz konusudur. Birinci grup zihinsel engelliler kendi irade beyanlarıyla alış-veriş, hibe, vasiyet gibi işlemlerle evlilik gibi statü işlemlerini asla yapamazlar. Bu işlemleri hukuki bir sonuç doğurmaz. Sadece evlilik ve vasiyet için istisnai bir durum söz konusudur ve bu işlemler yapılması durumunda, hâkimin butlan kararına kadar hüküm doğurur. Bir de kanunda sayılan mirasa hak kazanma ve boşanma sebebi durumunda kişide ayırt etme gücünün bulunup bulunmadığına bakılmamıştır. Bu durumlarda birinci grup zihinsel engellilerin de işlemleri hukuki sonuç doğurur. Türk medeni hukukuna göre de bu kişilerin sayılan istisnai durumlar hariç tüm hukuki işlemleri hacir⁷⁷ yani kısıtlama⁷⁸ altındadır. Bu nedenle bunlara mahcur denir.⁷⁹

Konuya mezhepler açısından bakıldığında hem Hanefiler'e⁸⁰ göre hem de Şâfiî,⁸¹ Mâlikî ve Hanbelîler'e⁸² göre akıl hastalığı hacir sebebi olarak sayılmaktadır. Bu nedenle birinci grup zihinsel engellilerin diğer mezheplere göre de kısıtlı kabul edildiği söylenebilir. Ancak akıl hastasının hacri konusunda ulema ittifak halindeyken bu hacrin konulmasında yargı kararının gerekip gerekmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

⁷⁶ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 101-102; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 4: 1545; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 118; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 513.

⁷⁷ Türk Medeni Kanunu'nda hacir kavramı yerine kısıtlama, mahcur yerine ise kısıtlı ifadesi kullanılır. Medeni hukukla ilgili eserlerde ise bu ifadelerin yanı sıra hacir, mahcur vb. kavramlar da kullanılır. Kanunda geçen kısıtlamayla ilgili maddeler için bk. TMK mad. 405, 409, 410, 412, 419, 421, 428, 473, 474, 476; Kısıtlıyla ilgili maddeler bk. TMK mad. 10, 14, 15, 16, 118, 127, 128, 136, 153, 204, 295, 313, 337, 342, 369, 403, 410, 411, 418, 421, 426, 434, 446, 447, 471, 472, 503; Hukukçular tarafından mahcur kavramının kullanımıyla ilgili bk. Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 126; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 253; Özden, *Adli Psikiyatri*, 21.

⁷⁸ Türk medeni hukukuna göre kısıtlama (hacir), kanunun belirttiği sebeplerden birinin varlığı halinde, ergin bir gerçek kişinin fiil ehliyetinin mahkeme kararıyla sınırlandırılması veya tamamen kaldırılması demektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 126; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 253; Özden, *Adli Psikiyatri*, 31.

⁷⁹ Aslan, *Hukuka Giriş*, 126.

⁸⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Mecelle mad. 957; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 101-102; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 4: 1545; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 513.

⁸¹ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 4: 1570; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 514.

⁸² Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 4: 1546.

Hanefîler'e⁸³ ve Şâfiîler'e⁸⁴ göre akıl hastasının hacri, hâkim kararına gerek olmaksızın cünûn sebebiyle kendiliğinden sabit olur ve yine hâkimin hükmüne gerek olmaksızın iyileşmekle kalkar.

Mâlikîler'e göre akıl hastalığı bulûğdan önce vuku bulursa kişi baba tarafından, bulûğdan sonra vuku bulursa hâkim kararıyla kısıtlılık altına alınır.⁸⁵ Hanbelîler'e göreyse akıl hastası sadece hâkim kararıyla kısıtlılık altına alınabilir.⁸⁶

Türk Medeni Kanunu'na göre de; akıl hastalığı ve akıl zayıflığı hacir sebebidir.⁸⁷ Ancak kanun, bunu belirli bir usule bağlamıştır ve bunun için hâkim kararıyla, resmî sağlık kurulu raporu şart koşulmuştur.⁸⁸ Ayrıca akıl hastalığı ve akıl zayıflığı bulunan kişinin kendi işini görememesi, korunması ve bakımı için kendisine sürekli yardım gerekmesi, başkalarının güvenliğini tehlikeye sokması gibi durumların varlığı aranmıştır.⁸⁹ Kısıtlılığın kaldırılması için de yine resmî sağlık kurulu raporu gerekli görülmüştür.⁹⁰

Hanefî fihkî esas alınarak mukayese edilecek olursa hem İslam hukukuna hem de Türk Medeni Kanunu'na göre akıl hastalığı kısıtlılık sebebidir ve bu nedenle birinci grup zihinsel engelliler kısıtlılık altına alınır. Medeni kanun bu tip hastaların kısıtlanmasını, yukarıda da belirtildiği gibi belli bir şekilde bağlamıştır ve bu şekil Hanefî fihkînin usulünden farklıdır. İslam hukukuna göre akıl hastalığı sebebiyle kısıtlılık altına alınmak için hâkim kararı gerekmezken, Türk Medeni Kanunu hâkim kararını gerekli görmüştür. Ayrıca buna ek olarak sağlık kurulu raporunu da şart koşmuştur.

2. Haksız Fiilden Sorumlu Olma Ehliyeti

Birinci grup zihinsel engellilerin haksız fiilden sorumlu olma ehliyetine geçmeden önce İslam hukukunun haksız fiil konusundaki genel hükümlerine değinmek gerekir.

⁸³ Mecelle mad. 957; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 3, 58; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 514; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

⁸⁴ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 1570; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 514.

⁸⁵ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 4: 1569; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 514.

⁸⁶ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 4: 1570.

⁸⁷ TMK mad. 405.

⁸⁸ TMK mad. 409.

⁸⁹ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 524.

⁹⁰ TMK mad. 474.

İslam hukuku haksız fiil konusunda Türk medeni hukukundan farklı bir yol takip etmiştir. Doğrudan (mübâşeret) zarar veren haksız fiillerde illiyet ile yetinmiş ve kusur şartı aramamıştır.⁹¹ Bu durum Mecelle’de; “fiili ile doğrudan zarar veren kusurlu olmasa da tazmin eder”⁹² şeklinde düzenlenmiştir. Doğrudan haksız fiillerde sorumluluk, niyet ve iradenin geçerliliğine yani bir kusurun varlığına değil üçüncü şahısların haklarının korunması ilkesine dayandığından bu fiillerde sorumluluk için edâ ehliyetinin bulunması şartı da aranmaz.⁹³

Sebebiyet yoluyla (tesebbüben) zararda ise İslam hukuku kusur şartını ileri sürmüştür.⁹⁴ Mecelle’de; “zarara sebebiyet verenin kusurlu olmadıkça tazmin etmeyeceği”⁹⁵ hükme bağlanmıştır. Burada İslam hukukuna göre kusurun doğrudan ve sebebiyet yoluyla kusur şeklinde ikiye ayrıldığı ve hükümlerinin farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle haksız fiiller işlenirken kişinin fiili rolü dikkate alınarak haksız fiilleri; doğrudan, dolaylı ve sebebiyet yoluyla haksız fiiller şeklinde üçe ayırarak işlemek daha doğru olacaktır.

İslam hukukunda bir fiilin haksız fiil olarak nitelendirilebilmesi için, zarar ve haksız fiilin bulunmasından sonra üçüncü bir şart da zarar ile haksız fiil arasındaki illiyet yani bağlantıdır. Bu bağlantı, doğrudan (mübâşeret) zarar veren haksız fiillerde ve sebebiyet yoluyla (tesebbüben) haksız fiillerde aranır. Mübâşeret zarar verme, kişinin fiiliyle zarar arasında başka bir fiilin bulunmaması, tesebbüben zarar verme ise kişinin fiiliyle zarar arasında bir fiil veya olayın bulunmasıdır. Örnek vermek gerekirse bir avizenin ipini kesenin zincire verdiği zarar doğrudan, yere düşüp kırılan avizeye verdiği zarar ise sebebiyet yoluyla bir zarardır. Her iki zararda da haksız fiil söz konusudur ve kişinin sorumluluğu mevcuttur.⁹⁶

Türk medeni hukukuysa haksız fiilden sorumluluğun meydana gelmesi için İslam hukukundan farklı olarak bir iradenin yani failde bir kusurun varlığını arar.⁹⁷

⁹¹ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 3, 187.

⁹² Mecelle mad. 92.

⁹³ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, 10: 536.

⁹⁴ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 3, 187.

⁹⁵ Mecelle mad. 93.

⁹⁶ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 3, 182-185.

⁹⁷ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 136; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 262.

a. Doğrudan (Mübaşeret) Haksız Fiiller

İslam hukukunda Hanefiler'e göre ayırt etme gücü bulunmayan çocuk ve akıl hastası başkalarına zarar veren doğrudan haksız fiillerinde, maddi fiile bağlı sebep sonuç ilişkisi (kusursuz sorumluluk) geçerli olduğundan, bu fiillerinden dolayı sorumlu tutulur.⁹⁸ Çünkü bu tür fiillerde sorumluluk için şahıs varlığı yani vücûb ehliyeti yeterlidir. Bu nedenle birinci grup bir zihinsel engelli başkasının malını telef etse, tazminat ödemekle yükümlü olur. İtlafın hukuki sonuç doğurması için kasıt şart olmadığından zarar kendi mallarından tazmin edilir. Tahrik, teşvik veya zorlama gibi bir etkisi yoksa velisi bu zararı tazmin etmekle sorumlu olmaz.⁹⁹ Şâfîiler'e ve Mâlikîler'e göre de doğrudan haksız fiiller konusunda hüküm aynıdır.¹⁰⁰

İslam hukukunda genel kural temyiz gücüne sahip olmasa bile kişinin doğrudan haksız fiillerinden sorumlu olmasıdır. Ancak dört durum burada istisna edilir: Ayırt etme gücü olmayan birinci grup zihinsel engelliye bir karz (borç), emanet veya bir iğreti verilir de bu kişi onu harcar veya telef ederse tazminle sorumlu olmaz. Ancak velinin yanına emanet bırakılan bir şeyin telef edilmesi durumunda tazmin yükümlülüğü vardır. Böyle bir kişiye satılan bir malın onun tarafından zayi edilmesi durumunda da tazmin yükümlülüğü yoktur. Zayi edilen mal, sahibinin kesesinden zayi olmuş olur. Velinin izin vermemesi halinde bu dört durumda da engelli kimse tazminat ödemekle yükümlü olmaz. Ancak emanet verme, borç verme, iğreti verme ve satma akdine veli izin vermişse ve engelli kimse aldığı şeyi telef etmişse zararı tazminle sorumlu olur. Böyle bir kişi, kendisine ait olmayan bir malı, başka bir kısıtlı kimseye verir de o kişi bu malı telef ederse asıl mal sahibi dilerse malını izinsiz alan birinci kısıtlıyı ya da malı emanet alan ikinci kısıtlıyı sorumlu tutabilir.¹⁰¹

⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 128-129; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 328; Mecelle mad. 960; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 171; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1566; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 515.

⁹⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 352; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 328; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 202; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1566; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 515; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 287; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149; Kumaş, *İslam Hukukunda Sorumlu Olanın Temeli (İstîtâat)*, 88.

¹⁰⁰ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1568-1570.

¹⁰¹ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 14; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 203; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1566.

Şayet bir kişi birinci grup zihinsel engelli bir kişiye, diğer bir kişinin malına zarar vermesini emreder ve o da bunu yaparsa tazminat zihinsel engelli kişinin malından verilir. Ancak o da emredene müracaat eder.¹⁰²

Türk medeni hukukuna göreyse tam ehliyetsiz olan birinci grup zihinsel engellilerin haksız fiilden sorumlu olma ehliyeti yoktur.¹⁰³ Çünkü Medeni hukuk haksız fiillerin söz konusu olması için bir iradenin de söz konusu olması gerektiğini savunur. Örneğin akıl hastası haksız fiilleriyle bir başkasına zarar verirse bu zarardan bizzat sorumlu değildir.¹⁰⁴ Haksız fiillerden sorumlu olma konusunda İslam hukukuyla Türk medeni hukuku arasındaki fark da buradan kaynaklanır. Medeni hukuk, haksız fiilden sorumluluğun söz konusu olması için bir iradenin bulunması şartını ararken İslam hukukuna göre haksız fiilden sorumluluk niyet ve iradenin geçerliliğine değil üçüncü şahısların haklarının korunması ilkesine dayanır.¹⁰⁵ Birinci grup zihinsel engellilerde de akıl hastalarında olduğu gibi bir iradenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle Türk medeni hukuku İslam hukukundan farklı olarak birinci grup zihinsel engellileri doğrudan haksız fiillerinden sorumlu kabul etmemiştir.

Türk Medeni Kanunu'ndaki karinelere göre genel kural sürekli ayırt etme gücünden yoksun olanların haksız fiilden sorumlu olmaması şeklinde olsa da bunun bir takım istisnaları söz konusudur. Bu istisnalardan biri kusursuz sorumluluk hallerinde görülür ve bu haller dolaylı haksız fiiller kapsamına girdiği için ilgili başlıkta işlenmiştir. Diğer istisnalar ise hakkaniyet durumu ve sebepsiz zenginleşme durumudur.¹⁰⁶

Borçlar kanununa göre haksız bir fiilde hakkaniyet gerektiriyorsa hâkim, ayırt etme gücü bulunmayan kişinin verdiği zararın, tamamen veya kısmen giderilmesine karar verebilir.¹⁰⁷ Burada belirleyici unsur hakkaniyet kavramıdır ve bunun tespiti de hâkimin takdir yetkisine¹⁰⁸ bırakılmıştır. Hâkim takdir yetkisini

¹⁰² Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 7.

¹⁰³ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 136; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 262.

¹⁰⁴ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 262.

¹⁰⁵ Bardakoğlu, "Ehliyet" *DİA*, 10: 536.

¹⁰⁶ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 136; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 262.

¹⁰⁷ TBK mad. 65.

¹⁰⁸ Türk Medeni Kanunu'nda hâkimin takdir yetkisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. TMK mad. 4; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 76-78; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 164-167.

kullanarak tarafların mali durumuna bakar ve tam ehliyetsiz kişinin verdiği zararın ödettilmesinin hakkaniyet gereği olup olmadığını takdir eder. Bu takdir yetkisinin hukuk doktrininde; zengin bir akıl hastasının fakir bir köylünün harmanını yakması durumunda tam ehliyetsiz akıl hastasına zararın hakkaniyet gereği tazmin ettirilmesi şeklinde klasik bir örneği vardır.¹⁰⁹ İslam hukukuna göreirse haksız fiillerde sorumluluk için tarafların mali durumu ve maddi imkanları gibi göreceli hususların sorumluluğa herhangi bir etkisi yoktur.

b. Sebebiyet Yoluyla (Tesebbüben) Haksız Fiiller

İslam hukukuna göre ayırt etme gücü bulunmayan kişi doğrudan haksız fiillerinden sorumlu olmasına rağmen sebebiyet yoluyla meydana gelen haksız fiillerinden sorumlu değildir. Çünkü İslam hukukuna göre sebebiyette kusur şartı bulunur ve kusur; kasıt, ihmal ve tedbirsizliği ihtiva eder. Bunların temyiz sahibi olmayan şahıstan beklenmesi mümkün değildir. Bu nedenle birinci grup zihinsel engellilere kusur izafe edilemez ve verdikleri zarardan sorumlu olmazlar.¹¹⁰ Ancak sebebiyet yoluyla haksız fiil, velinin veya yetişkin bir başka kişinin isteği, teşviki veya zorlamasıyla yapılmışsa örneğin babası oğlundan kendi tarlalarında bir ateş yakmasını istemiş ve bu ateş komşunun arazisine sıçramışsa burada sorumlu olan istekte bulunan kişidir.¹¹¹ Bu kriterlerden hareketle birinci grupta yer alan zihinsel engellilerin İslam hukukuna göre sebebiyet yoluyla ortaya koyduğu haksız fiillerinden sorumlu olmadıkları söylenebilir.

Türk medeni hukukundaysa kusursuz sorumluluk halleri ve hakkaniyet durumu dışında haksız fiilden sorumluluk için bir iradenin söz konusu olması gerekir.¹¹² Yani haksız fiilin doğrudan ya da sebebiyet yoluyla olmasının sonuca bir etkisi yoktur. Her iki durum için de medeni hukukta hüküm aynıdır.

c. Dolaylı Haksız Fiiller

Bir kimsenin yanında çalıştırdığı ve bulundurduğu kimselerle eşya ve hayvanlarının meydana getirdiği zarardan sorumluluğu dolaylı mesuliyeti ifade

¹⁰⁹ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 136; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 262.

¹¹⁰ Mecelle mad. 916; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 3*, 192.

¹¹¹ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 3*, 192.

¹¹² Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 262.

eder.¹¹³ Bu dolaylı mesuliyete binaen kişinin böyle bir durumdaki haksız fiilini de dolaylı haksız fiil olarak adlandırmak daha isabetli olacaktır. Çünkü hem İslam hukukunda hem de Türk medeni hukukunda dolaylı mesuliyet durumlarındaki haksız fiiller hüküm açısından doğrudan haksız fiillerden farklı değerlendirilmiştir.

İslam hukukuna göre dolaylı haksız fiillerde sorumluluk için kusur şartı aranır. Türk medeni hukukundaysa dolaylı haksız fiiller bazı hukukçular tarafından kusursuz sorumluluk hali olarak kabul edilmiştir. Kusursuz sorumluluk hallerinde kişilerin kusuru aranmadığından tam ehliyesizlerin de bu hallerde ortaya çıkan zarardan sorumlu olduğu ileri sürülmüştür.¹¹⁴ Doktrinde bazı hukukçular tarafından böyle kabul edilmekle birlikte kanunda sayılan bu hallerde herhangi bir kusurun bulunmaması durumunda kişi sorumlu kabul edilmemiştir. Kusursuz sorumluluk halleriyse “adam çalıştıran”,¹¹⁵ “hayvan bulunduran”,¹¹⁶ “yapı maliki”,¹¹⁷ ve “taşınmaz maliki”,¹¹⁸ durumlarıdır. Burada sayılan durumlar bazı hukukçular tarafından hüküm açısından kusursuz sorumluluk halleri olarak adlandırılrsa da mesuliyetin temel ayrımına göre incelenirse bu haller dolaylı mesuliyet yani dolaylı sorumluluk halleridir. Bu haller incelenecek olursa;

İslam hukukuna göre adam çalıştıranın,¹¹⁹ hayvan tutanın,¹²⁰ veya yapı malikinin¹²¹ dolaylı haksız fiillerinden sorumlu olabilmesi için kendisinde bir kusurun bulunması gerekir. Birinci grup zihinsel engellilere bir kusur izafe edilemeyeceği için dolaylı haksız fiillerinden sorumlu olduklarını söylemek de mümkün değildir.

Türk Medeni Kanunu’na göre de adam çalıştıranın¹²² ve hayvan tutanın¹²³ dolaylı haksız fiillerinden sorumlu olması için kendisinde bir kusurun bulunması

¹¹³ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 3*, 176.

¹¹⁴ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 136; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 262.

¹¹⁵ Adam çalıştıranın sorumluluğuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. TBK mad. 66.

¹¹⁶ Hayvan bulunduranın sorumluluğuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. TBK mad. 67.

¹¹⁷ Yapı malikinin sorumluluğuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. TBK mad. 69.

¹¹⁸ TMK mad. 730.

¹¹⁹ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 3*, 193.

¹²⁰ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 60-62; Mecelle mad. 94, 929-936; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 3*, 193.

¹²¹ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 21; Mecelle mad. 889, 928; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 3*, 194.

¹²² TBK mad. 66.

¹²³ TBK mad. 67.

gerekir. Birinci grup zihinsel engellilere kusur izafe edilemediği için medeni kanuna göre de bu kişiler dolaylı haksız fiillerinden sorumlu kabul edilmezler. Ancak yapı malikinin¹²⁴ durumu farklıdır. Böyle bir kişi yapı maliki olması durumunda bu kişinin sahip olduğu herhangi bir yapı bir başkasına zarar verirse kanunda bu durumda kusur şartı aranmamış ve birinci grup zihinsel engelli kusursuz sorumlu kabul edilmiştir.

3. Dava Ehliyeti

İslam hukukuna göre bizzat davacı ya da davalı olabilmek için akıllı ve bâliğ olmak gerekir.¹²⁵ Bu nedenle birinci grup zihinsel engellilerin dava ehliyetine sahip olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca ayırt etme gücü olmayanların İslam hukukuna göre sözlü tasarrufu geçersiz sayılmıştır.¹²⁶ Sözlü tasarrufu geçersiz olan bir kişinin de kendi başına mahkemelerde dava açması, bizzat davacı ya da davalı olması mümkün değildir.

Birinci grup zihinsel engellilerin ikrarı da geçersizdir. Çünkü İslam hukukunda akıl hastalarının ikrarı geçersiz sayılmıştır.¹²⁷ Kasâme¹²⁸ gereken durumlarda da bu kişilerden yemin istenmez. Çünkü ayırt etme gücüne sahip olmayan çocuk ile akıl hastası kasâme yemininden muaf tutulmuştur.¹²⁹ Ayrıca bu kişilerin şahitliği de kabul edilmez.¹³⁰ Ancak mahkemelerde taraf olma, lehte ve aleyhte hukuki bir işlemin konusu olma anlamındaki taraf ehliyetine sahiptirler.

Türk medeni hukukuna göre de birinci grup zihinsel engellilerin dava ehliyeti yoktur. Yani kendi başlarına mahkemelerde davacı veya davalı sıfatıyla

¹²⁴ TBK mad. 69; TMK mad. 730.

¹²⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8: 287.

¹²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 129; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 327; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Dönmez, "Temyiz" *DİA*, 40: 438.

¹²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 94; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 352; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 201; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 186; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 514.

¹²⁸ Kasâme, yeminleşme manasına gelir. Bir toplumun mahallesinde, bir ölünün bulunması durumunda ölünün velisi mahalle halkının tamamını, kasten veya hatayla bu cinayeti işlemekle itham ederse bu mahalle halkından elli kişiye bu cinayeti işlemediğine ve işleyeni de bilmediğine dair yemin ettirilmesini ifade eder. Cürcânî, *et-Tarifât*, 180; Ayrıntılı bilgi için bk. Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 133.

¹²⁹ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 134.

¹³⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 90; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8: 193.

bulunup yargılama hukuku işlemlerini yapamazlar. Çünkü medeni hukukta ayırt etme gücü bulunmayanlara bu ehliyet tanınmamıştır.¹³¹

4. Ceza Ehliyeti

İslam hukukuna göre hadd¹³² veya kısas gibi türden bedeni cezaların mümeyyiz olmayan çocuk¹³³ ve akıl hastasına¹³⁴ uygulanması mümkün değildir. Çünkü bu tip kişiler ayırt etme gücüne sahip olmadığından isnat kabiliyetine de sahip değildirler. Fiillerinde bir kastın bulunması da mümkün değildir. Bir kastın bulunmaması da bu kişiler hakkında şüphe olarak değerlendirilir. Hadd veya kısas gibi türden suçlarda da şüphe, cezanın tatbikini ortadan kaldırır.¹³⁵ Birinci grup zihinsel engelliler de akıl hastaları gibi ayırt etme gücünden yoksun olduğundan kıyasen aynı hükümlere tabi olabilirler.

Bu nedenle birinci grup zihinsel engelliler, zina ve cinayet gibi bir suç işlemesi halinde hadd¹³⁶ veya kısasa¹³⁷ tabi olmaz. İçki içme, yol kesme ve hırsızlık¹³⁸ gibi suçlarda da bu kişilere hadd cezaları uygulanmaz.¹³⁹

Cinayet gibi bir durumda mağdurun hakkı niyâbeten edâ olunamayacak bir hak olduğundan birinci grup zihinsel engelli kişiye niyabeten onun velisi de cezalandırılmaz. Sadece suçlunun âkilesi¹⁴⁰ tarafından mağdurun diyeti¹⁴¹

¹³¹ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 136.

¹³² İslam hukukunda Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken sınırlı ve belli cezalar hadd olarak adlandırılır. Hadd cezalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 36; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 6: 3-4; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, 179-187.

¹³³ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 96; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 515; Kumaş, *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli (İstîât)*, 88.

¹³⁴ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 515; Kumaş, *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli (İstîât)*, 88.

¹³⁵ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 328; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 96; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1567; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 515; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

¹³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 54-55, 56, 118, 129; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 328; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1546; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

¹³⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 328; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1546; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

¹³⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 6: 137.

¹³⁹ Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 328.

¹⁴⁰ Âkile, İslam hukukuna göre diyeti yüklenip ödeyen asabe, aşiret ehl-i divan gibi kimselerdir. Cürçânî, *et-Tarifât*, 150.

¹⁴¹ Diyet, İslam hukukuna göre öldürülen ya da yaralanan bir kişi için bu işi yapanın veya yakınlarının ödemesi gereken maldır. Cürçânî, *et-Tarifât*, 106, 107.

ödenir.¹⁴² Diyetin gerekli görülmesi iki sebeptedir. Birincisi, mağdurun masumiyetidir. Her ne kadar ayırt etme gücü olmayan kişinin fiilinde kusur bulunmasa da mağdurun masumiyeti söz konusudur ve bunu, hiçbir gerekçe izale edemez. İkinci hususta diyetin kısastan farklı olmasıdır. Diyetin konusu maldır ve malın niyabeten edâsı mümkündür.¹⁴³

İslam hukukunda akıl hastası bir kişinin bir cinayet işlemesi durumunda diyetin kim tarafından ödeneceği hususunda ulema ihtilaf etmiştir. Bu nedenle birinci grup zihinsel engelli bir kişinin bir cinayet işlemesi durumunda diyetin kim tarafından ödeneceği konusu da ihtilafıdır. İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe âkileye, İmam Şâfiî ise bizzat kendilerine düştüğünü belirtmiştir.¹⁴⁴ Ancak fakihlerin cumhûruna ve Hanefî mezhebinin görüşüne göre diyet akıl hastasının âkilesi tarafından ödenir.¹⁴⁵ Bu nedenle böyle bir durumda diyet, birinci grup zihinsel engellinin âkilesi tarafından ödenmelidir.

Sonuç olarak İslam hukukuna göre birinci grup zihinsel engellilerin, ceza ehliyeti açısından kısıtlı olmadığı ifade edilebilir. Ancak bu ceza ehliyeti, malla sınırlı bir ceza ehliyetidir ve bedeni cezaların tatbikine izin vermez. Özetle bu türden fiillerinden birinci grup zihinsel engelliler malıyla sorumluyken bedeniyle sorumluluk sahibi değildir.

Modern hukuk sistemlerinde ve Türk zeca hukukunda ceza ehliyeti isnat kabiliyetiyle (kusur yeteneği) özdeş bir kavramdır. Yani bir kişinin ceza ehliyeti sahibi olabilmesi için isnat kabiliyetinin de olması gerekir. Isnat kabiliyeti yani kusur yeteneği ve buna bağlı olarak ceza ehliyeti olmadan bir suçun varlığından söz edilemez. Suçun olmadığı bir durumda da bir ceza tatbiki söz konusu olamaz.¹⁴⁶

Türk ceza hukukunda herhangi bir akıl hastalığı sebebiyle ayırt etme gücünü kaybedenlerin isnat kabiliyeti konusunda iki temel prensip benimsenmiştir. Bunlardan birincisi tam sorumsuzluk hali, ikincisiyse kısmi sorumsuzluk halidir.

Tam sorumsuzluk hali Türk Ceza Kanununa göre; “Akıl hastalığı nedeniyle, işlediği fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılayamayan veya bu fiille ilgili olarak

¹⁴² Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 4: 1567.

¹⁴³ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 96.

¹⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, 4: 254.

¹⁴⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 435.

¹⁴⁶ Özden, *Adli Psikiyatri*, 79.

davranışlarını yönlendirme yeteneği önemli derecede azalmış olan” kişinin durumunu ifade eder. Böyle bir kişiye ceza verilmez. Ancak, bu kişilerin serbest dolaşmaları tehlikeli olabileceğinden haklarında güvenlik tedbirine hükmolunur.¹⁴⁷ Türk Ceza Kanunu, zikredilen bu maddeyle akıl hastası olan bir kişinin işlediği fiilin anlam ve sonuçlarını algılayamayacağını ve akıl hastalığının iradesini önemli ölçüde etkileyeceğini, bu nedenle de böyle bir kişiye kusur isnat edilemeyeceğini hükme bağlamıştır. Ancak kendisine kusur isnat edilemeyen ve ceza ehliyeti olmadığına hükmedilen akıl hastasının işlediği fiil hukuka aykırı olduğu için hakkında güvenlik tedbirinin uygulanması öngörülmüştür.¹⁴⁸

Ceza kanununda pratikte zeka bölümü 50'nin altında olanların cezai sorumluluklarının olmadığı kabul edilmiştir.¹⁴⁹ Bu nedenle birinci grup zihinsel engelliler, kanunda 32. maddenin birinci fıkrasındaki tam sorumsuzluk kapsamında hüküm görürler.

5. İbadet Ehliyeti

İslam fikhında gerek ibadetlerde gerekse diğer sorumluluklarda kişinin mükellefiyeti hususunda en temel kriter, Allah-ü Teâlâ'nın; “kişileri ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kıldığına”¹⁵⁰ dair beyanıdır. Alimler de içtihadlarını bu beyanı temele alarak gerçekleştirmişlerdir. Buna bağlı olarak gerek mezhep İmamlarının görüşlerinde gerekse modern dönemdeki içtihadlarda akıl hastaları ve ayırt etme gücüne sahip olmayan kişiler hususunda onlara güçlerinin yetmeyeceği mükellefiyetler yüklenmemeye özen gösterilmiştir.

Kişinin ibadetlerle mükellef olabilmesi için temyiz kudretine sahip bulunması gerekir. Bu konuda Hz. Peygamber'in; “Üç kişiden kalem kaldırıldı (dini yükümlülüklerden muaf tutuldu): Bulûğa erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar akıl hastasından”¹⁵¹ anlamındaki hadisi

¹⁴⁷ TCK mad. 32.

¹⁴⁸ TCK mad. 57.

¹⁴⁹ Bilge, *Adli Tıp*, 121.

¹⁵⁰ Bakara, 2/286.

¹⁵¹ Buhâri, “Talâk”, 11, “Hudûd”, 22, Ebû Davut, “Hudûd”, 17, Tirmizi, “Hudûd”, 1.

delil olarak gösterilmiştir. Bunun sonucu olarak da İslam hukukunda ayırt etme gücü bulunmayan akıl hastası mükellef kabul edilmemiştir.¹⁵²

İslam hukukunda akıl hastalığının devamlı veya geçici olmasına göre ibadetler konusunda hüküm farklıdır. Akıl hastalığı devamlı olan kişi (cunûn-ı mutbak) ibadetleri edâ etmeye muktedir değildir. Edâ edemediği bu ibadetlerin daha sonra kazası da zordur. Akıl hastasının ibadetleri edâya muktedir olmaması edâyı ortadan kaldırır. Buna bağlı olarak edâsız vacip oluşun bir değeri bulunmadığı için de vücûb ortadan kalkar.¹⁵³ Akıl hastalığı yirmi dört saati geçince namaz,¹⁵⁴ bir ayı geçince oruç, bir seneyi geçince de hac, akıl hastasının üzerinden düşer.¹⁵⁵

Bu hükümlerden hareketle namaz gibi sadece bedeni ya da hac gibi hem bedeni hem de mali olan ibadetlerden hiç birinin birinci grup zihinsel engellilere vacip olmadığı söylenebilir.¹⁵⁶ Çünkü bu ibadetlerin hükmü kişinin kendi ihtiyarıyla bizzat fiilen edâ edilmeleridir. Birinci grup zihinsel engellilerdeyse böyle bir irade ve ihtiyar söz konusu değildir. Ancak birinci grup zihinsel engelliler içerisinde yer alan orta derece zeka geriliğine sahip kişilerde, konunun başında da ifade edildiği gibi ağır ve ileri derece zeka geriliğine sahip olanlardan farklı bir durum söz konusudur. Orta derece zeka geriliğine sahip olanlar ayırt etme gücüne sahip olma açısından sınırdaki bir grubu oluştururlar. Çünkü bu kişiler, ağır ve ileri derece zeka geriliğine sahip olanlardan farklı bir şekilde, temyiz başlangıcı olarak belirlenen 7 yaşında bir çocuğun zeka seviyesine ulaşma ihtimaline sahiptir. Bu düzey onların ulaşabileceği en yüksek zeka seviyesini oluşturursa da bu ihtimalli durum, orta derece zihinsel engellilerin ayırt etme gücüne sahip olup olmadıkları noktasında soru işareti oluşturmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu kişilerin fikri ve fiili kapasiteleri incelendiğinde her ne kadar 7 yaşında bir çocuğun zeka seviyesine ulaşabilseler de tam olarak bu yaşın fikir ve becerisine aynen sahip

¹⁵² Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 90; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149; Kumaş, *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli (İstitâat)*, 88.

¹⁵³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 338; İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, 2: 174; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 101.

¹⁵⁴ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 442; İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, 2: 175; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 171.

¹⁵⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 66, 69; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 171; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 191; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 38.

¹⁵⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 338; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 62, 66, 69.

olmadıkları görülmektedir. Bu sebepten ötürü orta derece zihinsel engellilerin ayırt etme gücüne sahip olmadığına hükmetmek daha isabetli gözükmektedir. İbadetler açısından değerlendirildiğindeyse mükellef olmadıkları ancak ibadetlerde temel kriterin ihtiyatlı davranmak olması sebebiyle eğitsel açıdan mümkün olduğu takdirde bu kişilere ibadetlerin öğretilbileceği düşünülebilir. Çünkü İslam fıkında mümeyyiz çocuğun mükellef olmamasına rağmen edâ etmesi halinde ibadetlerden sevap kazanacağına hükmedilmiştir.¹⁵⁷ Bu hususların yanında yukarıda da ifade edildiği gibi bu kişilerin ayırt etme gücü açısından sınırdaki bir konumda olduğu ve bu konuma yani 7 yaşındaki bir çocuğun zeka yaşına ulaşmalarının da bazen asla mümkün olmadığı, mümkün olduğu durumlarda da normalden çok geç bir zamanda (20 yaşına kadar) gerçekleşebildiği hatırdan çıkarılmamalıdır. Her iki durumda da bir mükellefiyet oluşmamakla birlikte, birinci durumda yani 7 yaşındaki bir çocuğun zeka yaşına ulaşılmaması halinde ibadetler açısından da bir geçerliliğin varlığından söz edilemez. İkinci durumda yani 7 yaşındaki bir çocuğun zeka yaşına daha geç bir dönemde ulaşılması durumundaysa fakihlerin görüşüne göre yapılan ibadetlerden bir sevap kazanılması söz konusudur. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak ve İslam'da ibadetler konusunda temel prensibin ihtiyat olduğu da baz alınarak, orta derece zihinsel engellilerin bu şartlar altında ibadetlerle mükellef olmadığı, ancak 7 yaşındaki bir çocuğun zeka seviyesine ulaşmaları durumunda herhangi bir ibadetin edâsı halinde bundan sevap kazanacakları söylenebilir.

Daha önce verilen bilgiler, eğitimcilerle yapılan görüşmeler ve orta derece zihinsel engelliler üzerinde yapılan gözlemler sonucunda bu kişilerde soyut düşüncenin olmadığı görülmüştür. Bu nedenle orta derece zihinsel engellilere Allah, peygamber ve ahiret gibi soyut kavramların anlatılması mümkün gözükmemektedir. Bu kişilerden bir namazın, orucun ya da haccın gereklerini tam olarak anlayıp öğrenmelerini ve bunları idrak edip gerektiği gibi edâ etmelerini beklemek de elbette mümkün değildir. Ancak eğitsel açıdan mümkün olduğu kadar orta derece zihinsel engellilere ibadetler konusunda bir takım bilgilerin öğretilmesi; örneğin sadece bir kelime-i şehâdetin, bir salavatın bile öğretilmesi onlar açısından faydalı olacaktır. İslam üzere doğan ve müslüman bir toplumun parçası olan bu kişilerde

¹⁵⁷ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 343-344; Üsrûşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 16-35; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 418-419; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 102; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 150.

zihinsel engelli olsalar bile bir müslüman kimliğinin oluşmasına imkan sağlayacaktır. Özel eğitimcilerle yapılan görüşmelerde ve orta derece zihinsel engellilerin eğitim sürecinde yapılan incelemelerde bu kişilere renklerin, seslerin ve okuma-yazmanın öğretildiği gözlenmiş, özellikle üst puan grubunda olan zihinsel engellilerin düşük puan grubunda yer alanlara göre verilen eğitime daha iyi cevaplar verdiği görülmüştür. Ancak eğitim sürecinde bir rengin öğretilmesi için bile 128 ayrı materyalin kullanıldığı, bir çok tekrarın ve kontrolün yapıldığı dikkate alınırca, bu kişilere verilecek olan dini eğitimin, örneğin bir besmelenin öğretiminin bile ne kadar zor olacağı anlaşılmaktadır. Bu aşamalarda zorluklar bulunmakla birlikte önemli olan husus, okuma-yazma becerilerinde ve diğer entelektüel faaliyetlerinde olduğu gibi elde edilen en iyi kazanıma ulaşabilmeyi amaç edinmektir. Bunun asgarisi bir kelime-i şehâdet, besmele ve salavat olabileceği gibi bir sure veya bir dua da olabilir. Sonuç itibariyle bu kişilerde bir mükellefiyet bulunmadığı için öğretilen her bir harf onlar için bir kazanım olacaktır.

Birinci grup zihinsel engellilerin zekat mükellefiyetinin tespiti içinse yine İslam hukukunda fakihlerin mümeyyiz olmayan çocuk ve akıl hastası hakkındaki hükümlerine bakmak gerekir. Ayırt etme gücüne sahip olmayan çocuk ve akıl hastasının zekat vermesi konusunda mezhepler arasında ihtilaf vardır. Hanefiler bunu mali bir ibadet telakki ettikleri için ibadetin edâ ehliyeti gerektirdiğini öne sürerek çocuk¹⁵⁸ veya akıl hastasının¹⁵⁹ malı sebebiyle zekat ödemesi gerektiği görüşündedirler. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler ise zekatı, içtimaî adaleti sağlayan bir vergi olarak gördüklerinden çocuk veya akıl hastasının zekat vermesi gerektiğini, ödemeyi ise onun namına velisi ya da vasîsinin yapması gerektiğini savunurlar.¹⁶⁰ Cumhûrun görüşü; akıl hastası ve çocuğun zekatının verilmesi gerektiği yönündedir.

¹⁵⁸ Üsrûşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 24; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 50; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 31.

¹⁵⁹ İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, 2: 175-176; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 50; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 31.

¹⁶⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 337; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî (ö. 204/820), *el-Ümm*, (Beyrut: y.e.y. 1975), 2: 30; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî (ö. 676/1277), *el-Mecmû*, (Cidde: y.e.y. t.y.), 5: 296; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, (Beyrut: y.e.y. 1984), 2: 488; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 184.

Ancak burada mükellefiyet, akıl hastası veya çocuğun değil, bu kişilerin mallarından ödenmek suretiyle onların velisine ait bir sorumluluktur.¹⁶¹

Bu bilgilerden hareketle Hanefiler'e göre birinci grup zihinsel engellilerin zekatla ilgili bir mükellefiyetinin olmadığı söylenebilir. Ancak Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'in akıl hastalarıyla ilgili hükümlerinden hareketle birinci grup zihinsel engellilerin zekatla mükellef olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu sorumluluk, yukarıda da ifade edildiği gibi birinci grup zihinsel engellinin kendi malından karşılamak üzere onun veli veya vasîsine aittir.

Hanefiler'e göre öşür, haraç, bina, gelir, gümrük vergileri gibi mal üzerine konan şer'î vergiler mal sahibi olan çocuk ve akıl hastasından alınır.¹⁶² Bu nedenle birinci gurup zihinsel engellilerden de bu vergilerin alınması gerekir.

C. Velâyet ve Vesâyet Durumu

İslam hukukunda Hanefiler'e göre akıl hastalarının velâyet hakkı bulunmadığından, birinci grup zihinsel engellilerin kendisi bir başkasının velisi olamaz.¹⁶³ Ayrıca İslam hukukuna göre velide; akıl, hürriyet ve İslam'ın bulunması şarttır.¹⁶⁴ Bu konuda mezhepler arasında ittifak vardır.¹⁶⁵ Bu noktadan hareketle selim bir akla sahip olmayan birinci grup zihinsel engellilerin bir başkasına veli olması, dört mezhebe göre de mümkün değildir.

Vesâyet konusundaysa Hanefiler'e göre ayırt etme gücü bulunmayan çocuk, akıl hastası ya da ma'tûhun vasî olması mümkün değildir.¹⁶⁶ Ayrıca vasînin tam edâ ehliyetine sahip olması gerektiği hususunda fakihler hemfikirdir.¹⁶⁷ Bu nedenle birinci grup zihinsel engellilerin bir başkasına vasî olması da mümkün değildir.

Türk Medeni Kanunu'nda da aynı durum söz konusudur. Medeni kanuna göre birinci grup zihinsel engellilerin velâyet hakkı söz konusu değildir. Çünkü kanun, annenin kısıtlı olması durumunda velâyetin hâkim kararıyla babaya ya da

¹⁶¹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 90; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 294; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

¹⁶² Üsrüşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 24; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 169.

¹⁶³ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 3: 120.

¹⁶⁴ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 76; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 18.

¹⁶⁵ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 308-309; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 18.

¹⁶⁶ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 304-305.

¹⁶⁷ Bardakoğlu "Vesâyet" *DİA*, 43: 66, 69.

atanan bir vasîye verilmesini gerekli görmüştür.¹⁶⁸ Vesâyet hususunda da kanuna göre kısıtlıların vasî olamayacağı hükme bağlanmıştır.¹⁶⁹ Bu hükümlerden hareketle birinci grup zihinsel engelliler, İslam hukukunda olduğu gibi Türk Medeni Kanunu'na göre de bir başkasının velisi ya da vasîsi olamaz.

İslam hukukuna göre birinci grup zihinsel engellilerin mali konularda velisi babasıdır.¹⁷⁰ Bu hususta Mecelle'de akıl hastalarının velileriyle küçüklerin velilerinin aynı şahıslar olduğu zikredilmiştir.¹⁷¹ Babanın ölümünden sonraysa velâyet onun tayin ettiği vasîye, bu vasîden sonra da vasînin tayin ettiği vasîye geçer. Daha sonra aynı sıralama dede için söz konusudur.¹⁷² Baba, dede ve onların vasîlerinden sonra vesâyet hakime, hakimden sonra da onun görevlendirdiği vasîye geçer. Bu sıralamadan sonra başka bir kişinin velâyet hakkı yoktur. Hakim veya onun görevlendirdiği vasînin tasarrufu aynen sahih olur.¹⁷³ Birinci grup zihinsel engellinin malında anne, kardeş ve amca dahil başka kimsenin tasarruf yetkisi yoktur. Diğer asabelerin¹⁷⁴ de velâyet hakkı söz konusu değildir.¹⁷⁵

Nikâh konusundaki velilikteyse Hanefîler'e göre bir kimsenin oğlu, her ne kadar aşağıya doğru inse de oğlun oğlu, sonra baba, dede, her ne kadar yukarıya doğru çıksa da babanın babası onun velisidir. Sonra bu sıralama kişinin asâbesine göre devam eder ve asabelerin bulunmaması durumundaysa velilik, zev'il-erhama geçer.¹⁷⁶

Hanefî fihhına göre kendisinde akıl ve görüşün asla meydana gelmediği kadınların ve erkeklerin, örneğin akıl hastalarının bulûğa erseler bile üzerlerinden

¹⁶⁸ TMK mad. 337.

¹⁶⁹ TMK mad. 418.

¹⁷⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 16-17; Mecelle, mad. 974.

¹⁷¹ Mecelle mad. 974.

¹⁷² Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 477; Mecelle, mad. 974; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1556; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 17; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 254; Bardakoğlu, "Vesâyet" *DİA*, 43: 67, 69.

¹⁷³ Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 477; Mecelle, mad. 974; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1556.

¹⁷⁴ İslam hukukuna göre bir kişinin erkek vasıtasıyla kendisine bağlanan erkek hısımları ile böyle telakki edilen kişiler asabe olarak adlandırılır. Cürcânî, *et-Tarifât*, 162; Asabe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 461-462.

¹⁷⁵ Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 327, 479; Mecelle, mad. 974; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1556; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 17.

¹⁷⁶ Zev'il-erham sıralaması ve konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mevsilî, *el-İhtiyar*, 3: 119; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1557; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 308; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 17-18; Bardakoğlu, "Vesâyet" *DİA*, 43: 67.

velâyet kalkmaz.¹⁷⁷ Bu nedenle birinci grup zihinsel engelliler üzerindeki velâyet daimidir.

Türk Medeni Kanunu'na göre mali konularda veya evlilik gibi konularda birbirinden farklı bir velâyet söz konusu değildir. Kanuna göre velâyet tektir ve birinci grup zihinsel engellilerin velisi, anne ve babasıdır. Yasal bir sebep olmadıkça da velâyet anne ve babadan alınamaz.¹⁷⁸ Kanuna göre anne ve baba fiziksel ve zihinsel engelli olan çocuğuna, yetenek ve eğilimlerine uygun düşecek ölçüde, genel ve meslekî bir eğitim sağlamak zorundadır.¹⁷⁹

Birinci grup zihinsel engellilerin velâyet altında olmaları durumunda bu kişilerin malları üzerinde velilerinin tasarruflarında bulunması, hem İslam hukukunda hem de Türk hukukunda bazı kriterlere bağlanmıştır. Bu hususta mezheplerin görüşlerine bakılacak olursa;

Hanefîler'e göre veli, velâyeti altındaki kişinin mallarında zarara yol açacak hibe, tasadduk ve vasiyet gibi bir tasarruflarda bulunamaz.¹⁸⁰ Çünkü velâyetten maksat velisi olunan kişinin ve onun menfaatlerinin korunmasıdır. Aksi bir durum velâyetin bu esasıyla çelişir.¹⁸¹ Bu nedenle birinci grup zihinsel engelli bir kişinin velisi, velâyeti sırasında bu hususlara dikkat etmek zorundadır.

Birinci grup zihinsel engelli çocuğa sahip olan bir baba, şayet çocuğunun malı bulursa ondan borç alabilir veya ihtiyaç duyması halinde malından ihtiyacı oranında alabilir.¹⁸² Çocuğuna mal satması ve ondan kendi şahsı için mal satın alması da caizdir. Bu akdin tamamlanması için çocuğun satın almayı kabul etmesi gerekmez. Ancak bu satış, aşırı bir miktarda aldatmayla yapılırsa akit sahih olmaz.¹⁸³ Burada önemli olan husus halkın aldanmış diyeceği kadar düşük bir meblağla malın satılmış olmasıdır. Böyle bir durumda çocuk için menfaat

¹⁷⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 3: 113.

¹⁷⁸ TMK mad. 335.

¹⁷⁹ TMK mad. 340.

¹⁸⁰ Üsrûşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 115; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 16.

¹⁸¹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 98.

¹⁸² Üsrûşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 99; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 5: 84.

¹⁸³ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1559-1560.

bulunmayacağından İmâmeyn'e¹⁸⁴ göre bu satış caiz değildir.¹⁸⁵ Ancak hâkimin onaylaması durumunda bu satış geçerli olur. Eğer hâkim akdin bozulmasını çocuk için yararlı görüyorsa akdi bozabilir. Babanın kendi çocuğundan satın aldığı malın bedelini, hâkim çocuğun yerine bir kimseyi vekil tayin edip vekil bu bedeli babadan teslim alarak tekrar ona geri vermedikçe ödemiş sayılmaz. Yani bu işlemin yapılabilmesi için çocuğun yerine bedeli babadan alıp tekrar ona verecek bir vekil tayin edilmelidir. Babanın aldığı bu bedel onun yanında emanet olur. Birinci grup zihinsel engelli çocuğa sahip olan bir babanın, çocuğunun malını yabancı bir kimseye satması da bazı şartlarla caizdir.¹⁸⁶

Şâfiîler'e göre de veli, velâyeti altındaki birinci grup zihinsel engelli kişinin malında hibe, hediye ya da tasadduk gibi zararına olacak işlemleri yapamaz.¹⁸⁷ Ancak belli şartlarla malını satabilir. Bunlardan birincisi; nafaka ve giyim gibi bir ihtiyaç dolayısıyla bu mülkü satma zaruretinin bulunmasıdır. İkincisi ise; bu mülkün satılmasında engelli kişi için açık bir yararın bulunmasıdır.¹⁸⁸

Mâlikîler'e göre babanın kendi menkul veya gayrimenkul malını velâyeti altındaki birinci grup zihinsel engelliye satması ve ondan mal satın alması engellinin yararına olması halinde caizdir. Tam tersi bir durumda akit feshedilir. Mal duruyorsa geri verilir mevcut değilse tazmin edilir. Aynı şekilde babanın engelli kişinin malını yabancı bir kişiye yine engellinin yararına olacak şekilde satması da caiz olur.¹⁸⁹

Hanbelîler'e göreyse velinin birinci grup zihinsel engelli kişilerin malında tasarrufta bulunması caiz değildir. Hibe, sadaka gibi yollarla bu kişilerin mallarında bir azalmaya sebep olsa bunu tazmin etmesi gerekir.¹⁹⁰ Veli, baba ise engellinin

¹⁸⁴ “İki imam” anlamına gelen “İmâmeyn” Hanefî literatüründe Ebu Hanife'nin talebeleri olan Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'yi ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Salim Ögüt, “İmâmeyn” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 207.

¹⁸⁵ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyye*, 10: 481.

¹⁸⁶ Satılan mal gayrimenkul bir malsa iki durumda bu satış geçerli olur. Birincisi satış emsal malların kıymetiyle ya da daha fazla bir kıymetle yapılmış olmalıdır. İkincisi ise baba halk arasında iyi tanınan ya da durumu örtülü birisi olmalıdır. İyi tanınmayan birisi ise satış akdi emsal malın değerinde bile yapılsa bu akit caiz olmaz. Ancak mal, taşınır bir mal ise baba kötü tanınan biri bile olsa satış çocuğun yararına olduğunda satış caiz olur. Ayrıntılı bilgi için bk. Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1559-1560.

¹⁸⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 4: 121.

¹⁸⁸ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1564.

¹⁸⁹ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1561.

¹⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4: 264; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1554, 1559.

malından kendisi için bazı şartlara bağlı olarak bir şey alabilir ya da başkasına rehin verebilir. Ancak babanın dışındaki veliler bu işlemlerden hiçbirisini yapamaz.¹⁹¹

Türk Medeni Kanunu'na göre; “Anne ve baba, velâyetleri devam ettiği sürece çocuğun mallarını yönetme hakkına sahip ve bununla yükümlüdürler; kural olarak hesap ve güvence vermezler.”¹⁹² Anne ve baba, çocuk mallarının gelirlerini öncelikle çocuğun bakımı, yetiştirilmesi ve eğitimi için veya hakkaniyete uyduğu ölçüde aile ihtiyaçlarını karşılamak için harcayabilirler. Gelir fazlası, çocuğun kendi mallarına eklenir.¹⁹³ Çocuğun serbest mallarını ve gelirlerini kendi menfaatlerine sarf edemezler.¹⁹⁴ Ana ve baba tarafından bir meslek veya sanat ile uğraşması için çocuğa kendi malından verilen kısmın veya kendi kişisel kazancının yönetimi ve bunlardan yararlanma hakkı da yine çocuğa aittir.¹⁹⁵

Ana ve baba, çocuğun mallarını yönetmekte yeterince özen göstermezlerse hâkim, malların korunması için uygun önlemleri alabilir.¹⁹⁶ Örneğin malların yönetimini bir kayyıma devredebilir.¹⁹⁷ Anne ve baba “dürüstlük kuralına uygun olarak başkasına devrettikleri malların yerine sadece aldıkları karşılığı geri vermekle yükümlüdürler. Kanuna uygun olarak çocuk veya aile için yaptıkları harcamalardan dolayı tazminatla yükümlü tutulmazlar.”¹⁹⁸

İslam hukukunda ve Türk medeni hukukunda vasînin, vesâyeti altındaki kişinin mal varlığını idaresi konusunda da velâyette olduğu gibi bazı prensipler belirlenmiştir. İslam hukukunda bu hususta mezheplerin görüşleri farklıdır:

Hanefiler'e göre vasî, hibe kabulü gibi tamamen birinci grup zihinsel engellinin lehine olan tasarrufları yapabileceği gibi her iki ihtimali de kapsayan ivazlı akitler de yapabilir.¹⁹⁹ Ancak vasî, engellinin mal varlığı aleyhine olan örneğin hibe, tasadduk ve borç verme gibi işlemleri yapamaz.²⁰⁰ Kendisi de ondan

¹⁹¹ Hanbelî mezhebine göre velinin velâyeti altındaki kişinin malını satabilmesi konusunda belirlenen kriterler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1564.

¹⁹² TMK mad. 352.

¹⁹³ TMK mad. 355.

¹⁹⁴ TMK mad. 357.

¹⁹⁵ TMK mad. 359.

¹⁹⁶ TMK mad. 360.

¹⁹⁷ TMK mad. 361.

¹⁹⁸ TMK mad. 363.

¹⁹⁹ Bardakoğlu “Vesâyet” *DİA*, 43: 68.

²⁰⁰ Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 5: 84; Bardakoğlu “Vesâyet” *DİA*, 43: 68.

borç alamaz. Ancak hâkim engellinin malından borç verebilir. Çünkü hâkim dilediği zaman cebren de olsa bu borcu geri alabilir.²⁰¹

Vasînin, kendi velâyeti altındaki çocuğun malını satması ve ondan kendisi için mal satın alması Ebû Hanife'ye göre bazı şartlarla²⁰² caizdir.²⁰³ İmâmeyn ise bunu caiz görmez.²⁰⁴ Vasînin vesâyeti altındaki çocuğun malını bir başkasına satması da bazı şartlarla geçerli olur.²⁰⁵

Mâlikîler'e göre baba tarafından atanan vasî²⁰⁶ ile hâkim veya hâkim tarafından atanan vasî²⁰⁷ kendi velâyeti altındaki kişinin mallarını bazı şartlar dışında asla satamaz.

Türk medeni hukukuna göreyse vasî, vesâyet altındaki kimsenin mallarını mümkün olduğu kadar eksilmeden, emniyetli bir şekilde idare etmek zorundadır.²⁰⁸ Kanuna göre vasînin, vesâyet altındaki kişi adına kefil olması, vakıf kurması ve önemli bağışlarda bulunması yasaktır.²⁰⁹ Bunun dışında vasî vesâyeti altındaki kişi adına hukuki işlemleri tek başına yapabilir. Bu kurala bazı istisnalar getirilmiştir.²¹⁰

²⁰¹ Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 5: 84.

²⁰² Ebû Hanife'ye göre bunun caiz olabilmesi için iki şart söz konusudur. Birincisi yapılan alışveriş akdi çocuğun yararına olmalıdır. Bu yarar için de şöyle bir kriter belirlenmiştir ki; satın alınan malın bir başkasından satın alınması durumunda ödenecek fiyatın üçte birinden artık bir fazlalıkla satın alınmış olması gerekir. Aynı şekilde kendisine ait bir malı çocuğa satması durumunda da aynı hüküm geçerlidir. Örneği başkasına 15 liraya sattığı malı çocuğa 10 liraya satmalıdır. İkinci şart ise alışveriş akdinin icap ve kabulü kapsamıdır. Yani vasî, çocuğa sattım ve satın almayı da kabul ettim demelidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 5: 84; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 320; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1560-1561; Bardakoğlu "Vesâyet" *DİA*, 43: 68.

²⁰³ Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 5: 84; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 320; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1560-1561; Bardakoğlu "Vesâyet" *DİA*, 43: 68.

²⁰⁴ Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 5: 84; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 320; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1560-1561.

²⁰⁵ Birincisi, malı değerinin bir katı fazlasına satmalıdır. İkincisi, küçük çocuğun, satılacak olan bu malın bedeline ihtiyacı olmalıdır. Üçüncüsü ise vasiyet halinde ölünün borcu bulunmalı ve bu borç ancak satılacak olan bu malla kapatılabilmelidir. Vasî satış akdini normalin üzerinde bir süreyle vadeli yapmışsa yapılan satış akdi caiz olmaz. Aynı şekilde vasî satışı normal bir vadede yapmış ancak müşterinin ödemesi konusunda şüphesi varsa akit yine caiz olmaz. Örneğin bir mala birisi 100 lira diğeri 150 lira verse birinci kişi ödeme konusunda daha eminse vasî birinci kişiyi tercih etmek zorundadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 320; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1560-1561.

²⁰⁶ Mâlikî mezhebinde vasînin velâyeti altındaki malların satışında gereken şartlar için bk. Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1562.

²⁰⁷ Mâlikî mezhebinde hâkim veya hâkim tarafından atanan vasînin velâyeti altındaki malların satışında gereken şartlar için bk. Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1563.

²⁰⁸ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 534.

²⁰⁹ TMK mad. 449.

²¹⁰ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 534.

Bu istisnalar şunlardır; kişiye sıkı sıkıya bağlı hakların kullanımında,²¹¹ vesâyet altındaki kimsenin meslek ve sanatla uğraşması için izin verilmesi durumunda,²¹² vesâyet altındaki kimsenin serbest mallarında²¹³ ve sınırlı ehliyetsizin yaptığı izin ve icazete bağlı işlemlerde²¹⁴ vasî, vesâyeti altındaki kişi adına bu işlemleri yapamaz.

²¹¹ TMK mad. 16.

²¹² TMK mad. 453.

²¹³ TMK mad. 455.

²¹⁴ TMK mad. 451.

II. SINIRDA VE HAFİF DERECE ZİHİNSEL ENGELLİ

Hafif zihinsel engelli, zeka düzeyi yani IQ seviyesi 50 ile 69 arasında olan kişileri ifade eder.²¹⁵ Yönetmelikte bu kişiler; “Zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde hafif düzeydeki yetersizliği nedeniyle özel eğitim ile destek eğitim hizmetlerine sınırlı düzeyde ihtiyaç duyan bireyler” olarak tanımlanmıştır.²¹⁶

Hafif zeka geriliği, debil veya ahmaklık olarak da adlandırılır. Bu kişiler, zihinsel engelliler içerisinde %85’lik bir oranı oluşturur. Eğitim sınıflandırmalarına göre öğretilbilir niteliktedirler. Toplumsal ve sözel yeteneklerini okul öncesi dönemde (0-5 yaş) kazanırlar. İlerleyen yaşlarda mesleki açıdan kendilerine yeter duruma gelseler bile sosyal açıdan benimsenme noktasında bazı güçlükler yaşarlar. Muhakeme, hayal gücü, yaratıcılık ve ince düşünce açısından kısırdırlar.²¹⁷ Bu tip kişilerin yaş durumuna göre entelektüel işlevselliği şu şekildedir;

- 0-5 yaş aralığında sosyal ve iletişim becerileri gelişebilir. İleri yaşlara dek normallerden ayırt edilmez.²¹⁸
- 6-20 yaş aralığında geç ergenlik yaşlarında yaklaşık 6. sınıf düzeyinde akademik beceriler edinip sosyal uyum sağlayabilir.²¹⁹
- 21 yaş ve üstünde sınırlı da olsa kendine yetecek sosyal ve mesleki beceriler kazanabilir. Ancak sosyal ve ekonomik zorluklarla karşılaştığında danışmanlık ve desteğe ihtiyaç duyar.²²⁰

Hafif zeka geriliğine sahip olanlar ayırt etme gücü açısından değerlendirildiğinde bu kişilerin ayırt etme gücüne sahip olduğu görülmektedir. Çünkü bu tip kişiler geç yaşlarda da (6-20 yaş) olsa 11-12 yaşındaki bir çocuğun zeka seviyesine kadar çıkabilmektedir. Ancak burada açık olan bir durum vardır ki bu kişiler normal insanlara göre ayırt etme gücüne daha geç dönemlerde sahip

²¹⁵ Özden, *Adli Psikiyatri*, 214; Bazı kaynaklarda bu seviye 50-69 olarak belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilge, *Adli Tıp*, 128.

²¹⁶ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, mad. 4.

²¹⁷ Özden, *Adli Psikiyatri*, 215.

²¹⁸ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513; Özden, *Adli Psikiyatri*, 216.

²¹⁹ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513; Özden, *Adli Psikiyatri*, 216.

²²⁰ Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513; Özden, *Adli Psikiyatri*, 216.

olabilmektedir. Bu nedenle bu kişilerin edâ ehliyeti de buna göre şekillenecektir. Yani bu gücü elde ettikleri döneme göre daha geç bir dönemde eksik edâ ehliyetine sahip olabilirler.

Bulûğ açısından değerlendirildiğinde bu kişilerin bulûğun insana katması beklenen akli olgunluğa sahip olup olmadıkları belirsiz bir durumdur. Bulûğ konusu İslam hukuku açısından incelendiğinde; bulûğun biyolojik gelişmenin objektif bir delili olarak kabul edildiği, ancak toplumdan topluma ve farklı coğrafyalara göre farklı tezahürler arz etmesi sebebiyle de tespitinin bazen yaş ile bazen de delaletler yoluyla yapıldığı görülmektedir.²²¹

Mezhepler açısından bakıldığında Hanefiler'e göre bulûğ için birtakım alametlerin belirlendiği görülmektedir. Erkeklerde bulûğ için belirlenen alametler ihtilam olması veya menisinin akmaya başlamasıdır. Kadınlardaysa hayız ve gebeliktir.²²² Erkek ve kadında bu alametlerin görülmemesi durumunda tercih edilen görüşe göre bulûğa ermeleri yaş ile tespit edilir. Yaşları on beşe geldiğinde bulûğa ermiş olurlar.²²³ Bulûğun asgari sınırı kızlarda 9, erkeklerdeyse 12 yaşındır.²²⁴ Azami sınıryısa İbni Abbâs ve Ebû Hanîfe'ye göre erkeklerde 18, kızlardaysa 17 yaşındır.²²⁵ Ayrıca Ebû Hanîfe'ye göre bulûğun ancak yaş ile bilineceği, erkek 18 yaşını, kadın da 17 yaşını tamamladığında bulûğa ermiş sayılacağı belirtilmiştir.²²⁶ İmâmeyn'e göreyse alametlerin görülmemesi

²²¹ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 34.

²²² Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 184; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 114; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyîye*, 10: 345; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 226-227; Mecelle, mad. 985; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhu*, 4: 1551.

²²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 184; Üsrüşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 11; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 226-227; Mecelle, mad. 986; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhu*, 4: 1551; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 291.

²²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 184; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 114; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyîye*, 10: 345; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 226-227; Mecelle, mad. 986.

²²⁵ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 114; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 186; *el-Mebsût*, adlı eserinde Ebû Hanîfe'den erkek için 18 ve 19 yaş şeklinde iki rivayetin olduğu, doğru olan rivayetince 19 yaş şeklinde olduğu belirtilmiştir. Ancak diğer kaynaklarda erkek için azami sınır Ebû Hanîfe'ye göre 18 yaş şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 184.

²²⁶ Üsrüşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 11; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 114; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyîye*, 10: 345; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhu*, 4: 1551; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 291.

durumunda kız ile erkek 15 yaşına varınca bulûğa ermiş olurlar.²²⁷ İmam Şâfiî de bu görüştedir.²²⁸

Şâfiîler'le Hanbelîler'e göre kadın veya erkek küçük çocuğun bulûğu bazı alametlerle bilinir. Bu alametlerin görülmemesi durumunda kadın veya erkeğin yaşlarının 15'i doldurmasıyla bu kişiler bâliğ sayılır.²²⁹ Mâlikîler'e göre bulûğun bazı alametleri söz konusudur. Ancak bu alametlerden biri görülmezse küçüğün bulûğu yaş iledir. 18 yaşını tamamlamakla küçük bâliğ sayılır.²³⁰

Bu bilgilerden hareketle bulûğun yaş ile tespitinde en düşük sınırın Hanefîler'e göre kızlarda 9, erkeklerdeyse 12 yaş olduğu görülmektedir. Psikiyatri biliminin ortaya koyduğu güncel verilere göre hafif zihinsel engellilerin hayat boyu ulaşabileceği en yüksek zeka yaşının 12 olduğu göz önünde bulundurulursa Hanefîler'in asgari yaş sınırına göre değerlendirildiğinde kızlarda bulûğun ve buna bağlı olarak mükellefiyetin gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğu ancak gerçekleşmemiş olabileceği, erkeklerdeyse gerçekleşme ihtimalinin düşük olduğu ancak gerçekleşmiş de olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

İslam Engelliler Hukuku adlı eserinde Kumaş tarafından yapılan incelemeler sonucunda da hafif derecede zihinsel engellilerin ulaşabileceği en yüksek zeka yaşının 12 olduğu ve bu nedenle zihinsel engelli kızlarda ve erkeklerde bulûğun ve buna bağlı olarak mükellefiyetin gerçekleşmesinin ihtimalli bir durum olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca zihinsel engellilerde fiziksel anlamda biyolojik gelişmenin tamamlanmasına rağmen akli olgunluk anlamında bulûğun zuhur etmemesi sebebiyle mükellefiyetin tespiti için üst yaş sınırının dikkate alınması gerektiği, böyle yapılması durumunda da bu kişilerin 12 yaşındaki akli olgunluğa sahip olmaları sebebiyle mükellefiyet yaşının altında kaldığı belirtilmiştir.²³¹ Yapılan incelemeler sonucunda dört mezhebin belirlediği yaş kriterlerine bakıldığında en düşük üst sınırın 15 olduğu ancak Kumaş'ın da belirttiği gibi bu

²²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 184; Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 2: 114; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyye*, 10: 345.

²²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 184.

²²⁹ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1553.

²³⁰ Üsrûşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 11; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1551-1552.

²³¹ Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, 75-76.

kişilerin bu yaş kriterini sağlayamadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla dört mezhebe göre de bu kişiler bulûğun gerektirdiği yaş sınırının altında kalmaktadır.

Bu durumda ehliyetin unsurları açısından değerlendirildiğinde ortada ayırt etme gücüne sahip olup bâliğ olmayan kişilerin bulunduğu görülmektedir. Bunun sonucunda da hafif zihinsel engellileri mümeyyiz çocuk veya onun hükmünde olan ma'tûh gibi kabul etme gereği ortaya çıkmaktadır.²³²

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus da hafif zihinsel engellilerin sahip olduğu akli olgunluktur. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi İslam hukukunda bulûğun şart koşulma sebebi, kişideki akli olgunluğun objektif bir delili kabul edilmesidir. Yani mükellefiyet açısından asıl olan bulûğ değil, bâliğ olan bir kişide görülen akli olgunluktur. Şayet fiziksel anlamda bâliğ olan bir kişi akli olgunluk anlamında bulûğun gerektirdiği olgunluğa sahip değilse, mükellef kabul edilmez. Bu durum, ateh kavramında aynen tezahür etmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi İslam hukukunda atehi bir çeşit cünûn hali görenler bulunmakla birlikte çoğunluğa göre bunlar birbirinden farklı durumlardır. Cünûn akli örten, idraki yok eden ve insanda heyecan ile saldırganlık gibi davranışlar ortaya çıkaran bir hastalık iken;²³³ ateh, sağlam idrake engel olan ve hastayı sakın kılan, bazen temyizi örttüğü halde bazen de temyize mani olmayan bir hastalıktır.²³⁴ İslam hukukuna göre ma'tûhlar gel-git akıllı kimseler olarak tanımlanmış ve mümeyyiz çocuklar gibi kabul edilmiştir.²³⁵

Ayırt etme gücüne sahip ve fiziksel anlamda bâliğ olan hatta belki hayatının bir bölümünde rüşd sahibi olan ma'tûh, hastalığından sonra hükmen bâliğ sayılmamış ve mümeyyiz çocuk hükmünde kabul edilmiştir. Bu açıdan hafif zihinsel engellilerin durumunu ma'tûh gibi kabul etmek daha doğru olacaktır. 12 yaşında bir çocuğun zeka yaşına sahip olmaları sebebiyle bu kişileri mümeyyiz çocuk olarak nitelendirmek de mümkündür ve hüküm açısından da ma'tûh, mümeyyiz çocuk hükmünde kabul edilmiştir. Ancak bu kişileri ateh kapsamında

²³² Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, 76.

²³³ Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

²³⁴ Cürcânî, *et-Tarîfat*, 150; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 452; İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*, 2: 176; Mecelle, mad. 945; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

²³⁵ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 452; Mecelle, mad. 978; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, 137; Karaman, *Fıkh Usulü*, 172; Zeydan, *Fıkh Usulü*, 102-103; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293-294.

değerlendirmek tasnif açısından daha doğru olacaktır. Çünkü her ikisinde de illet, akılda zuhur eden bir hastalık sebebiyle ayırt etme gücü mevcut olmasına rağmen, kişinin normal insanların sahip olduğu akıl ve idrake sahip olamamasıdır.

Sonuç olarak hafif zeka geriliğine sahip olan zihinsel engelliler değerlendirildiğinde öncelikle net olan husus bu kişilerin normal insanlara göre daha geç dönemlerde ayırt etme gücüne sahip olma ihtimalidir. Buna binaen de eksik edâ ehliyetine daha geç bir dönemde sahip olurlar. Ayırt etme gücüne sahip olmadan önce birinci grup zihinsel engelliler kapsamında değerlendirilirken bu gücün elde edilmesinden sonra ise hayat boyu, mümeyyiz çocuk hükmünde olan ma'tûh gibi kabul edilebilirler.

Sınırdaki zeka geriliğine sahip olan ve donuk zekalı olarak nitelendirilen kişilerse normal yaşlılarından 1-3 zeka yaşı geride olan ve bu yetersizlikleri nedeniyle normal öğretim programında oransal bir başarısızlık gösteren (bağımlı olabilecek tipte) kişileri ifade eder. Bu tip kişiler ağır öğrenenler olarak nitelenir.²³⁶ Bu kişilerin IQ seviyesi 70 ile 80 arasındadır.²³⁷ Okul hayatında çeşitli uyum ve başarı problemleri yaşayabilirler. Silik bir karaktere ve başkalarına bağımlı sosyal ilişkilere sahiptirler. Genel karakteristik özellikleri arasında başarısızlık karşısında boş bir gurur gösterme, süse ve giyime düşkünlük ve bilgiç tavırlar vardır. Damarlarına basıldığı zamanlarda öfke nöbeti geçirip tepinme, tükürme, küsme gibi çocuksal davranışlar gösterirler. Sınırdaki mental kapasiteye sahip kişilerin özellikleri bu şekilde olmakla birlikte IQ seviyesi 70 ile 80 arasında olan her insanı sınırdaki mental kapasite olarak değerlendirmek de doğru değildir. IQ seviyesi bu düzeyde olan bazı bireylerin algılamadaki kapasite düşüklüğü, işitme kusurları ya da alt kültürel gruplara mensup bir kişi olması sebebiyle de olabilir.²³⁸

Sınırdaki zeka geriliğine sahip olanlar ayırt etme gücü açısından değerlendirildiğinde bu güce sahip oldukları açıkça görülmektedir. Bu tip kişilerde arızı olan durum zeka yaşı itibarıyla normalin 1 ila 3 yaş altında olmalarıdır. Ayrıca normal ve yetişkin bir insanın sahip olduğu akli olgunluğa da tam olarak sahip değildirler. İslam hukuku açısından değerlendirildiğinde en açık olan durum bu

²³⁶ Özden, *Adli Psikiyatri*, 215.

²³⁷ Özden, *Adli Psikiyatri*, 214; Bazı kaynaklarda bu seviye 71-90 olarak belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilge, *Adli Tıp*, 128.

²³⁸ Özden, *Adli Psikiyatri*, 215.

kişilerin yaşlılarına göre 1 ila 3 yaş daha geç bir dönemde ayırt etme gücüne sahip olduklarıdır. Hukuki ve dini açıdan sorumlulukları da buna göre şekillenir.

Edâ ehliyetine sahip olma konusundaysa bu kişilerin İslam hukukuna göre hangi konumda değerlendirileceği hususu bazı soru işaretleri içermektedir. Bu kişilerin tam ehliyetli bir kişi olarak değerlendirilmesi çok makul gözükmemektedir. Çünkü bu kişiler, normal yetişkin bir insanın akli olgunluğuna sahip değildir ve bu nedenle danışmanlık ve denetime ihtiyaç duyarlar. Ehliyetin unsurları açısından değerlendirildiğinde bu kişilerde ilk şart olan ayırt etme gücü mevcuttur. Fiziki anlamda bulûğ ve bulûğun insana katması beklenen akli seviyeye de yaşlılarına göre daha geç bir dönemde de olsa sahip olmaktadır. Ancak bu kişiler, yukarıda da ifade edildiği gibi hayatları boyunca her zaman başka insanların desteğine ihtiyaç duyarlar. Sürekli başkalarına bağımlı bir sosyal ilişki içerisindeyler. Özellikle kendi menfaatlerine ya da zararlarına olabilecek durumları kestirme noktasında sorun yaşarlar. Bu kişiler incelendiğinde halk arasında çoğu kişi tarafından davranışları garipsenen ve bir anlam verilemeyen, halk tabiriyle saf olarak nitelendirilen kişilerdir. Kendi menfaatlerini korumaktan acizdirler. Bu nedenle her zaman yönlendirmeye, kandırılmaya ve özellikle de maddi açıdan istismara açıktırlar.²³⁹ Bu husus İslam hukukunda ehliyetin üçüncü şartı olan rüşdden yoksun olduklarını gösterir.

İslam hukukunda rüşd; malına sahip olan, onu boş yere veya ölçsüz harcamaktan uzak duran kimsenin durumunu ifade eder. Böyle bir kişiye reşid denir. Sefih ve reşid kavramları birbirinin zıddı iki durumu ifade eder.²⁴⁰ Sefih ise; “aklı başında ve temyiz kabiliyeti tam olmasına rağmen malı üzerinde akıl, mantık ve iktisadın gereklerine göre tasarrufta bulunmayan kişiye” denir.²⁴¹

İslam hukukunda kişi sadece bulûğa erince değil reşid olunca edâ ehliyetine bütünüyle sahip olur. Üzerinden vesâyet kalkar ve malı kendisine teslim edilir.²⁴² Yani bir çocuk bulûğ çağına girdiğinde malı kendisine hemen teslim edilmez. Eğer

²³⁹ Özden, *Adli Psikiyatri*, 219.

²⁴⁰ Mecelle mad. 946-947.

²⁴¹ Cürcânî, *et-Tarîfat*, 122; Benzer tanımlar için bk. Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 601; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 326; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 178; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 250; Atar, *Fıkıh Usulü*, 156;

²⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 157.

reşid olduğu anlaşılırsa malı kendisine teslim edilir.²⁴³ “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma (rüşd) görürseniz mallarını kendilerine hemen verin”²⁴⁴ şeklindeki ayet bu düzenlemenin hukuki kaynağını oluşturur.²⁴⁵

Sınırdaki zeka geriliğine sahip olanlara bakıldığında rüşdden yoksun olmaları onları sefih gibi değerlendirebilme imkanını sunmaktadır. Bunun için öncelikle mezheplerin sefahat hakkındaki görüşlerini tahlil etmek gerekir. Sefahat başlığında da işlendiği gibi Hanefiler’in tercih edilen görüşüne göre kişide sefahat vuku bulunduğu kişi kısıtlılık altına alınır. Hâkimin hükmü olmadan sefih üzerine kısıtlılık konulamaz ve kaldırılamaz.²⁴⁶ Hangi davranışların sefahat kapsamında değerlendirildiği hususundaysa mezheplerin görüşleri şu şekildedir;

Hanefiler’e göre malını şarkıcılara, oyunculara vermek, güvercin, horoz ve benzeri hayvanları yüksek fiyatla satın almak, malı, kumar ve benzeri şeyler gibi aklın ve şeriatın gerektirmediği yerlere harcamak, sefihin davranışları olarak kabul edilir. Ayrıca mali durumu el vermediği halde medrese, mescid, hastane ve benzeri binaları yaparak hayır yollarına sarf etmek de sefihlik sebebi olarak kabul edilmiştir.²⁴⁷ Kişi, namazı terk etmek ve benzeri sebeplerle fâsik ise bu durum rüşdüne engel olmaz. Ancak zina, kumar ve benzeri şeyler, malını kaybettirici fiiller olduğu için bu türden fasıklık sebebiyle kişi kısıtlılık altına alınır.²⁴⁸

Şâfiîler’e göre malı; kumar oynamak, içki içmek ya da zina yapmak gibi bedenine ve dinine zarar veren haram işlere sarf etmek sefihlik sebebidir.²⁴⁹ Ayrıca bilmeden fahiş fiyatla mal alıp satmak ve serveti bu şekilde ziyan etmek de sefihlik sebebi kabul edilmiştir. Ancak bunun bilerek yapılması yani satışlarda müsamaha göstermek sefihlik sayılmaz ve sadaka olarak kabul edilir. Ayrıca mescit, medrese, hastane, inşa etmek; yoksullara ve düşkünlere sadaka vermek ya da malın yiyecek,

²⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 157; Mecelle, mad. 981-982; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 187; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 291.

²⁴⁴ Nisâ, 4/6.

²⁴⁵ İbni Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid*, 3: 423; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 515.

²⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 159-163; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-uşûl fi şerhi Mirkâti’l-vüşûl*, 2: 438-439; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 331; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr ‘ale’l-Dürri’l-Muhtâr*, 9: 215-217; Mecelle mad. 958, 997; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1570.

²⁴⁷ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1570; Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300.

²⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 183-184; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1551.

²⁴⁹ Zeydan, *Fıkh Usulü*, 121; *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1573.

içecek ve giyecek gibi mübah olan şeylere harcanması; hatta bunu mali duruma uymayacak derecede yapılması sefihlik sayılmaz.²⁵⁰ Şâfiîler'e göre reşidlik için din ve mali idare bakımından uygunluğun zuhur etmesi gerekir. Dini bakımdan uygunluk kişinin büyük günah işlememesi ve küçük günahlarda ısrar etmemesi; mali bakımdan uygunluk ise savurganlığın olmaması ve haram olan şehvetlere mal harcanmaması ya da malın muamelede muhtemel olmayacak kadar fahiş bir satış veya satın alma işleminin vuku bulmamasıdır.²⁵¹

Mâlikîler'e göre sefeh, savurganlık yapmak ve malda iyi tasarrufta bulunmamaktır. Hanbelîler'e göreyse reşidlik, malda ve dinde doğruluktur. Yani kişi dininde fasık olur ancak malında savurganlık yapmazsa yine de sefih sayılır ve kısıtlılık altına alınır.²⁵²

Fakih ve usulcülerin çoğunluğuna bakıldığında malını sadece dinin yasakladığı yerlere harcayan değil aynı zamanda malını aklın gereklerine aykırı olarak tedbirsiz bir şekilde harcayan kişi de sefih olarak değerlendirilmiştir.²⁵³ Mezheplerin sefahat hakkındaki görüşleri tahlil edildikten sonra sefahatteki en temel arızı durumun, özellikle maddi konularda kişinin kendi menfaatine olanla olmayana ayırt edememe halinin olduğu görülmüştür. Her ne kadar sefahat sebeplerine farklı bakış açıları olsa da dört mezhebin de gayesi, kendisini maddi açıdan korumaktan aciz olan kişiyi hukuken korumaktır.²⁵⁴ Bu noktadan hareketle kendisinde edâ ehliyetinin şartlarından olan temyiz ve bulûğ bulunmasına karşın rüşdden yoksun olan sınırdaki zeka geriliğine sahip kimseler, İslam hukukuna göre sefih kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü bu kişilerde ehliyetin unsurlarından sadece rüşdün eksik olduğu görülmektedir. Bu kişileri hafif zihinsel engelliler gibi değerlendirmek onların ehliyetini aşırı sınırlayacağı gibi, tam ehliyetli kabul etmek de bu insanların hukuken mağdur edilmelerine sebep olacaktır.

Sınırdaki ve hafif derece zeka geriliği bulunan kişilerin zihinsel kapasiteleri ve entelektüel aktiviteleri dikkate alındığında her iki gurubun da ayırt etme gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayırt etme gücünün varlığı açısından bu kişiler ikinci

²⁵⁰ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1573-1574.

²⁵¹ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1554.

²⁵² Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1554, 1572.

²⁵³ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300.

²⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 168-169.

grup zihinsel engelliler olarak tasnif edilebilir. Hafif zeka geriliğine sahip olanlarda ayırt etme gücü ve bulûğ mevcut olmakla birlikte bu idrak normal insanların idraki gibi değildir. Sınırdaki zeka geriliğine sahip olanlarda ayırt etme gücü ve bulûğ şartlarına sahip olmakla birlikte edâ ehliyetinin üçüncü şartı olan rüşdden yoksundur.

Türk medeni hukuku açısından ise hafif ve sınırdaki zeka geriliğine sahip olanlar, ehliyet sahibi olarak kabul edilmekle birlikte bazı konularda kendilerine yasal danışman atanmasına; ceza hukukundaysa kısmi sorumluluk sahibi olduklarına hükmedilmiştir. Ancak bu hususlar hukukçular arasında tartışmalıdır.²⁵⁵

A. Vücûb/Hak Ehliyetinin Durumu

Birinci grup zihinsel engellilerde de ifade edildiği gibi vücûb ve hak ehliyetinin dayanak noktası her iki hukuka göre de insanlık sıfatıdır. Bu ehliyetin temelini hayatta olma özelliği teşkil eder ve bu nedenle her insan, hakikaten veya hükmen hayatta olduğu sürece vücûb ve hak ehliyetine sahiptir.²⁵⁶ Yani tüm insanlar gibi ikinci grup zihinsel engelliler de insanlık sıfatı gereği doğdukları an vücûb ve hak ehliyetine sahip olmaktadır.

B. Edâ/Fiil Ehliyetinin Durumu

Hafif zihinsel engelliler İslam hukukuna göre ma'tûh hükmünde kabul edilirse bu kişilerin ehliyeti eksik edâ ehliyeti olur.²⁵⁷ Sınırdaki zihinsel engelliler sefih hükmünde kabul edildiğinde, onlar için de aynı durum söz konusudur.²⁵⁸

Türk medeni hukukuna göre de ikinci grup zihinsel engelliler mümeyyiz mahcur kabul edilir ve bu kişiler tam bir fiil ehliyetine sahip değildir.²⁵⁹ Bu nedenle kanuni temsilcilerinin rızaları olmadıkça bizzat kendi tasarrufları ile iltizam

²⁵⁵ Özden, *Adli Psikiyatri*, 219-220.

²⁵⁶ İslam hukuku için bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 333; Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, 58; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, 250; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 285; Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, 155; Türk medeni hukuku için bk. Aslan, *Hukuka Giriş*, 121.

²⁵⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 200; Mecelle mad. 957; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkıh*, 137; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 102-103; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293-294.

²⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Mecelle mad. 958; 990.

²⁵⁹ Özden, *Adli Psikiyatri*, 219-220.

edemezler. Ancak ivassız iktisapta ve şahsa merbut hakları kullanmakta bu rızaya muhtaç değildirler.²⁶⁰

İkinci grup zihinsel engellilerin edâ ehliyeti; hukuki işlem, haksız fiilden sorumlu olma dava, ceza ve ibadet ehliyeti açısından şu şekildedir.

1. Hukuki İşlem Ehliyeti

İkinci grup zihinsel engellilerin hukuki işlem ehliyetinin üç açıdan incelenmesi mümkündür. Birincisi veli veya vasînin onayına bağlı işlemler, ikincisi bizatihi yapabilecekleri işlemler, üçüncüsü ise asla yapamayacakları işlemlerdir. İkinci grup zihinsel engellilerin hukuki işlem ehliyeti bu üç başlık altında toplanabilir.

a. Veli veya Vasînin Onayına Bağlı İşlemler

1) Mal Varlığına Etki Eden İşlemler

İslam hukukuna göre kâr ve zarar ihtimali bulunan tasarruflar konusunda mat'uh olan kimsenin durumu mümeyyiz çocuk gibi kabul edilmiştir.²⁶¹ Bu nedenle hafif zihinsel engellilerin kâr veya zarar getirmesi muhtemel olan alışveriş, kira gibi mali işlemlerinin, veli veya vasînin onayına bağlı olduğu söylenebilir.²⁶² Şafiîler'e göre mümeyyiz olsa da olmasa da çocuğun bütün mali tasarrufları geçersiz kabul edilmiş,²⁶³ Hanbelîler'e göreyse velinin izin vermesi durumunda mümeyyizin tasarrufları geçerli sayılmıştır.²⁶⁴

Bu durumda Hanefîler'e göre hafif zihinsel engellilerin, kâr ve zarar ihtimali taşıyan türden mali tasarrufları sahih olarak vuku bulur. Çünkü bu kişiler, eksik olsa

²⁶⁰ Aslan, *Hukuka Giriş*, 129.

²⁶¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyîye*, 10: 327; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 200; Mecelle, mad. 978; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 172; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkıh*, 137; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1569; Bardakoğlu, "Ehliyet" *DİA*, 10: 536; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 150; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 16; Bardakoğlu, "Vesâyet" *DİA*, 43: 67.

²⁶² Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Merginânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, (Beyrut: y.e.y. t.y.), 3: 292; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyîye*, 10: 327, 477; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 202, 253; Mecelle, mad. 967; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 170; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1565; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 98; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298; Ebü Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 15.

²⁶³ Şâfiî, *el-Ümm*, 2: 223.

²⁶⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4: 272; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî (ö. 1051/1641), *Keşşâfü'l-Kınâ an Metni'l-İknâ*, (Beyrut: y.e.y. 1402), 2: 442-443.

da asıl itibariyle edâ ehliyetine sahiptir.²⁶⁵ Ancak bu tasarruflar eksik edâ ehliyeti gereği velinin onayına bağlı olarak askıda gerçekleşir.²⁶⁶ Velinin izin vermesi durumunda da hafif zihinsel engellinin ehliyetindeki eksiklik tamamlanır ve tasarruf, tam ehliyetli bir kişi tarafından yapılan bir işlem gibi geçerli olur.²⁶⁷ Veli bu izninde tamamen serbest değildir. Örneğin fahiş bir aldatma veya aldanma söz konusu olduğu takdirde, veli böyle bir işlemi onaylayamaz. Velinin izni tasarruftan önce umumi bir izin şeklinde olabileceği gibi, tasarruftan sonra muayyen olarak o işlem için de verilmiş olabilir. Tasarruftan sonra iznin verilmesi halinde işlem, bu iznin verildiği ana kadar askıda yani mevkuftur. Onaydan sonra geçerli hale gelir. İzin verilmemesi halinde bu işlemler, kısıtlılık yani hacir altındadır²⁶⁸ ve bunlara mahcur denir. İzin verilenlerse me'zûn olarak adlandırılır.²⁶⁹

İslam hukukuna göre bu tip işlemleri onaylaması geçerli olan veli, mali alandaki velidir. Baba veya onun tayin ettiği vasî mevcut olmakla birlikte engellinin hukuki işlemini onaylamaktan kaçınırlarsa hâkim bu işlemi onaylayabilir.²⁷⁰

Sınırdaki zihinsel engelli olanlar ise daha önce de zikredildiği gibi İslam hukukuna göre sefih hükmünde kabul edilebilir. Sefihin kısıtlanmadan önceki tasarrufları tam ehliyetli insanlar gibi geçerlidir.²⁷¹ Kısıtlanmadan sonraysa sefihin feshedilebilir türden tasarrufları hem kâr hem de zarar ihtimali taşıyan mali tasarruflarsa, mümeyyiz çocuğun tasarruflarında olduğu gibi veli veya vasîsinin onayına bağlıdır.²⁷² Yani sınırdaki zihinsel engellilerin feshedilebilir türden tasarrufları, kâr ve zarar ihtimali taşıyan tasarruflarsa, hafif zihinsel engellilerde olduğu gibi veli veya vasînin onayına bağlı olarak gerçekleşir.

²⁶⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1565; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

²⁶⁶ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 327, 485; Mecelle mad. 990; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

²⁶⁷ Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 327, 485; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 98; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

²⁶⁸ Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 327; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 186; Apaydın, "Hacir" *DİA*, 14: 513.

²⁶⁹ Mecelle, mad. 967-969; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 186.

²⁷⁰ Mecelle, mad. 975; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1566.

²⁷¹ Mecelle mad. 991.

²⁷² İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Mecelle mad. 990; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 121; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570-1571; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300-301; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 295; Atar, *Fıkıh Usulü*, 157.

Türk Medeni Kanunu'na göre; "Ayırt etme gücüne sahip küçükler ve kısıtlılar, yasal temsilcilerinin rızası olmadıkça kendi işlemleriyle borç altına giremezler. Karşılıksız kazanmada ve kişiye sıkı sıkıya bağlı hakları kullanmada bu rıza gerekli değildir."²⁷³ Kanuna göre sınırlı ehliyetsizlerin yani ikinci grup zihinsel engellilerin, alışveriş, kira ve diğer mali tasarrufları yasal temsilcinin onayına bağlanmıştır.²⁷⁴ Aynı zamanda yasal temsilci de bu işlemleri onlar adına yapabilir.²⁷⁵ Yasal temsilciler, İslam hukukunda olduğu gibi veli veya vasilerdir.²⁷⁶ Yine İslam hukukunda olduğu gibi yasal temsilci rızasını hukuki işlem yapılmadan önce verebileceği gibi, işlem yapıldıktan sonra da açıklayabilir. Böyle bir işlem icazetin verildiği an değil yapıldığı andan itibaren geçerlidir.²⁷⁷ Yasal temsilcinin rıza beyanı tek taraflı bir irade beyanıdır.²⁷⁸ Bu irade beyanı, açık (sarih) veya örtülü (zımnî) şekilde olabilir.²⁷⁹

İkinci grup zihinsel engelli bir kişi yasal temsilcisinin rızası olmadan kendisini borç altına sokan işlemleri yaparsa kanunen bu işlemlerde tek taraflı bağlamazlık söz konusudur. Yani karşı taraf işlemle bağılyken engelli kişi işlemle bağı değildir.²⁸⁰ Karşı tarafın kendisi ya da başvurusu üzerine hâkim tarafından, yasal temsilciye iradesini açıklaması için belli bir süre verilir. İşlem bu süre içinde onanmazsa, karşı taraf işlemle bağı olmaktan kurtulur.²⁸¹ Ancak akdi yapan taraf icazet verilmeden önce rızanın mevcut olmadığını bilmiyorsa dilerse yasal temsilci icazet beyanında bulunana kadar akitten vazgeçebilir. İcazetin verilmemesi durumunda işlem yapıldığı andan itibaren geçersiz sayılır. Ve edimlerin iade edilmesi gerekir. Ayrıca ikinci grup zihinsel engelli için sebepsiz bir zenginleşme söz konusu ise bunu iade etmesi gerekir.²⁸²

²⁷³ TMK mad. 16.

²⁷⁴ TMK mad. 451; Aslan, *Hukuka Giriş*, 129; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 132; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 266.

²⁷⁵ Aslan, *Hukuka Giriş*, 129; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 266.

²⁷⁶ Aslan, *Hukuka Giriş*, 129; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 132; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 266.

²⁷⁷ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 266-267.

²⁷⁸ Aslan, *Hukuka Giriş*, 129; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 132; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 267.

²⁷⁹ TMK mad. 451.

²⁸⁰ Aslan, *Hukuka Giriş*, 129; Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 132; Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 267.

²⁸¹ TMK mad. 451.

²⁸² Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 267-268.

2) Statü İşlemleri

Temyiz gücü bulunan hafif zihinsel engelli kişilerin, İslam hukukuna göre kendi irade beyanlarıyla evlenmeleri mümkündür. Ancak diğer işlemlerde olduğu gibi bu tasarrufları da mevkuftur ve veli tarafından onaylanırsa nâfiz olur.²⁸³

Türk Medeni Kanunu'na göre de kısıtlıların yasal temsilcilerinin izni olmadan evlenmeleri mümkün değildir.²⁸⁴

b. Bizatihi Yapabilecekleri İşlemler

1) Mal Varlığına Etki Eden İşlemler

İslam hukukuna göre hafif zihinsel engellinin; hibe, sadaka ve yapılan vasiyeti kabul etmek gibi sadece yararına olan işlemlerinin veli veya vasînin iznine bağlı olmaksızın geçerli olduğu söylenebilir.²⁸⁵ Çünkü İslam hukukunda mat'uh olan kimsenin bu türden tasarrufları bizzat yapabileceği kabul edilmiştir.²⁸⁶ Örneğin bir babanın hafif zihinsel engelli çocuğuna hibe etmesi doğrudan geçerli kabul edilir.²⁸⁷ Hafif zihinsel engellinin bu türden tasarrufları icap ve kabule ihtiyaç duymadığı gibi kimsenin iznine de ihtiyaç duymaz.²⁸⁸ İslam hukukuna göre bu türden tasarrufların geçerli sayılması, ma'tûhun dolayısıyla da hafif zihinsel engellinin mümeyyiz çocukta olduğu gibi bu tasarruflardan sadece menfaat sağlamasıyla alakalı bir durumdur.²⁸⁹

Sınırdaki zihinsel engelliler için de aynı durum söz konusudur. Çünkü İslam hukukunda sefihin kendisine tamamen faydalı olan tasarrufları sahih ve geçerli

²⁸³ Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, 3: 292; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 327, 477; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 2, 73; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298.

²⁸⁴ TMK mad. 127.

²⁸⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 328, 477; Mecelle, mad. 967; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 170; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1565; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

²⁸⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Mecelle, mad. 978; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 172; Bardakoğlu, "Ehliyet" *DİA*, 10: 536; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1569; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 150; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 16; Bardakoğlu, "Vesâyet" *DİA*, 43: 67.

²⁸⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 323.

²⁸⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 477; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 170; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

²⁸⁹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 97.

kabul edilmiştir.²⁹⁰ Bu tasarrufların geçerliliği veli veya vasînin onayına ihtiyaç duymaz.²⁹¹ Ancak mümeyyiz çocuktan veya ma'tûhtan farklı olarak sefih; nikâh, talâk (boşama) ve köle âzâdı²⁹² ile hadd ve kısas ikrarı²⁹³ gibi işlemleri kendi başına yapabilir. Çünkü bunlar feshe muhtemel olmayan ve ciddiyetsizliğin de iptal etmediği tasarruflardır. Bu tür işlemler bâliğ olan sefih tarafından yapılırsa geçerlidir. Örneğin sefih evlenirse evlenme akdi gerçekleşir. Ancak mehir²⁹⁴ konusunda fazla bir mehir öderse bu geçerli değildir. Sadece mehr-i misli ödemek zorundadır.²⁹⁵ Sefihin vasiyeti de geçerlidir. Ancak üçte biri aşmamak kaydıyla geçerli olur ve bunun hayır işlerine yönelik bir vasiyet olması gerekir. Daha önce zikredilmiş olan sefeh nitelikleri arasından bir işin ya da bunlara benzer türden şeylerin vasiyet edilmesi halinde bu işlem geçerli değildir.²⁹⁶

İslam hukukunda sefih, şer'î emirlere muhatap olduğundan dolayı, tasarruf ehliyetine sahip kimselerden kabul edilmiş ancak mali tasarruflar konusunda mümeyyiz çocuk gibi hüküm görmüştür. Yani sefihin kısıtlılığı sadece mali hukuki işlemler açısındandır. Ancak mali bir işlem olmasına rağmen köle âzâdı bundan istisnadır. Ayrıca nikâh ve boşama ile hadd ve kısas ikrarı gibi işlemlerde sefih ehliyetli bir kişi olarak hüküm görür. Ancak nikâhtaki ve boşamadaki mali işlemler açısından yine mümeyyiz çocuk gibidir.²⁹⁷ Ayrıca sebepleri tahakkuk ettiğinde kısıtlılık altındaki sefihin bu sebeplere binaen kul haklarını ödemesi gerekir. Eşinin, çocuklarının ve yakınlarının nafakaları da böyledir. Çünkü sefih olması kul

²⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Mecelle mad. 990; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 121; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570-1571; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300-301; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 295; Atar, *Fıkıh Usulü*, 157.

²⁹¹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 121; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300-301; Atar, *Fıkıh Usulü*, 157.

²⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 166; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 116; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 330; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 121; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570-1571.

²⁹³ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 116.

²⁹⁴ İslam hukukunda evlenirken erkeğin kadına hediye mahiyetinde verdiği meblağ veya mal mehir olarak adlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* 1, 338-340.

²⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 169; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 116-117; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 353-354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 330; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 121; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570-1571; Atar, *Fıkıh Usulü*, 157.

²⁹⁶ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 116-117; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 330, 342; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 121; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570-1571.

²⁹⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 116-117; Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye*, 10: 339; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 295.

haklarını ödemesine mâni olmaz. Zira eşin ve çocukların nafakaları aslî ihtiyaçlardandır.²⁹⁸ Sınırdaki zihinsel engelli bir kişi için de aynı durumlar söz konusudur. Böyle bir kişi şayet maddi durumu el veriyorsa eşinin, çocuklarının ve yakınlarının nafakalarını ödemek zorundadır.

Sonuç olarak sınırdaki zihinsel engelli bir kişinin hafif zihinsel engelliden farklı olarak nikâh, boşama ve köle âzâdı ile hadd ve kısas ikrarı gibi feshe muhtemel olmayan tasarrufları kendi başına yapması mümkündür. Ancak bu işlemlerle alakalı olsa bile mali tasarruflarında yine kısıtlılık altındadır ve ma'tûh hükmünde sayılan hafif zihinsel engelli gibidir.

Türk medeni hukukuna göre de sınırlı ehliyetsizler, kendilerini borç altına sokmayan onlara sadece menfaat sağlayan işlemleri yasal temsilcilerinin rızası olmadan kendi başlarına yapabilirler. Karşılıksız kazanımlar (ivazsız iktisaplar) adı verilen hiçbir yükümlülük getirmeyen, bir karşılığı olmaksızın sadece menfaat sağlayan iktisaplar buna örnektir.²⁹⁹ Yani ikinci grup zihinsel engelli bir kişi kendisine yükümlülük yüklemeyen, sadece menfaat sağlayan işlemleri kendi başına yapabilir. Örneğin kendisine yapılan bağışlamayı karşılıksız kazanım olduğu için kendi başına kabul edebilir.³⁰⁰ Ancak bağışlananın yükümlü bağışlama olmaması gerekir.³⁰¹ Aynı zamanda kanuna göre; “Bağışlananın yasal temsilcisi bu kişinin bağışlamayı kabulünü yasaklar veya bağışlanan şeyin geri verilmesini emrederse, bağışlama ortadan kalkar.”³⁰²

Türk Medeni Kanunu'na göre; kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar³⁰³ konusunda sınırlı ehliyetsizler bizzat fiil ehliyetine sahiptir.³⁰⁴ Bu hakları bizzat kullanırlar ve yasal temsilcileri onlar adına bu hakları kullanamaz.³⁰⁵ Yani ikinci grup zihinsel

²⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 171; Mevsîlî, *el-İhtiyar*, 2: 118; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 339; Mecelle mad. 992; Atar, *Fıkıh Usulü*, 157.

²⁹⁹ TMK mad. 16.

³⁰⁰ TBK mad. 287.

³⁰¹ TBK mad. 291.

³⁰² TBK mad. 287.

³⁰³ Bizzat hak sahibi tarafından kullanılabilen, ölümle sona eren, sağlıkta başkalarına devredilemeyen haklardır. Örneğin ergin kılınmayı talep etme, nişanı bozma, tanıma yapma, boşanma ve babalık davası açma hakkı gibi haklar.

³⁰⁴ TMK mad. 16.

³⁰⁵ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 134.

engellilerin bu hakları bizzat kendileri tarafından kullanılabilir ve başkası bu hakları onlar adına kullanamaz.

İslam hukukuna göre “Yetim çocukları evlenme çağına gelinceye kadar deneyin”³⁰⁶ meâlindeki ayetten hareketle³⁰⁷ çocuğa, velisi, vasîsi veya hâkim tarafından,³⁰⁸ ma’ûhaysa babası, vasîsi ve dedesi tarafından³⁰⁹ herhangi bir işlem için örneğin ticaret yapması konusunda genel bir izin verilebilir. Böyle bir durumda bu kişilerin izin verilen alandaki tüm tasarrufları geçerli olur.³¹⁰ Yani İslam hukukuna göre hafif zihinsel engelli olan kişilere baba, dede veya vasî tarafından ticaret izninin verilmesi mümkündür. Ayrıca bu kişiler kendi malından kendi şahsı için tasarrufta bulunup kullanabilir. Örneğin yemek için bir yiyecek, giymek için bir giyecek satın alabilir. Bu izin sayılmaz ve bir istihdamı ifade eder.³¹¹

İslam hukukunda bu tasarruf izni, veli tarafından verilebileceği gibi vasî tarafından da verilebilir. Böyle bir kişiye izin verilmiş manasında me’zûn denilir. Ayrıca verilen izin açık yani sarîh bir şekilde olabileceği gibi zımnî yani delalet yoluyla da olabilir. Örneğin velinin kısıtlıyı alış verişte görüp bir şey dememesi zımnî bir onaylamadır.³¹² Velinin çocuğa bir kayıt koyarak yani sadece belli bir işi yapması karşılığında verdiği izin genel izin sayılır ve bu şart geçersizdir. Kendisine ticaret izni verilen çocuk ticaretin gerektirdiği kira, rehin, iğreti, sipariş gibi tüm işlemleri yapabilir. Bunun yanı sıra işçi olarak da çalışabilir.³¹³ Ticaret izni sadece yarar ve zarar ihtimali bulunan tasarruflarda hacri kaldırır. Hacrin bütün tasarruflar açısından kalkması ise bulûğla olur. Yani izin verilen kişi evlilik, köle âzâdı, borç verme, bağış, hibe ve kefil olma gibi işlemleri yapamaz. Ticaret veya çalışma izninin dışında tüm hukuki işlemler açısından durumu daha önce açıklandığı gibi

³⁰⁶ En-Nisâ 4/6.

³⁰⁷ Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 515.

³⁰⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 360, 477; Mecelle, mad. 968; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 98; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

³⁰⁹ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 482.

³¹⁰ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 477; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 98; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

³¹¹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 121.

³¹² Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 120; Mecelle, mad. 971; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 98; Apaydın, “Hacir” *DİA*, 14: 515.

³¹³ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 121; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 479; Mecelle, mad. 970, 972.

kısıtlılık altındadır.³¹⁴ Veli tarafından verilen izin daha sonra yine veli tarafından kaldırılabilir.³¹⁵

Türk Medeni Kanunu'na göre de sınırlı ehliyetsizler, yönetimi kendilerine bırakılmış olan mallarla (serbest mallarla) ilgili hukuki işlemleri kendi başlarına yapabilirler. Medeni kanuna göre; “Vesâyet altındaki kişi, kendi tasarrufuna bırakılmış olan mallar ile vasînin izniyle çalışarak kazandığı malları serbestçe yönetir ve kullanır.”³¹⁶ Ayrıca kanun “ana ve baba tarafından bir meslek veya sanat ile uğraşması için çocuğa kendi malından verilen kısmın veya kendi kişisel kazancının yönetimini ve bunlardan yararlanma hakkını” da çocuğa tanımıştır.³¹⁷ Aynı şekilde ayırt etme gücüne sahip kısıtlılar (mümeyyiz mahcurlar) için de aynı hak tanınmıştır.³¹⁸ Velâyet altındakiler için bu yetki anne ve baba tarafından,³¹⁹ vesâyet altındakiler içinse vesâyet makamının izni alınarak vasî tarafından verilir.³²⁰ Yani medeni kanuna göre vesâyet altında bulunan hafif zihinsel engelli kişilere İslam hukukunda olduğu gibi çalışma hakkı verilebilir. Çalışıp kazandıkları ya da kendilerine bırakılan mallar üzerindeki tasarruf hakkı da bu kişilere aittir.

2) Yetki İşlemleri

Hanefiler'e göre hem mümeyyiz çocukla³²¹ mat'ûhun hem de sefihin³²² başkası tarafından vekil tayin edilmesi sahih görülmüştür. Bu nedenle hem hafif zihinsel engellilerin hem de sınırdaki zihinsel engellilerin kendi adına yaptığı işlemler konusunda sınırlı olmasına rağmen başkası adına vekaleten her türlü işlemi yapabileceği söylenebilir. Çünkü başkası adına yaptığı işlemlerin olumsuz dahi olsa sonuçları bu kişilere bir zarar vermez.³²³

Başkasına vekalet verme hususunda ise İslam hukukuna göre mümeyyiz çocuğun kendisine tamamen zararı olan tasarruflarda vekalet vermesi mümkün

³¹⁴ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 122.

³¹⁵ Mecelle, mad. 973.

³¹⁶ TMK mad. 455.

³¹⁷ TMK mad. 359.

³¹⁸ TMK mad. 453, 455.

³¹⁹ TMK mad. 359.

³²⁰ TMK mad. 453.

³²¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 277; Mecelle mad. 1458.

³²² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 277.

³²³ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 33; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 244.

değildir. Yararına olan tasarruflardaysa vekalet vermesi mümkün görülmüşken, hem yarar hem de zarar ihtiva eden türden olan tasarruflarında, velisi tarafından izinli olması durumunda vekalet verebileceği hükme bağlanmıştır.³²⁴ Bu nedenle hafif zihinsel engelliler ya da sınırdaki zihinsel engelliler bu şartlara bağlı kalarak vekalet verebilirler.

Türk medeni hukukuna göre de sınırlı ehliyetsiz bir kişi yasal temsilcisinin rızası olmadan yapamayacağı hukuki işlemleri başkasının vekili olarak yapabilir. Sınırlı ehliyetsizin yapacağı işlemler müvekkilini bağlayacağı için kanun koyucu İslam hukukunda olduğu gibi sınırlı ehliyetsizi koruma ihtiyacı duymamıştır.³²⁵ Sınırlı ehliyetsiz şayet temsil yetkisinin sınırlarını aşarsa TMK 452'ye³²⁶ göre sorumlu olur. Örneğin ayırt etme gücüne sahip yani mümeyyiz çocuk anne ve babasının rızasıyla aile adına hukuki bir işlem yapabilir.³²⁷ Görüldüğü üzere ayırt etme gücüne sahip olan ikinci grup zihinsel engellilerin yetki işlemleri hususunda hüküm İslam hukukunda olduğu gibidir. Bu kişiler kendi başlarına yapamayacakları işlemlerde bile bir başkasına vekil olabilirler.

c. Asla Yapamayacakları İşlemler

1) Mal Varlığına Etki Eden İşlemler

İslam hukukuna göre ma'tûhun tasarrufları mümeyyiz çocuk gibi kabul edilmiş,³²⁸ ve boşama, itak (köle âzâdı), borç, sadaka, hibe, vakıf, âriyet³²⁹ ve borca

³²⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8: 242.

³²⁵ Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 269.

³²⁶ Bu maddeye göre; “vasînin onamadığı işlemlerde taraflardan her biri verdiğini geri isteyebilir. Ancak, vesâyet altındaki kişi, sadece kendi menfaatine harcanan veya geri isteme zamanında malvarlığında mevcut olan zenginleşme tutarıyla ya da iyiniyetli olmaksızın elden çıkarmış olduğu miktarla sorumludur. Vesâyet altındaki kişi, fiil ehliyetine sahip olduğu hususunda diğer tarafı yanıltmış ise, onun bu yüzden uğradığı zarardan sorumlu olur.”

³²⁷ TMK mad. 344.

³²⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Mecelle, mad. 978; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 172; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkıh*, 137; Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, 10: 536; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1569; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 150; Apaydın “Velâyet” *DİA*, 43: 16; Bardakoğlu, “Vesâyet” *DİA*, 43: 67.

³²⁹ Âriyet veya iâre, Hanefî ve Mâlikîler'e göre dönülmesi kabil olmak üzere menfaati karşılıksız olarak başkasına devredilen maldır. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise menfaat mülkiyeti değil, intifa hakkı devredilen maldır. Âriyet hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mevsilî, *el-İhtiyar*, 3: 68; *Mülteka'l-Ebhur*, 320; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8: 473; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 3, 273; Beşir Gözübenli “Âriyet” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 379.

kefâlet³³⁰ gibi tamamen zararına olan işlemlerinin geçersiz olduğu belirtilmiştir. Bu türden tasarrufların veli veya vasî onaylasa bile geçerli olmalarına imkan yoktur. Asıl itibariyle akd olunmamış yani vücut bulmamış kabul edilirler. Veli veya vasî de onun adına bu işlemleri yapamaz.³³¹ Hanbelîler'e göre de aynı durum söz konusudur.³³² Bu hükümlerden hareketle hahif zihinsel engelli bir kişinin tamamen zararına olan bu türden tasarrufları yapması mümkün değildir. Bu tasarruflar onun velisi tarafından da yapılamaz.

Sınırdaki zihinsel engelli bir kişinin de kendisine tamamen zararı olan borç sadaka, hibe, vakıf, âriyet ve borca kefâlet gibi işlemleri yapması mümkün değildir. Çünkü İslam hukukunda sefihinin tamamen zararına olan bu türden tasarrufları geçersiz sayılmıştır.³³³ Ancak sefih, daha önce de zikredildiği gibi mümeyyiz çocuktan farklı olarak talâk (boşama) ve köle âzâdı işlemlerini kendi başına yapabilir. Bu nedenle sınırdaki zihinsel engelli bir kişi hafif zihinsel engelliden farklı olarak nikah, boşama ve köle azâdı işlemlerini bizzat kendisi yapabilir. Bu işlemler konusunda kısıtlı değildir. Ancak bu işlemlerle alakalı mali tasarruflarda yine hafif zihinsel engelli gibi kısıtlıdır.³³⁴

Türk medeni hukukuna göre de sınırlı ehliyetsizler bazı hukuki işlemleri yasal temsilcileri onay vermiş olsa da asla yapamaz. Hatta İslam hukukundaki gibi yasal temsilcilerin yani veli veya vasînin dahi bu işlemleri onlar adına yapması mümkün değildir. Bunlara yasak işlemler denir.³³⁵ Bu işlemler yapılması halinde hükümsüz yani batıldır. Kanunda bunlar; kefil olmak, vakıf kurmak ve önemli bağışlarda bulunmak şeklinde sıralanmıştır.³³⁶ Yani bu işlemleri kendisine yasal

³³⁰ Kefâlet, bir şeyin istenmesi hususunda kefilin zimmetini asilin zimmetine katmaktır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 200; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 3, 267.

³³¹ Merginânî, *el-Hidâye*, 3: 247; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 358-359; Komisyon, *Fetâvâyı Hindiyeye*, 10: 328, 477; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 253; Mecelle, mad. 967; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 170; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 98; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1565; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 298; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 288; Atar, *Fıkıh Usulü*, 149.

³³² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5: 663.

³³³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Mecelle mad. 990; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300-301; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 295; Atar, *Fıkıh Usulü*, 157.

³³⁴ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 116; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 121; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1570-1571; Atar, *Fıkıh Usulü*, 157.

³³⁵ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 134.

³³⁶ TMK mad. 449.

danışman atanan ikinci grup zihinsel engellilerin ne bizzat kendilerinin ne de onlar adına yasal danışmanlarının yapmaları mümkün değildir.

Hem İslam hukukuna hem de Türk medeni hukukuna göre ikinci grup zihinsel engellilerin sırf zararına olan türden tasarrufları geçersizdir. Yani hüküm her iki hukukta da aynıdır. Ancak kabul edilen tasarruflar arasında farklılıklar vardır. İslam hukuku bu türden tasarruflara yani kişiye tamamen zararlı olan tasarruflara âriyet, köle âzâdı, borç ve boşama tasarruflarını da ekler. Boşamanın bu türden tasarruflar içinde sayılması, İslam hukukunun kişiye de boşama yetkisi vermesi sebebiyledir. Türk Medeni Kanunu'ysa boşama yetkisini sadece mahkemeye tanımıştır.³³⁷ Itak yani köle âzâd etme için de aynı şey söz konusudur ve bu işlem İslam hukukunda mümkündür. Türk medeni hukukunda ise kölelik gibi bir müessese bulunmadığından böyle bir hukuki işlem de söz konusu değildir. İslam hukukuna göre hafif zihinsel engelli, boşama ve köle âzâdı işlemlerini asla yapamazken, sınırda zihinsel engelli bir kişi, bu işlemleri bizzat kendisi yapabilir.

2) Ölüme Bağlı Hukuki İşlemler

İslam hukukunda Hanefîler, vasiyet için bulûğ şartını ileri sürmüştür.³³⁸ Ebû Hanîfe'ye ve Hanefîler'e göre vasiyet, mükellef olan büyükler için sevap kazansınlar diye meşru kılınmıştır. Çocuk şer'an mükellef olmadığından, onun sevaba ihtiyacı yoktur. Üstelik çocuğun yapacağı vasiyet veresesine de zarar verir. Bu nedenle çocuğun vasiyeti geçersizdir.³³⁹ Bu hükümlerden hareketle hafif zihinsel engelli bir kişinin vasiyetinin geçerli olmayacağı söylenebilir. İmam Mâlik'e göreyse mümeyyiz çocuğun vasiyeti geçerlidir.³⁴⁰ Sefih hükmünde kabul edilen sınırda zihinsel engellilerin vasiyeti de Hanefîler'e göre daha önce zikredildiği gibi belli şartlarla geçerli kabul edilmiştir.³⁴¹ Malikîler'e göre de sefih vasiyeti geçerlidir.³⁴²

³³⁷ TMK mad. 168.

³³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 168; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 185-186.

³³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6: 165; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1571.

³⁴⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, 4: 119.

³⁴¹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 116-117; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 330, 342; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Zeydan, *Fıkh Usulü*, 121; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1570-1571.

³⁴² İbni Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, 3: 426; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1573.

Türk Medeni Kanunu'na göre vasiyet için ayırt etme gücü ve onbeş yaşının doldurulması şart koşulmuştur.³⁴³ Kanuna göre hafif zihinsel engellilerin vasiyette bulunması mümkün değilken, sınırda zihinsel engellilerin yaş şartını sağlamaları durumunda vasiyette bulunmaları mümkündür.

Sonuç olarak ikinci grup zihinsel engellilerin hukuki işlemleri değerlendirildiğinde mat'ûh hükmünde kabul edilmesi mümkün olan hafif zihinsel engellilerin Hanefiler'e göre tamamen faydasına olan, ona bir borç yüklemeyen tasarrufları veli veya vasînin onayına ihtiyaç olmadan geçerlidir. Sırf zararına olan tasarrufları ise geçersizdir ve bu işlemler veli ya da vasî tarafından bile onaylanamaz. Kâr ve zarar ihtimali olan tasarruflarıysa velinin iznine bağlı olarak gerçekleşir. Sefih hükmünde sayılabilecek olan sınırda zihinsel engellilerin tasarruflarıysa feshe muhtemel tasarruflar olması durumunda mümeyyiz çocuğun tasarrufları gibidir. Feshe muhtemel olmayan nikâh, talâk, köle âzâdı, hadd ve kısas ikrarı gibi işlemleriye bizzat kimsenin onayına ihtiyaç duymadan yapılabilir.

Türk medeni hukukuna göre de bu ayırım Hanefî fıkında olduğu gibidir. İkinci grup zihinsel engelliye sırf fayda sağlayan tasarruflar geçerlidir ve veli ya da vasî onayına bağlı değildir. Hem kâr hem de zarar içeren tasarruflar ise velî veya vasînin onayına bağlı olan askıda işlemlerdir. Tamamen kişinin zararına olan işlemlerse her iki hukuka göre de geçersizdir ve bunların veli ya da vasî tarafından onaylanması mümkün değildir. İslam hukukuyla Türk medeni hukuku arasındaki fark, zararlı kabul edilen işlemler konusundadır. İslam hukukunda boşama, zararlı tasarruflar içinde kabul edilmiş ve eksik edâ ehliyetine sahip kişilerin asla yapamayacağı işlemlerden sayılmışken, medeni kanunda boşama yetkisi yalnızca mahkemeye tanınmıştır.³⁴⁴ Itak yani köle âzâdıysa İslam hukukuna özgü bir işlemdir ve Türk medeni hukukunda bir karşılığı yoktur. Diğer farklar ise âriyet ve borç konusundadır. Türk medeni hukukuna göre bunlar mümkün, İslam hukukuna göre vasiyet için ayırt etme gücü ve onbeş yaşının doldurulması şart koşulmuştur.³⁴³ Kanuna göre hafif zihinsel engellilerin vasiyette bulunması mümkün değilken, sınırda zihinsel engellilerin yaş şartını sağlamaları durumunda vasiyette bulunmaları mümkündür.

³⁴³ TMK mad. 502.

³⁴⁴ TMK mad. 168.

2. Haksız Fiilden Sorumlu Olma Ehliyeti

İslam hukukuna göre daha önce de işlendiği gibi doğrudan zarar veren haksız fiillerde illiyet yeterli görülüp kusur şartı aranmamış (kusursuz sorumluluk), sebebiyet yoluyla haksız fiillerdeyse kusur şartı ileri sürülmüştür.³⁴⁵

a. Doğrudan (Mübaşeretten) Haksız Fiiller

İslam hukukuna göre hem ma'tûh³⁴⁶ hem de sefih³⁴⁷ doğrudan haksız fiillerinden sorumlu kabul edilmiştir. Bu nedenle hafif zihinsel engelliler ve sınırdaki zihinsel engelliler doğrudan haksız fiillerinden sorumludur.

Ancak hafif zihinsel engellilerde dört durum bundan istisnadır. Hafif zihinsel engelli bir kişiye bir borç, emanet veya bir iğreti verilir de bu kişi onu harcar veya telef ederse tazminle sorumlu olmaz. Ancak velinin yanına emanet bırakılan bir şeyin telef edilmesi durumunda tazmin yükümlüğü vardır. Hafif zihinsel engelli bir kişiye satılan bir şeyin onun tarafından zayi edilmesi durumunda da tazmin yükümlülüğü yoktur.³⁴⁸

Sınırdaki zihinsel engelli bir kişi içinse bu istisnalar söz konusu değildir. Çünkü İslam hukukunda bâliğ olan sefih ehliyet sahibi kabul edilmiştir ve kısıtlılığı sadece mali tasarruflar açısından dır.³⁴⁹

Türk Medeni Kanunu'na göre de "Ayırt etme gücüne sahip küçükler ve kısıtlılar haksız fiillerinden sorumludurlar."³⁵⁰ Bu hükme göre ikinci grup zihinsel engelliler haksız fiilleriyle başkalarına verdikleri zarardan kendi malvarlıklarıyla sorumlu kabul edilmiştir ve bu sorumlulukta doğrudan ya da sebebiyet yoluyla haksız fiillerle ilgili bir ayırım gözetilmemiştir.

b. Sebebiyet Yoluyla (Tesebbüben) Haksız Fiiller

İslam hukukuna göre sebebiyet yoluyla haksız fiillerde kusur şartı arandığından ayırt etme gücüne sahip olan ikinci grup zihinsel engellilerin sebebiyet yoluyla haksız fiillerden sorumlu olabilmeleri için kendilerinde kusurun

³⁴⁵ Mecelle mad. 92-93; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 3, 187.

³⁴⁶ Mecelle mad. 960; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 103; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1566; Atar, *Fıkıh Usulü*, 150.

³⁴⁷ Mecelle mad. 960; Atar, *Fıkıh Usulü*, 156.

³⁴⁸ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 14; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 203; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 4: 1566.

³⁴⁹ Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 115.

³⁵⁰ TMK mad. 16.

unsurlarından olan bir kasıt, ihmal ya da tedbirsizlik bulunması gerekir. Bu unsurlardan birinin bulunması halinde sebebiyet yoluyla haksız fiillerden sorumludurlar.

c. Dolaylı Haksız Fiiller

İslam hukukuna göre birinci grup zihinsel engellilerde de işlendiği gibi dolaylı haksız fiillerde sorumluluk için kusur şartı aranmıştır ve ikinci grup zihinsel engellilerin dolaylı haksız fiillerinden sorumlu olabilmesi için kendilerinde bir kusurun mevcut olması gerekir. Böyle bir durumda dolaylı haksız fiillerinden sorumlu kabul edilirler. Türk medeni hukukunda da yapı maliki dışında kalan dolaylı mesuliyet hallerinde hüküm, İslam hukukunda olduğu gibi kusur şartına bağlıdır.³⁵¹

3. Dava Ehliyeti

İslam hukukuna göre bir kişinin mahkemelerde davacı veya davalı olabilmesi için akıllı ve bâliğ olması gerekir. Ancak mümeyyiz olan çocuğa husumete izinli olması durumunda bu hak tanınmıştır.³⁵² Ayrıca ma'tûh olan bir kişinin bir yakını öldürüldüğünde kısas isteme ya da bir bedel karşılığı sulh olma hakkı vardır.³⁵³ Bu hususlara binaen hafif zihinsel engellilerin dava ehliyetine sahip olmasalar da kendilerine izin verilen konularda ve kısas konusunda mahkemelerde bizzat işlem yapabilme ehliyetine sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu kişilerin kasten adam öldürme, kazf, zina veya içki içme gibi bir suç sebebiyle şahitliği kabul edilmez. Çünkü mümeyyiz çocuk ve ma'tûhun bu türden şahitlikleri geçersiz sayılmış³⁵⁴ ve şahitlik için bulûğ şartı ileri sürülmüştür.³⁵⁵

İslam hukukuna göre mat'ûhun ikrarı da geçersiz sayılmıştır.³⁵⁶ Ancak kendisine izin verilen mümeyyiz çocuğun ve ma'tûhun, izin verilen konulardaki

³⁵¹ Dolaylı mesuliyet durumları ve İslam hukukuyla Türk medeni hukukunun konuya bakış açısı için bk. "Orta, Ağır ve İleri Derecede Ağır Zihinsel Engelliler" başlığı altında "Dolaylı Haksız Fiiller".

³⁵² İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8: 287.

³⁵³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 426.

³⁵⁴ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 457-458.

³⁵⁵ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 457-458; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8: 193.

³⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 94.

ikrarı geçerli kabul edilmiştir.³⁵⁷ Bu nedenle hafif zihinsel engelli kişilerin de ticaret gibi kendilerine izin verilen konulardaki ikrarının geçerli olduğu söylenebilir. Kendisine izin verilen kimse borcu olduğunu, bir malı gasp ettiğini veya yanındaki malın emanet olduğunu ikrar ederse, bu ikrarı da sahih olur.³⁵⁸

Sınırdaki zihinsel engelliler İslam hukukuna göre dava ehliyeti için gerekli olan şartlara sahip olduğundan mahkemelerde bizzat davacı ya da davalı olabilirler.³⁵⁹ Ancak sefih borç ikrarı geçersiz sayıldığından sınırdaki zihinsel engelli bir kişi başkası adına borç ikrarında bulunursa bu ikrarı kabul edilmez.³⁶⁰

Türk medeni hukukuna göreyse hafif zihinsel engelliler, sadece kendi başlarına yapabilecekleri hukuki işlemlerle haksız fiilleriyle alakalı konularda dava ehliyetine sahiptirler.³⁶¹

4. Ceza Ehliyeti

İslam hukukuna göre gerek mümeyyiz çocuk,³⁶² gerekse ma'tûh³⁶³ ceza ehliyetine tam olarak sahip değildir. Hadd veya kısas gerektirecek bir suç işlemesi durumunda kendisine bedeni ceza uygulanmaz. Ancak diyet gibi maddi cezalar kendisine uygulanır.³⁶⁴ Bu konuda fakihler ittifak halindedir.³⁶⁵ Hırsızlık suçunda el kesme cezasının verilebilmesi için de kişinin mükellef olması konusunda ulema ittifak etmiştir.³⁶⁶ Bu hususlara binaen hafif zihinsel engelli bir kişiye İslam hukukuna göre hadd ve kısas gibi bedeni cezaların uygulanamayacağı söylenebilir.

Adli tıp biliminin ortaya koyduğu verilere göre hafif zeka geriliği olanlar sıklıkla çeşitli suçlara yardım ve yataklık etme, hırsızlık ve cinsel saldırı gibi eylemlerde bulunabilir.³⁶⁷

³⁵⁷ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 482; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr* 8: 353.

³⁵⁸ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 122.

³⁵⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8: 287.

³⁶⁰ Mecelle mad. 994.

³⁶¹ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, 134.

³⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 189; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 6: 5; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 297; Atar, *Fıkıh Usulü*, 148.

³⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 189; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

³⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 189; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 113; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 103; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293; Atar, *Fıkıh Usulü*, 150.

³⁶⁵ Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 293.

³⁶⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, 4: 323.

³⁶⁷ Bilge, *Adli Tıp*, 99.

Sınırdaki zihinsel engellilerin hafif zihinsel engellilerin aksine işlediği suçlardan ötürü cezai sorumluluğu tamdır. Kasten birini öldürdüğünde kısasa çarptırılır. Zina suçundan dolayı kendisine hadd cezası uygulanır. Çünkü İslam hukukunda sefih ceza ehliyeti açısından tam ehliyetli kabul edilmiştir.³⁶⁸

Türk Ceza Kanunu'na göreyse birinci grup zihinsel engellilerin ceza ehliyetinde de değinildiği gibi akıl hastalığı sebebiyle ayırt etme gücünü tamamen ya da kısmen kaybedenler için kanunda iki tür sorumluluk hali kabul edilmiştir. Birincisi tam sorumsuzluk halidir ve birinci grup zihinsel engellilere uygulanır. Kısmi sorumsuzluk haliyse TCK'nın 32. maddesinde belirtilen tam sorumsuzluk halindeki kadar olmamakla birlikte işlediği fiille ilgili olarak davranışlarını yönlendirme yeteneği azalmış, ancak şuur ve iradenin tamamen bozulmadığı hafif hastalık hallerini ifade eder. Bu durumdaki suçluya kanuna göre hafifletilmiş ceza uygulanır. Böyle bir kişiye; "ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası yerine yirmi beş yıl, müebbet hapis cezası yerine yirmi yıl hapis cezası verilir. Diğer hallerde verilecek ceza, altıda birden fazla olmamak üzere indirilebilir. Mahkûm olunan ceza, süresi aynı olmak koşuluyla, kısmen veya tamamen, akıl hastalarına özgü güvenlik tedbiri olarak da uygulanabilir."³⁶⁹

Birinci grup zihinsel engellilerde de işlendiği gibi adli psikiyatriye göre pratikte zeka bölümü 50'nin altında olanların cezai sorumlulukları yoktur. 50 ile 70 arasında olanların ise ceza sorumlulukları önemli derecede azaltılır.³⁷⁰ Yani TCK 32. maddedeki kısmi sorumsuzluk halinden yararlanırlar.

5. İbadet Ehliyeti

İslam fıkında mümeyyiz çocuğun herhangi bir ibadetle mükellef olmadığı ancak edâ etmesi halinde bundan sevap kazanacağı belirtilmiştir.³⁷¹ Ma'tûh da ibadet ehliyeti açısından mümeyyiz çocuk hükmünde kabul edilmiş ve ma'tûh hakkında da aynı hüküm verilmiştir.³⁷² Bu nedenle hafif zihinsel engellilerin

³⁶⁸ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 330; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 295; Atar, *Fıkıh Usulü*, 156- 157.

³⁶⁹ TCK mad. 32.

³⁷⁰ Bilge, *Adli Tıp*, 121.

³⁷¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 343-344; Üsrüşenî, *Akhâmu's-Sığâr*, 16-35; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 418-419; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 102; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 150.

³⁷² Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, 4: 452-453; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, 102; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 299; Atar, *Fıkıh Usulü*, 150.

ibadetlerle mükellef olmadığı söylenebilir. Ancak konunun başında da zikredildiği gibi cumhûrdan farklı olarak Ebu Zeyd ed-Debûsî'nin görüşlerinden hareketle, Kumaş tarafından ortaya konulan sonuçlara göre hafif zihinsel engellilerin ibadet mükellefiyeti olduğu belirtilmiştir. Kumaş'a göre 8-12 yaş aralığındaki zeka düzeyine sahip hafif zihinsel engelliler, bulûğ konusunda üst yaş sınırı dikkate alındığında mümeyyiz çocuk dönemine tekabül etmekte ve durumları ma'tûhun durumuna uygun düşmektedir. Bu nedenle Debûsî'nin, ma'tûhun ibadetleri konusunda ihtiyatlı davranmak gerektiğine dair görüşünden hareketle, bu kişilerin ibadetlerle mükellef sayılması gerekir. Kumaş'a göre bunu gerekli kılan bir diğer husus ise gerekli eğitim ve desteği alan zihinsel engellilerin birçok şeyi yorumlama ve planlama yeteneğine sahip olabilmesidir.³⁷³

Konuya cumhûrun ibadet mükellefiyeti için ortaya koyduğu akıl ve bulûğ şartı açısından bakılırsa, mümeyyiz çocuk hükmünde de olsa, ma'tûh hükmünde de kabul edilse hafif zihinsel engellilerin ibadet mükellefiyetinin olmadığı açıktır. Ayrıca Serahsî'nin *Usûlü's-Serahsî* adlı eserinde zikrettiği üzere çocuklara yedi yaşında namazın tavsiye edilmesi, on yaşından sonra da te'dib maksatlı hafifçe dövülmesini ihtiva eden hadis, sadece ibadetlere alıştırmaya yönelik bir uygulamadır. İbadetlerde mükellefiyet içinse akıl ve bulûğun bulunması şarttır.³⁷⁴ Ancak Kumaş'ın da belirttiği gibi ibadetlerde ihtiyatlı davranmanın menfaat açısından daha isabetli olacağından hareketle, bu kişilerin normal insanlar kadar kat'î olmasa da ibadet mükellefiyetine sahip olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Ayrıca Kumaş'ın da dile getirdiği ve otizm başlığında değinildiği üzere özellikle otistik bireylerde yapılan bazı çalışmalarda çok faydalı sonuçların elde edildiği, örneğin belirli standartlarda eğitim alan otistik çocukların %47'sinin normal zekâ sınırlarına ulaştığı görülmektedir.³⁷⁵ Bu tip çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlar da hafif zihinsel engelli kişilerin tamamında olmasa bile, eğitsel açıdan dini eğitime cevap veren kişilerde, normal insanlardan daha sınırlı ve ruhsatlar açısından daha geniş bir mükellefiyetin olduğunu düşündürmektedir. Zekat hususundaysa hüküm birinci grup zihinsel engellilerde ifade edildiği gibidir.

³⁷³ Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, 77.

³⁷⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 343-344.

³⁷⁵ Güleç Aslan - Kırcaali İftar - Uzuner, "Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİDEP) Ev Uygulamasının Bir Çocukla İncelenmesi", 3.

Cumhura göre bu kişiler zekatla mükellefken, Hanefiler'e göre ise mükellef değildir.

Sınırdaki zihinsel engelliler ise sefih hükmünde olduğundan namaz, oruç, hac gibi tüm ibadetlerden sorumludur. Bu kişilerin zekat gibi mali ibadetlerden sorumluluğu da vardır. İslam hukukunda sefihin zekat işlemlerini yapabilmesi ve malını başka yerlere sarf etmemesi için hâkim tarafından ona emin bir kişinin tayin edilmesi hükme bağlanmıştır.³⁷⁶ Ayrıca sefih için kefareti gibi Allah'a ait haklar da farzdır.³⁷⁷ Ancak sefih kefareti konusunda da mali tasarruflarında olduğu gibi kısıtlıdır. Oruçla kefareti ödeyebileceği durumlarda başka bir şeyle, örneğin köle âzâdı gibi bir tasarrufla kefareti ödeyemez. Azâdı geçerli ama kefareti ödenmemiş olur.³⁷⁸ Sefih, Allah'a yemin eder, bir kurban ya da sadaka adar ya da karısına zihar³⁷⁹ yaparsa bunlar için mal ödemesi gerekmez. Zihar ve yemin durumunda oruçla kefarete bulunur.³⁸⁰

Sefih olan bir kişi farz olan hacca niyet ederse hâkim, hac arkadaşlarından emin bir kişiye nafakasını teslim eder. O da israfta bulunmadan gereğince harcar.³⁸¹ Umreye niyet etmesi durumundaysa umreden men edilir.³⁸² Şayet haccı kıran yapmak isterse men edilmez.³⁸³ Ancak nafile bir hacca niyet etmesi durumunda kendisine nafakası verilmez.³⁸⁴ Hac esnasındaki suçları sebebiyle de oruç kefareti mümkün ise mal vermesi mümkün değildir. Suçu oruç tutmayla telafi edilemeyecek bir şeyse bu durumda koyun kurban etmesi gerekir.³⁸⁵ Yani sonuç olarak sınırdaki

³⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 171; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 117; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 353-354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 339; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 9: 215-217; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1571; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 300; Atar, *Fıkh Usulü*, 156.

³⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 171; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 117; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4: 1571.

³⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 170; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 117.

³⁷⁹ Zihar, İslam hukukunda erkeğin eşini veya eşinden bir cüz'ü, annesi, kızı ve kız kardeşi gibi, neseben veya radâen mahremi olanların uzuvlarından kendisine bakması haram olan bir uzva benzetmesidir. Cürcânî, *et-Tarifât*, 148.

³⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 170; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 340.

³⁸¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 172.

³⁸² Bir görüşe göre istihšana binaen umre yapmasına engel olunmaz. Kıyasa göre ise buna engel olunur. Çünkü Hanefi fıkhında umre nafile bir ibadet olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 172; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 354; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 340.

³⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 172; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 340.

³⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 173.

³⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 172-173; Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 10: 341.

zihinsel engelli bir kişi ibadetlerden sorumludur. Ancak kefaretlere konusunda mali işlemlerinde olduğu gibi kısıtlıdır ve ibadetlerindeki mali sorumluluklar açısından kendisine emin bir kişi tayin edilmelidir.

C. Velâyet ve Vesâyet Durumu

İslam hukukuna göre birinci grup zihinsel engelliler konusunda ifade edildiği gibi velâyette selim bir aklın bulunması şarttır.³⁸⁶ Bu nedenle ikinci grup zihinsel engelliler de bir başkasına veli olamaz.

Vesâyet konusundaysa Hanefiler'e göre ma'tûhun vasî olması mümkün değildir.³⁸⁷ Ayrıca vasînin tam edâ ehliyetine sahip olması gerektiği hususunda fakihler hemfikirdir.³⁸⁸ Bu nedenle birinci grup zihinsel engelliler gibi ikinci grup zihinsel engelliler de bir başkasına vasî olamaz.³⁸⁹

Kendilerine uygulanacak velayet hususundaysa; Hanefiler'e göre sefihın velisi yalnız hakim olduğundan, sınırda zihinsel engellilerin velisi de sadece hakim olabilir. Baba, dede veya herhangi bir vasînin onlar üzerinde velâyet hakkı yoktur.³⁹⁰

Hafif zihinsel engellilerin kendilerine uygulanacak velâyet ve vesâyet konusundaki hususlar ise birinci grup zihinsel engellilerde izah edildiği gibidir.

³⁸⁶ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 3: 120; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*, 76; Apaydın "Velâyet" *DİA*, 43: 18.

³⁸⁷ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 304.

³⁸⁸ Bardakoğlu "Vesâyet" *DİA*, 43: 66, 69.

³⁸⁹ Komisyon, *Fetâvâyi Hindiyeye*, 13: 304.

³⁹⁰ Mecelle mad. 990.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de zihinsel engelliler, İslam hukuku alanında son derece sınırlı bir sayıda araştırmamanın ve çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Konunun adli, psikiyatrik, eğitsel ve sosyal yönlerinin de bulunması araştırma konusunu bir hayli genişletmekte, buna karşın kullanılacak olan materyaller sınırlı kalmaktadır. Ayrıca klasik İslam hukuku eserlerinde konunun doğrudan ele alınmamış olması ve farklı bahislerde dağınık haldeki hükümlerin derlenmesinin gerekliliği, araştırmayı bir nebze daha çetin bir boyuta taşımaktadır. Bu hususlar çerçevesinde yapılan çalışma neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Engelli, özürlü ve sakat kavramlarının tamamı halk arasında kullanılmaktadır. Ancak son dönemlerde özürlü ve sakat kavramlarının etimolojik açıdan olumsuz çağrışımlarda bulunmaya başlaması sebebiyle bu kavramlar yerini engelli kavramına bırakmıştır.

Günümüzde Arapça’da engelli terimini karşılayan manada مَعْوَق (muavveq) kelimesi kullanılmaktadır. İslam kaynaklarındaysa başta Kur’an-ı Kerimde, Hadis-i şeriflerde ve klasik fıkıh kaynaklarında günümüzdeki engelli terimini karşılayan manada مَعْوَق (muavveq) kelimesi veya başka bir kelime kullanılmamıştır. Ancak âmâ, mecnun ve ma’tûh gibi kavramlarla farklı engel türlerine işaret edilmiştir.

Engellilerin farklı bakış açılarına göre pek çok tasnifi bulunmaktadır. Ancak bu tasniflerin en işlevsel olanı engelin kaynağına göre yani; fiziksel, ruhsal ve zihinsel engellilik şeklinde yapılan üçlü tasniftir.

Toplumda otistik olarak adlandırılan kişilerin tümünün zihinsel engelli olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Çünkü normal ve normal üstü zekaya sahip olabilen otistikler de mevcuttur. Bu nedenle otizm, zihinsel engellilerin çekirdek grubunu oluşturan zeka geriliğinden (mental retardasyon) ayrılır ve yaygın gelişimsel bozukluk olarak adlandırılır. Zeka geriliği bulunan kişilerde zeka geriliği asli bir durum iken, yaygın gelişimsel bozukluklarda zeka geriliği karşılaşılan sonuçlardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Zeka geriliğinin farklı dereceleri mevcuttur ve herhangi bir zeka geriliği türüne mensup bir kişi, örneğin down sendromlu bir kişi, bu derecelerden hafif, orta, ağır gibi herhangi birine sahip olabilir. Bu nedenle her down sendromluyu ehliyet

sahibi olarak tanımlamak doğru olmayacağı gibi, ehliyetsiz kabul etmek de mümkün değildir.

Başta WISC-R, WISC-4 ve Stanford-Binet gibi yaygın kullanıma sahip olan testler olmak üzere zeka testlerinde ortaya konulan sonuçlar bilimsel bir deney sonucunda elde edilen sonuçlar değil, daha önce toplumun büyük bir kesiminde uygulanmış olan nörolojik muayene, psikiyatrik görüşme gibi yöntemlerle ve yine bu testlerin uygulanmasıyla elde edilen sonuçlara göre şekillenen kıyasî değerlerdir. Bu durum, kavranması ve ölçülmesi mevcut bilimsel imkanlara göre mümkün olmayan ve soyut bir değer ifade eden insan aklıyla ilgilidir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak zeka testleri değerlendirildiğinde; zeka testlerinin ortaya koyduğu sonuçların geçerli sonuçlar olduğu, ayırt etme gücünün tespitinde ve kişinin zeka seviyesini belirlemede mevcut imkanlardan daha iyileri ortaya konulana kadar yeterli düzeyde olduğu görülmektedir.

Zihinsel engelliler üzerinde yapılan inceleme sonucunda orta, ağır ve ileri derece zihinsel engellilerin ayırt etme gücüne sahip olmadığı, hafif ve sınırdaki zihinsel engellilerinse ayırt etme gücüne sahip olduğu görülmüştür. Buradan hareketle zihinsel engelliler konusunda yapılan çalışmalarda ve incelemelerde bu iki gurubun birbirinden farklı şekilde mütâlâ edilmesi gerekmektedir.

Orta, ağır ve ileri derece zihinsel engellilerin ayırt etme gücüne sahip olmamaları sebebiyle bu kişilerin cünûn kapsamında değerlendirilmesi ve birinci grup zihinsel engelliler olarak sınıflandırılması gerektiği düşünülmektedir. Birinci grup zihinsel engelliler insanlık sıfatı gereği hem İslam hukukunda hem de Türk hukukunda vücûb ve hak ehliyetine sahiptir. Ancak edâ ehliyeti açısından değerlendirildiğinde ayırt etme gücünden yoksun olmaları sebebiyle, mal varlığına etki eden herhangi bir hukuki işlemi yapmaları mümkün değildir. Aynı durum birkaç hukuki olgu dışında Türk medeni hukukunda da geçerlidir.

Türk Medeni Kanunu birinci grup zihinsel engellilere evlilik imkanı tanımamasına karşın; İslam hukuku bazı şartlarla ve velinin evlendirmesiyle birinci grup zihinsel engellilere evlenme hakkı tanımıştır. Ölüme bağlı hukuki işlemlerdeyse hem İslam hukuku hem de Türk hukuku birinci grup zihinsel engellilere vasiyette bulunma hakkını tanımamıştır.

Birinci grup zihinsel engellilere hacir konulması konusunda dört mezhebin de ittifak halinde olduğu söylenebilir. Ancak bu konuda İslam hukukuyla medeni hukukun usulleri farklıdır. Medeni hukukta hacrin konulması için hâkim kararı gerekliken İslam hukukunda Hanefiler'e göre hâkim kararı gerekli görülmemiştir.

İslam hukukuna göre birinci grup zihinsel engelliler doğrudan haksız fiillerinden sorumlu kabul edilirken; Türk medeni hukukuna göre bu kişiler bazı şartlar dışında haksız fiillerinden sorumlu kabul edilmemiştir. Sebebiyet yoluyla haksız fiillerde İslam hukuku kusur şartını aramış; birinci grup zihinsel engellilere kusur izafe edilememesi sebebiyle onları sorumsuz kabul etmiştir. Dolaylı haksız fiillerdeyse her iki hukuk sisteminin kusur şartını ileri sürmesi sebebiyle (Medeni hukuka göre yapı malikinin durumu hariç) bu kişiler dolaylı haksız fiillerinden sorumsuz kabul edilmiştir.

Birinci grup zihinsel engellilerin, sözlü tasarruflarının geçersiz sayılmasından hareketle İslam hukukuna göre dava ehliyetine sahip olmadıkları söylenebilir. Bu kişiler Türk hukukuna göre de dava ehliyetine sahip değildir.

İslam hukukunun ceza ehliyeti konusundaki kriterlerinden hareketle birinci grup zihinsel engelliler hadd ve kısas gibi bedeni cezalardan muaftır. Ancak diyet gibi mali cezalar konusunda ehliyet sahibidirler. Türk Ceza Kanunu'na göreyse bu kişiler kanunun 32. maddesinin birinci fıkrası kapsamında değerlendirilir ve tam sorumsuzluktan yararlanır.

Birinci grup zihinsel engelliler ibadet mükellefiyetine sahip değildir. Ancak orta derece zihinsel engellilerin ayırt etme gücüne sahip olabilme ihtimali bulunduğundan, bu güce kavuşmaları halinde ve eğitsel açıdan da mümkün olduğu takdirde bu kişilere bazı ibadetlerin öğretilbileceği, mükellefiyetin oluşmamasına karşın herhangi bir ibadetin edâsında bu kişilerin edâ ettikleri ibadetlerden sevap kazanabileceği kanaatine varılmıştır.

Velâyet ve vesâyet kurumları incelendiğindeyse birinci grup zihinsel engellilerin hem İslam hukukuna hem de Türk hukukuna göre velî veya vasî olmaları mümkün değildir.

İkinci grup zihinsel engellilere bakıldığında hafif zihinsel engellilerin ayırt etme gücü bulunmaktadır. Ancak bu güce normal insanlara göre daha geç bir dönemde sahip olabilirler. Bulûğ açısından bakıldığında mezheplerin belirlediği

yaş kriterlerinde en asgari yaş kriterinin, Hanefiler tarafından ortaya konulduğu görülmektedir. (kızlar için 9 erkekler için 12) Bu kritere göre değerlendirildiğinde, 12 yaşında bir çocuğun zeka yaşına sahip olmaları sebebiyle, bu kişiler için mükellefiyet ihtimalli bir durumdur. Ayrıca bu kişilerde fiziksel anlamda biyolojik gelişmenin tamamlanmasına rağmen, akli olgunluk anlamında bulûğ zuhur etmemiştir. Bu nedenle mükellefiyetin tespiti için, üst yaş sınırının dikkate alınmasının daha doğru olacağı kanaati uyanmıştır. Bu kriterin dikkate alınması durumunda da bu kişiler bulûğ yaşının altında ve mümeyyiz çocuk seviyesinde kalmaktadır. Bunun yanı sıra bu kişilerde arız olan durum, akli melekelerdeki bir yoksunluğa bağlı olarak ehliyetten ve mükellefiyetten yoksun kalmaktır. Buna binaen İslam hukukuna göre ma'tûh kapsamında değerlendirilmelerinin veya ma'tûh gibi bir akıl zayıflığı türü olarak tasnif edilmelerinin, usul ve tasnif açısından daha doğru olacağı kanaatine varılmıştır.

Sınırdaki zihinsel engellilerse, ayırt etme gücüne ve bulûğun insana katması beklenen akli olgunluğa sahip olmalarına rağmen, İslam hukukunda rüşd olarak tanımlanan, malına sahip olma ve menfaatlerini kendi iradesiyle koruma yetisinden yoksundurlar. Bu nedenle bu kişilerin menfaatlerinin korunması ve istismar edilmelerinin önüne geçilmesi için, İslam hukukundaki sefahat kapsamında değerlendirilmeleri gerekir.

İslam hukukuna ve Türk hukukuna göre hafif zihinsel engellilerin hukuki işlemleri; sadece menfaat içeren türden işlemlerse geçerli, sadece zarar içeren türden işlemlerse geçersiz, hem menfaat hem de zarar ihtiva eden türden işlemler olması halindeyse veli veya vasî onayına bağlı işlemlerdir. Evlilik hususunda hem İslam hukukuna göre, hem de Türk hukukuna göre bu kişilerin işlemleri veli veya vasî onayına bağlıdır. Ayrıca her iki hukuk sistemine göre de bu kişilere veli veya vasî tarafından ticaret gibi herhangi bir konuda izin verilebilir.

Sınırdaki zihinsel engellilerse sefih kapsamında değerlendirilmeleri sebebiyle feshe muhtemel olmayan nikah, boşama ve köle âzâdı gibi işlemleri bizzat yapabilir.

İkinci grup zihinsel engelliler, her iki hukuk sistemine göre de kendi adına yapamadığı işlemleri başkasının vekili olarak yapabilir. Ölüme bağlı işlemlerdeyse hafif zihinsel engellilerin hem İslam hukukuna hem de Türk hukukuna göre

vasiyette bulunması mümkün değildir. Sınırdaki zihinsel engelliler ise, her iki hukuka göre de bazı şartlara bağılı olarak vasiyette bulunabilir.

İkinci grup zihinsel engelliler hem İslam hukukuna hem de medeni hukuka göre doğrudan haksız fiillerinden sorumlu kabul edilmiştir. Sebebiyet yoluyla haksız fiillerde İslam hukukuna göre, dolaylı haksız fiillerdeyse hem İslam hukukuna hem de Türk hukukuna göre kusur şartı arandığından, kendilerinde bir kusur bulunması halinde bu kişiler, haksız fiillerinden sorumludurlar.

İslam hukukuna göre hafif zihinsel engelliler sadece kendilerine izin verilen konularda ve kısas konusunda dava ehliyetine sahipken, ikrarları ve şahitlikleri geçersizdir. Medeni hukukta da bu kişilere sadece kendi başına yapabilecekleri işlemler hususunda dava ehliyeti tanınmıştır. Sınırdaki zihinsel engellilerse İslam hukukuna göre dava ehliyetine sahiptir.

İslam hukukuna göre değerlendirildiğinde hafif zihinsel engelliler bedeni ceza ehliyetine sahip değildir. Ancak diyet gibi mali cezalardan sorumlulukları vardır. Sınırdaki zihinsel engellilerse sefih gibi değerlendirildiğinden bedeni ceza ehliyetine sahip olmaları gerekir. Türk Ceza Kanunu'na göreyse hafif zihinsel engelliler kanununun 32. maddesinin ikinci fıkrasındaki kısmi sorumsuzluk kapsamında hüküm görür.

İbadetler husundaysa hafif zihinsel engellilerin cumhûrun görüşü dikkate alındığında ibadetlerle mükellef olmadığı ancak edâ edilmesi halinde bundan sevap kazanacakları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bazı fakihlerin cumhûrdan farklı olarak ortaya koyduğu; ibadetler konusunda asıl olanın ihtiyatlı davranmak gerektiğine dair görüşlerinden hareketle bu kişilere, normal insanlar kadar olmasa da sınırlı ve ruhsatlar açısından geniş bir mükellefiyetin tanınması gerektiği kanaatine varılmıştır.

İkinci grup zihinsel engellilerin velâyet ve vesâyet ehliyetlerinin değerlendirmesi sonucundaysa bu kişilerin İslam hukukuna göre veli veya vasî olamayacağı sonucuna varılmıştır.

Tespit edilen bu hususların dışında yapılan çalışma sonucunda zihinsel engellilerle ilgili aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. Türkiye’de zihinsel engellilerle ilgili İslam hukuku alanında yapılan akademik çalışmaların yok denecek kadar az olması sebebiyle bu alandaki çalışmaların artırılması gereklidir.
2. Özel eğitim uzmanlarının ve zihinsel engelli ailelerinin dini konularda başvuracağı ve destek alacağı yayınların ortaya konması gerekmektedir.
3. Zihinsel engelli ailelerine ve özel eğitim merkezlerine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dini rehberlik hizmeti verilmesinin, bu kişilerin dini motivasyon kazanmaları noktasında katkılarının olacağı düşünülmektedir.
4. Zihinsel engellilerin din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde kullanılan müfredatın güncellenmesi, bu kişilerin dini eğitimine daha uygun hale getirilmesi ve bu derslerde kullanılmak üzere yazılı ve görsel materyallerin hazırlanması, bu kişilere yönelik dini eğitimi daha verimli hale getirecektir.
5. Zeka geriliğinin tespitinde kullanılan testler yabancı kaynaklı olduğundan milli testlerin acilen ortaya konulması gerekmektedir. Bunun yanı sıra bu testlerde kişinin dini algısı ile Allah, peygamber, cennet ve cehennem gibi soyut dini kavramlardaki kavrama gücünü ölçebilen test sorularının oluşturulması ya da müstakil olarak kişinin dini kavrama gücünü ölçebilen testlerin ortaya konulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akandere, Mehibe - Meryem Acar - Gülsüm Baştuğ. “Zihinsel ve Fiziksel Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Yaşam Doyumu ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2009): 23-32.
- Akıntürk, Turgut. *Hukuka Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Akıntürk, Turgut. *Medeni Hukuk*. İstanbul: Beta Yayınları, 2006.
- Akipek, Jale - Turgut Akıntürk. *Türk Medeni Hukuku: Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku*. İstanbul: Beta Basım, 2007.
- Alper, Yusuf - Erhan Bayraktar - Özgür Karacam. *Herkes İçin Psikiyatri: Sorunlar ve Öneriler*. İstanbul: Era Yayıncılık, 1997.
- Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa‘lebî Âmidî (ö. 631/1233). *el-İhkâm fi Ūsûli’l-Ahkâm*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y.
- Apaydın, H. Yunus. “Hacir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 513-517. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Apaydın, H. Yunus. “İhtiyar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. “İrade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 384-387. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. “Velâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 15-19. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Aslan, İsmail Yılmaz. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Balaban, Mustafa Rahmi. *Rûhiyyâta Medhal*. İstanbul: Maârif Vekâleti Neşriyatı, Matbaâ-yı Âmire, H 1339.
- Bardakoğlu, Ali. “Ehliyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 533-539. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. “Vesâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 66-70. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

- Başak, Alpas - Melda Akçakın. “Vineland Uyum Davranış Ölçeği - Araştırma Formu’nun Doğumdan 47 Aylığa Kadar Olan Türk Bebekleri için Uyarlama, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması”. *Türk Psikologlar Dergisi* 52/18 (2003): 59.
- Berktaş, Nabile. “Eğitilebilir Zihinsel Engelliler, Özel Sınıflar ve Kaynaştırma Eğitimi Gören Öğrencilerde Fiziksel Uygunluğun Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2007.
- Bilge, Yaşar. *Adli Tıp*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhıyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.
- Bodur, Şahin - Şebnem Soysal. “Otizmin Erken Tanısı ve Önemi”. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi* 13/10 (2004): 394-398.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 238-242. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (730/1330). *Keşfu’l-Esrâr*. nşr. Muhammed Mu’tasım b. el-Bağdadî. İstanbul: y.e.y. H 1308.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn (ö. 1051/1641). *Keşşâfû’l Kınâ an Metni’l-İknâ*. Beyrut: y.e.y. 1402.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (ö. 400/1009’dan önce). *Tâcü’l-luga (es-Sihâh fi’l-luga)*. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, H 1399/1979 M
- Cezârî, Abdurrahman. *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- Coşkun, Yemliha - Günbey Akkaş. “Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri İle Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2009): 214.
- Cürcani, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî (ö. 816/1413). *et-Tarifât*. İstanbul: Matbaa-i Amire, t.y.
- Çağrı, Mustafa - Hayati Hökelekli. “İrade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 380-384. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Çakır Doğan, Ceren. “Türkiye’deki İlköğretim Düzeyindeki Eğitilebilir Zihinsel Engelliler İçin Müzik Eğitiminin Durumu ve Öğretim Programı Model Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011.

- Çeker, Orhan. *İslam Hukukunda Akitler*. İstanbul, 2006.
- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Çocuk*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1990.
- Çetinkaya Görmüş, Neslihan. “İslam Fıkhiında Engellilerin İbadet Hukuku”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007.
- Çiftçi, Ahmet. “Denge ve Kuvvet Antrenmanlarının Zihinsel Engellilerde Kuvvet ve Denge Gelişimine Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016.
- Deniz, M. Engin - Bülent Dilmaç - O. Tolga Arıcak. “Engelli Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Durumluk Sürekli Kaygı ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6/1 (2009): 953-968.
- Dernekbaş, Süleyman. “Zihinsel Engelliler İçin Matbaa Eğitim Programının Oluşturulması”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye Özürlüler Araştırması*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2009.
- Doğangün, Burak. “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”. *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Sempozyum Dizisi* No: 62 (2008): 157-174.
- Doğru Yıldırım, S. Sunay - Neslihan Durmuşoğlu Saltalı. *Erken Çocukluk Döneminde Özel Eğitim*. Ankara: Maya Akademi, 2013.
- Döndüren, Hamdi. “Âkıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 247. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Niyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 169-172. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Temyiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 437-439. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Dönmezer, Sulhi - Sahir Erman. *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974.
- Dural, Mustafa - Tufan Öğüz. *Türk Özel Hukuku: Kişiler Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2004.
- Ebû Harb, Muhammed Hayr. *el-Mu'cemü'l-Medresî*. Dımaşk: Vezâretü't-Terbiyye, 1985.

- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam Hukuku Metodolojisi*. çev. Abdulkadir Şener. Ankara: FCR Yayınları, 2009.
- Enç, Mitat. *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Karatepe Yayınları, 1990.
- Eren, Hasan - Nevzat Gözaydın - İsmail Parlatır. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Basım Evi, 1988.
- Erol, Haydar. *İçtihatlı Türk Ceza Kanunu*. Ankara: Yayın Matbaacılık, 2000.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995.
- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Göka, Erol. "Bilinç". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 1: 205. İstanbul: 1990.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. *İslam'da Şahsiyet Hakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Gözübenli, Beşir. "Âriyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 379-380. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Gözübenli, Beşir. "Ateh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 51-52. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Güleç Aslan, Yeşim - Gönül Kırcaali İftar - Yıldız Uzuner. "Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİDEP) Ev Uygulamasının Bir Çocukla İncelenmesi". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 10 (2009): 1-25.
- Günaydın, Bahar. "Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Veli ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi". Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2016.
- Hamdi, Elmalılı Muhammed. *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu*. haz. Sıtkı Güllü. İstanbul: Eser Neşriyat, 1997
- Hâtemî, Hüseyin. *Kişiler Hukuku Dersleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 956/1549). *Mülteka'l-Ebhur*. by. y.e.y. t.y.
- <http://www.tsk.org.tr/index.php/hakkimizda> Erişim 22 Aralık 2017.
- <http://www.metvak.com/fenilketonueri-nedir.html>. Erişim 26 Aralık 2017.
- <http://www.klinikpsikoloji.com.tr/wisc-r-zeka-testi>. Erişim 22 Aralık 2017.

<http://www.hayatpsikoloji.com.tr/makale-detay/234-wisc-4-cocuklar-icin-zeka-testi-hayat-psikoloji.html>. Erişim 22 Aralık 2017.

İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 879/1474). *et-Takrir ve 't-tahbîr fi şerhi't-tahrir*. Beyrut: y.e.y. H 1403/1983 M

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836). *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Beyrut; Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî (ö. 620/1223). *el-Muğnî*, Beyrut: y.e.y. 1984.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126). *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. çev. Ahmed Meylânî. İstanbul: Beyan Yayınları, t.y.

İlhan, Levent. “Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuklarda Beden Eğitimi ve Sporun Sosyalleşme Düzeylerine Etkisi”. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 6 (2008): 315-324.

Kalaycı Kırhoğlu, Huriye İrem. “Zihinsel Engellilere Yönelik Durumun ve Hizmetlerin Uzman Görüşleri Perspektifinde Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 587/1191). *Bedâi'u's-Sanâi fi tertîb'ş-Şerâi*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Karakaya, Hasan. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Buruc Yayınları, 1998.

Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990.

Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku 3*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1986.

Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1964.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku 1*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

- Keskin, Raşit. *Türkçe Dilbilgisi - Kelime ve Cümle Tahlilleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2003.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Âmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 553-554. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Koçak, Zeki. “İslam Hukuk Metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları”. *Diyanet İlmî Dergi* 34 (2003): 43.
- Komisyon, *Fetâvâyi Hindîyye (Fetâvâyi Alemgiriyye) Ansiklopedik İslam Fıkhı*. çev. Mustafa Efe. İstanbul: Huzur Yayınevi, t.y.
- Komisyon, *Mecelle-i Ahkâmı Adliyye*.
- Kula, Naci. *Bedensel Engellilik Ve Başa Çıkma*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- Kumaş, Ali. *İslam Borçlar Hukukunda Gabin*. Rize: STS Matbaacılık, 2016.
- Kumaş, Ali. *İslam Engelliler Hukuku*. Rize, STS Yayınları, 2016.
- Kumaş, Ali. *İslam Hukukunda Sorumlu Olmanın Temeli (İstitâat)*. Rize: Gece Kitaplığı, 2015.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197). *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*. Beyrut: y.e.y. t.y.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (ö. 683/1284). *Kitâbu'l-İhtiyar li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dar'ul-Marife, 2010.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça - Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, t.y.
- Nayır, Yaşar Nâbi. *Kılavuz Sözlük: Osmanlıca - Türkçe Türkçe - Osmanlıca*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1961.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277). *el-Mecmû*, Cidde: y.e.y. t.y.
- Özekes, Mustafa. “Peabody Resim Kelime Testi 3.01-3.12 Yaş Aralığı İzmir Bölgesi Standardizasyonu Çalışması”. *Ege Eğitim Dergisi*, 1 (2013): 90-107.
- Özcan, Hüseyin. *Ansiklopedik Hukuk ve Kanun Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1973.
- Özdemir, Hikmet - İsmail Karakullukçu. *Arapça - İngilizce - Türkçe Modern Lugat*. İstanbul: Gonca Yayınları, 1987.
- Özden, Salih Yaşar. *Adli Psikiyatri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Özek, Ali. *İslâm'da Niyet*. İstanbul: Hisar Yayınları 2. basım, 1976.
- Eripek, Süleyman, “*Geri Zekalı Çocuklar*”. Ankara: Karatepe Yayınları, t.y.

- Öztan, Bilge. *Medeni Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2013.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Çağdaş Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınları, 1996.
- Reich, Wilhelm. *Kişilik Çözümlemesi*. çev. Bertan Onaran. İstanbul: Payel Yayınları, 1997.
- Sadock, Benjamin James ve Virginia Alcott Sadock. *Kaplan&Sadock's Concise Textbook of Clinical Psychiatry*. çev. Hamdullah Aydın - Ali Bozkurt. y.y. Güneş Kitabevi, 2005.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090). *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090). *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Darul Kütübi'l-İlmiye, 1993.
- Seyyar, Ali. *Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele*. İstanbul: Türdan Yayınları, 2001.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Şafak, Ali. "Kasıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 559-561. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204/820). *el-Ümm*. Beyrut: y.e.y. 1975.
- Türcan, Talip vd. *İslam Hukuku*. İstanbul: Grafiker Yayınları, 2012.
- Uluç, Sait vd. "Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği-IV: Klinik Bağlamda Zekanın Değerlendirilmesinde Türkiye için Yeni Bir Dönem". *Türk Psikoloji Yazıları*, 14 (2011): 49-57.
- Urhan, Veli. *Kişiliğin Doğası: Bilinçlerin Karşılıklı İlişkileri*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Cenin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 369-370. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "İslam Hukuku Açısından Ehliyet". *İslam Hukuku Araştırma Dergisi* 8 (2006): 157.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.

- Üsrüşenî, Ebü'l-Feth Mecdüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hüseyn b. Ahmed (ö. 637/1240'tan sonra). *Akhâmu's-Sığâr*, Beyrut: y.e.y. 1997.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî (ö. 1205/1791). *Tâcü'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrut: Dâru Sâdır, H 1306.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144). *Esâsü'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru Sâdır H 1385/1965 M
- Zerka, Ahmed. *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*. çev. Servet Armağan. İstanbul, 1993.
- Zevkliler, Aydın. *Medeni Hukuk*. Ankara, 2000.
- Zeydan, Adülkerim. *Fıkıh Usulü*. çev. Ruhi Özcan. İstanbul: İFAV Yayınları, 1993.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1989.
- 743 Sayılı Türk Kanun-u Medenîsi, 1926.
- 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu, 2001.
- 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 2004.
- 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun, 2005.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı	Yasır TÜRKYILMAZ		
Doğum Yeri ve Yılı	Of/TRABZON 20.10.1991		
Medeni Durumu	Bekar		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça		
Öğrenim Durumu	Başlama -Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lisans	2009	2014	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Önlisans	2015	2018	Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Adalet Bölümü
Çalıştığı Kurum		Başlama - Ayrılma Yılı	
Diyanet İşleri Başkanlığı		2011	
İletişim (eposta)	ysr.trkylmz@outlook.com		